

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

BİLGİ VE MEDENİYET KAYNAĞI OLARAK HADİS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice Nurcan YILMAZ

Danışman

Doç. Dr. Kadir PAKSOY

ŞANLIURFA - 2014

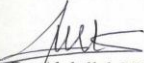
T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 115202003 numaralı Hatice Nurcan YILMAZ'ın hazırladığı **"Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Olarak Hadis"** konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 14/06/2013 tarihinde, saat 14.00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

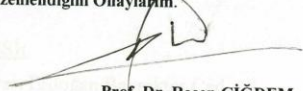
14/06/2013

(Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

(Danışmanı ve Üye)
Doç. Dr. Kadir PAKSOY

Üye
Yard. Dr. Abdullah YILDIZ

Bu Tezin Temel İslami Bilimler Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onayladım.

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

06.01.2014

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Enstitünüz Temel İslami Bilimler Anabilim Dalına bağlı Hadis Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum **“Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Olarak Hadis”** konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

08/09/2013

Hatice Nurcan YILMAZ

YAZISMA ADRESİ:

Mehmet Sanlı Bulvarı Erdoğan Bayraktar Cad.
TOKİ Konutları G-1 Blok No:7

KİLİS

Tlf: (544) 570 63 41

ÖNSÖZ

İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, âlemin mâhiyeti, gâyesinin ne olduğu, insanın varlığı, var edilme sebebi, varlığının sınırları, hayat ve âkıbetinin nasıl olacağına bilgisini verir. Bunun yanında insanın bu âlemde nasıl yaşaması gerektiğini göstererek, günlük hayatına maddî ve manevî olarak yön verir ki; bu bilgi, insanın hem dünyevî hem uhrevî anlamda kemâle ermesi gibi ulvî bir gâyeye ulaşmasını sağlar.

Bu vahiy ve bilginin tebliğ edilmesi vazifesiyle yükümlü kılınan Hz. Peygamber (s) ise söz, fiil ve takrirleri ile İslâm'ın Kur'ân-ı Kerîm'den sonraki ikinci bilgi ve amel kaynağı durumundadır. Hz. Peygamber (s) hayatı, kişiliği, düşünce tarzı ve davranış şekilleriyle, Müslüman şahsiyetin yegâne örneğini sergilemiş; ferdî ve içtimâî anlamda insan-ı kâmil mertebesinin canlı tezâhürü olmuştur. Bu anlamda Allah (c.c.) *“Andolsun ki, Allah'ın elçisinde sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok ananlar için güzel bir örnek vardır”*¹ buyurarak, İslâmî bir hayat tarzının ve bu tarzın oluşturacağı Müslüman kimliğinin, şekil ve temsilini beyân etmiştir.

Hz. Peygamber (s)'in hadisleri ve sünnetleri aslen vahye dayandığı için, tek amaçlı ve tek yönlü bir bilgi içermez. Yalnız uhrevî veya yalnız ahlâkî boyutlarla sınırlanmaz. Zîra bu sınırlamalar, O'nun gönderiliş gâyesine de yeterli bir anlam yükleyememektir. Çünkü hadisler diğer dinlerin öğretisi ve düşünce sistemlerinden farklı olarak daha insanî, medenî, kültürler üstü, evrensel, kapsayıcı ve kuşatıcı nitelikler taşımaktadır.

Gerçekte *“Kitab'ın beyânı ve Kur'ân'ın Nebevî tatbikatı”* olan hadisler, din eğitimimizin yetersizliği nedeni ile çoğu Müslüman tarafından *“kılık kıyâfet ve yeme içme tarzı gibi beşeri davranışlar”*, *“farz ibâdetler dışındaki bazı ibâdetler”* veya *“Kur'ân'da bulunmayan ama Hz. Peygamber (s)'in bize tavsiye ettiği bazı söz ve uygulamaları”* olarak bilinmektedir.²

Diğer dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de Allah ve insan arasındaki irtibat elbette ki öncelikle ibâdetlerle sağlanır. Bu irtibat ise ilahi kitaplar ve

¹ Ahzâb 33/21.

² Zeki Bayraktar, *Kur'ân'ın Nebevî Tatbikatı Sünnet*, İstanbul, Çıra Yay., 2010, s. 11-12.

peygamberlerden elde edilen bilgi ile kurulur ve kuvvetlendirilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s)'in hadisleri kulluk görevlerimiz için önemli bir kaynaktır. Hadislerdeki bu bilgiler kişiyi yalnız fert olarak değil, toplumsal bir varlık olarak da yönlendirir ki; bu da hadislerin ahlâkî boyutunu ve ahlâka kaynaklık ettiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan kişinin insanlarla ve devletle olan bağını belirleyen; bazı sınır ve kâidelerle, müeyyideler ve yaptırımlar oluşturan hukûkî (fikhî) kuralların membaı da hadislerdir.

Hz. Peygamber (s)'in hadislerinin bu boyutlarının yanında ilmi boyutu göz ardı edilemeyecek kadar kat'îdir. Öncelikle hadisler İslâmî ilimlerin kaynağıdır ki; tefsir, fıkıh, kelâm, tasavvuf, siyer vb. birçok alanın bilgileri, hadislerden yola çıkarak oluşturulmuştur. Bu ilimler yanında İslâmî literatürde gaybî bilgiler de hadislerde geniş çaplı olarak bulunmakta; hem bilinmeyen (gözle görülmeyen) gayb âlemi hem de geçmişte ve gelecekte vukû bulmuş ve bulacak gaybî bilgiler olmak üzere çok yönlü bir birikim hadis külliyyatında mevcuttur.

Hadislerin gün yüzüne çıkmış ancak gerektiği kadar üzerinde durulmamış bir boyutu da bilimsel yönüdür. Eğitimden tıba, tarihten sosyolojiye, psikolojiden insan haklarına, ekolojiden edebiyata kadar hemen hemen tüm bilim dallarına dair bilgiler hadislerde yer almaktadır. O'nun, peygamberlik mevkiinde bulunmasının sonucunda oluşan bu yönü ise, tebliğ ve irşâd görevini yerine getirebilmesi için bir eğitimci olması ve eğitimle ilgili bilgilere kaynaklık etmesine; şahısları tek tek yahut cemâat halinde yönlendirmesi neticesinde, psikoloji (ilmu'n-nefs) ve sosyolojinin (ilmu'l-ictimâ') konularına dair bilgiler sunmasına; bir devlet başkanı ve ordu komutanı olması nedeniyle, siyâset, idârecilik ve askerî bilgilere kaynaklık etmesine; Asr-ı Saadet'teki tıbbî uygulamaları ile (Tıbb-ı Nebevî'ye) sağlıkla ilgili bilgilere ulaşmaya; eşsiz belâgati, cevâmi'ül kelîm olması ve söz söylemedeki incelik ve ustalığı nedeniyle edebiyata kaynaklık etmesine; bu edebî yönünün yanında güzellik duygusunun tezâhürüyle sanatsal bakış açısına kaynak olmasına; insana olduğu kadar doğal çevresine, hayvanlara ve bitkilere verdiği değerle, ekolojik bilgilere kaynak olmasına; gününün toplumundaki ekonomik yapı ve mesleğinin tüccârlık olması nedeniyle, iktisât ve ekonomiye bilgi sunmasına; hem fitratındaki insanîlik hem de İslâm dininin insana verdiği değerden dolayı, insanlara ve haklarına verdiği değer ve saygı neticesinde, insan haklarına kaynaklık eden Hz. Peygamber (s), tüm bu

özellikleri aynı zaman ve zeminde üzerinde bulundurabilen, tarihi hayran bırakan yegâne şahsiyet olmuştur. Bu anlamda hadislerin yalnız İslâm âlemi için değil, tüm insanlık için bir örnek ve kaynak olduğu aşîkârdır.

Çalışmamızda üzerinde duracağımız diğer bir husus ise İslâm Medeniyeti'ne kaynaklık etmesi ve medenî insan portresinin içini dolduran unsurlara kaynaklık etmesi açısından hadislerin değerlendirilmesidir. Medenî insanda bulunması gereken değerler ve ölçülerin neler olduğu hakkında hadislerde oldukça geniş bilgiler mevcuttur. Çünkü Hz. Peygamber, câhiliye döneminin insanı ve toplumuna, getirdiği vahiyle ve bu vahyin canlı numûnesi olmasıyla, yeni bir çehre kazandırmıştır. Bu çehre ise İslâm'ın ahlâk prensipleriyle donanmış; merhamet, hoşgörü, tevâzû gibi iyi huylarla bezenmiş; şahsî menfaatlerden ziyâde sosyal sorumluluk, yardımlaşma ve dayanışma zemininde, toplumsal kâidelere ve âdâba uygun; nezâfet ve nezâket sahibi bir insanlık çehresidir. Hz. Peygamber (s)'in, davranış tarzı olarak da eğittiği o günün toplumu, ilerleyen zaman, genişleyen İslâm coğrafyası ve artan Müslüman nüfusuyla, giderek yayılmış; sonucunda ortak bir Müslüman kişiliği, ortak Müslüman toplumu ve kültürü oluşturmuştur. Sonucunda ise aynı dinin mensubu olan, farklı ulusların, renklerin, coğrafyaların, ülkelerin ve toplumların bir olarak sergilediği İslâm Medeniyeti oluşmuştur.

Çalışmanın amacı, hadislerin bilgiye, bilginin her dalına kaynaklık ettiğini ortaya koymak olduğu gibi; medenî insan ölçülerinin de hadislerden esinlendiğini belirtmek; kendini İslâm'da bulan, medenî insan ve medenî toplulukların ortaya koyduğu -Hz. Âdem (a.s.)'den başlayarak, tüm peygamberlerin katkılarıyla büyüyerek, Hz. Peygamber (s)'in son ve en kâmil halkasını oluşturduğu- İslâm Medeniyeti'nin de kaynağı olduğunu anlatmak; İslâmî ilimler içerisinde hadislerin ve hadis ilminin müstesna yerine dikkat çekmektir.

Çalışmamız süresince, tavsiye ve yönlendirmeleriyle yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Kadir PAKSOY'a, ayrıca ders döneminde kendilerinden istifâde ettiğim Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN ve Yrd. Doç. Dr. Abdullah YILDIZ'a ve bana her zaman destek veren eşim Servet YILMAZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

TARİH

Hatice Nurcan YILMAZ

EYLÜL, 2013

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VII
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
GİRİŞ	1
HADİS, BİLGİ VE MEDENİYET KAVRAMLARI HAKKINDA BAZI BİLGİLER	1
1. HADİS VE SÜNNET KAVRAMLARI	1
1.1. Hadis Kelimesinin Sözlük Anlamı	1
1.2. Hadis Kelimesinin Terim Anlamı	1
1.3. Sünnet Kelimesinin Sözlük Anlamı	4
1.4. Sünnet Kelimesinin Terim Anlamı	4
1.4.1. Sünnetin Fonksiyonları.....	6
1.4.2. Sünnetin Bağlayıcılığı	8
2. BİLGİ KAVRAMI	10
2.1. Bilgi Nedir?	10
2.2. İslâm'da Bilgi Kaynakları:	13
3. MEDENİYET KAVRAMI	14
3.1. Medeniyet Kelimesinin Sözlük Anlamı	14
3.2. Medeniyet Kelimesinin Terim Anlamı	14
3.3. İslâm Medeniyeti Kavramı	15
4. HADİS, BİLGİ VE MEDENİYET KAVRAMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	17

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BİLGİ KAYNAĞI OLARAK HADİS.....	20
1.1. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Hadis	20
1.1.1. Hadislerin Bilgi Değeri	20
1.1.2. Hadislerin Kaynak Olarak Hayatımızdaki Yeri.....	22
1.1.3. Hadislerin Ubûdiyete Bakan Yönü	25

1.1.4. Hadis ve Ahlâkî Değerler	27
1.2. Hadisler ve Gaybî Bilgiler.....	30
1.2.1. Gayb Kavramı.....	30
1.2.2. Hadislerde İşaret Edilen Bazı Gaybî Bilgiler	31
1.2.2.1. Hadislerde Hz. Peygamber (s)'den Öncesi İle İlgili Bilgiler.....	32
1.2.2.2. Hadislerde Hz. Peygamber (s) Dönemi İle İlgili Bilgiler	35
1.2.2.3. Hadislerde Hz. Peygamber (s)'den Sonrası İle İlgili Bilgiler	37
1.2.2.3.1. Yakın İstikbâle Yönelik Hadisler	37
1.2.2.3.2. Uzak İstikbale Yönelik Hadisler	40
1.2.3. Hadislerdeki İlimlerin İnkişâfıyla Ortaya Çıkan Mûcizevî Haberler.....	46
1.2.4. Hadislerde Gayb Âlemi ve Âhiret Âlemine Ait Bilgiler	49
1.3. Hadis ve Beşeri İlimler	58
1.3.1. Hadislerden Eğitim İle İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler	58
1.3.2. Hadislerde Tarihle İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler	73
1.3.3. Hadislerde Sağlıkla İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler	78
1.3.4. Hadislerde İktisatla İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler	83
1.3.5. Hadislerde İlimü'n-Nefs (Psikoloji) Hakkında Bazı Bilgi ve Tespitler	87
1.3.6. Hadislerde Sosyoloji İle İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler	98
1.3.7. Hadislerde İnsan Haklarına Dair Bazı Bilgi ve Tespitler.....	112
1.3.8. Hadislerde Siyâset ve Devlet Yönetimi Hakkında Bazı Bilgi ve Tespitler	120
1.3.9. Hadislerde Çevre İle İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler	129
1.3.10. Hadislerde Sanat ve Edebiyatla İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler	132

İKİNCİ BÖLÜM

1. MEDENİYET KAYNAĞI OLARAK HADİS	139
1.1. Hadis ve Medeniyet Arasındaki İlişki	139
1.2. İnsanın Medenî Oluşu.....	141
1.3. Medeniyetin İnşasında Hz. Peygamber'in Hadisleri	142
1.3.1. Güzel Ahlâk	143
1.3.2. Merhamet, Müsâmaha ve Tevâzû	145
1.3.3. Davranış Eğitimi	151
1.3.4. Hayır İşlerinde Çabalamak	153

1.3.5. Toplumsal Kurallara ve Genel Ahlâkî Kâidelere Riâyet Etmek.....	157
1.3.6. Temizlik.....	159
SONUÇ.....	163
KAYNAKÇA.....	166

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV Yay.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
s	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV Yay.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: Tahkik
trc.	:Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
r.a.	: Radiyallahu Anh
r. anha	: Radiyallahu Anha
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı ve diğerleri
Yay.	: Yayınları, Yayınevi, Yayıncılık

ÖZET

BİLGİ VE MEDENİYET KAYNAĞI OLARAK HADİS

Hz. Peygamber (s)'in söz, fiil ve takrirlerini ihtiva eden hadisler, İslâm'ın Kur'ân'dan sonra ikinci temel kaynağıdır. Hadisler, insanların sadece uhrevi yaşantıları için değil aynı zamanda onların dünyevi yaşantılarını da tanzim eden bilgi hazineleridir. Hadisler, Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme, kültür ve medeniyete ışık tuttuğu gibi, sonraki dönemlere de ışık tutmuş, bilgi ve medeniyet kaynağı olmuştur.

Bu çalışmamızda; hadislerin, İslamî ilimlere kaynaklık ettiğini, bunun yanı sıra ahlâkî kâideler, hukukî müeyyideler ve ibadetle ilgili esaslar getirdiğini ortaya koyduk. Hadislerin aynı zamanda İslam medeniyetinin temellerini oluşturduğu sonucuna ulaştık. Günümüz ilim dallarının birçoğu hakkında, temel bilgilerin ve metotların, hadislerde mevcut olan bilgiler içerisinde, büyük bir yere sahip olduğunu belirledik. Hadislerin bilimsel yönünün, ilerleyen zaman ve teknoloji ile daha da gün yüzüne çıkacak bilgiler olduğu kanaatine vardık. Hadislerin medeni davranışlara ve medeni insan ölçülerine kaynaklık ettiğini tespit ettik. Dolayısıyla hadislerin geçmişten günümüze İslam medeniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde en önemli role sahip olduğu bulgusuna ulaştık.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, hadis, sünnet, bilgi, medeniyet, medenî davranış, İslam Medeniyeti.

ABSTRACT

HADITH AS A SOURCE OF KNOWLEDGE AND CIVILIZATION

This study examines hadith in terms of its being the origin of knowledge and civilization. This work has underlined that hadith sheds light on the period of the prophet Muhammad and sets up basic principles of Islam and Muslim civilization.

Hadith covers all aspects of a Muslim life including morality, legality, rituals etc. Without the light of hadiths, it is almost impossible to live a Muslim life and to understand the holy book, the quran. It is also emphasized that new technological developments will help us to discover the meaning of some hadiths. It is concluded that hadith played an important role in the emergence and the development of the Islamic civilization.

Key Words: Prophet Muhammad, hadith, knowledge, Islamic civilization.

GİRİŞ

HADİS, BİLGİ VE MEDENİYET KAVRAMLARI HAKKINDA BAZI BİLGİLER

1. HADİS VE SÜNNET KAVRAMLARI

Hadis ve sünnet kavramları çok defa birbirinin yerine kullanılmıştır. Burada her iki kavramın ifâde ettiği anlamlar üzerinde durmakta yarar bulunmaktadır.

1.1. Hadis Kelimesinin Sözlük Anlamı

Sözlükte birinci baktan çekimi yapılan “hadese (حدث)” kök fiilinden türemiş bir kelimedir. Eskinin zıddı olarak yeni, önceleri yokken sonradan olan, yeniden meydana gelen manalarına gelir. Nitekim yeni elbise anlamına gelen “sevbun hadîsun”, ifâdesindeki hadis lafzı, “sevbun cedîdun” demektir. Bu kelime çağdaş Arapçada “modern” anlamında da kullanılmaktadır. Hadis kelimesinin çoğulu kırık cemi olarak “ehâdis” şeklinde gelir.³

1.2. Hadis Kelimesinin Terim Anlamı

Kur’ân âyetlerinde hadis kelimesi, genellikle söz ve haber anlamlarına gelmektedir.⁴ Mesela bu husustaki birkaç âyet şöyledir:

“Sana Musa’nın haberi geldi mi?”⁵

“(Peygamber’in evine yemeğe çağrıldığınızda girin). Yemeği yiyince, söze dalmadan hemen dağılın.”⁶

Bunun yanı sıra bir kısım âyetlerdeki hadis kelimesiyle Kur’ân’ın kendisi kastedilmektedir. Mesela: “(Kur’ân-ı Kerîm’i Muhammed kendisi uydurdu diyenler) Eğer bu sözlerinde doğru iseler ona benzer bir söz getirsinler.”⁷

³ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDV Yay., 1992, s. 110.

⁴ Rağîb el-İsfahanî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur’ân*, trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra Yay., 2010, s. 269.

⁵ Tâhâ 20/9.

⁶ Ahzâb 33/53.

⁷ Tûr 52/34.

“(Kur’ân-ı Kerîm’i inkâr edenler) Artık ondan sonra hangi söze inanacaklar?”⁸

Hadis kelimesi İslâmiyet’le birlikte farklı bir anlam kazanmış, âdeta onunla kadîm olan Kur’ân-ı Kerîm’in mukâbili kastedilerek Resûl-i Ekrem (s)’in sözlerine “el-ehâdîsü’l-kavliyye”, fiillerine “el-ehâdîsü’l-fi’liyye” ve tasvip ettiği şeylere de (takrir) “el-ehâdîsü’t-takrîriyye” denilmiştir.⁹ Hadis âlimleri, Hz. Peygamber (s)’in yaratılışıyla ilgili özelliklerini (şemâil) ve ahlâkî vasıflarını da hadisin kapsamı içine almışlardır. Kendi sözleri hakkında hadis kelimesini ilk defa Resûl-i Ekrem (s)’in kullandığı anlaşılmaktadır.¹⁰

Hadis kelimesi, hadislerde de umumiyetle söz karşılığı olarak kullanılmıştır. Nitekim Ebu Hureyre (r.a.)’ın sorduğu bir soruya Hz. Peygamber (s)’in verdiği cevapta bu kelimenin söz manasına kullanıldığı görülür: Hz. Peygamber (s)’e “Ya Resûlullah! Kıyâmet günü şefâatinle en çok kim mutlu olacak?” diye sordum. Şu cevabı verdiler: “*Hadise karşı sendeki iştıyaki bildiğim için bu sözü senden önce kimsenin sormayacağını biliyordum. Kıyâmet Günü şefâatimle en mesud olacak kişi gönlünün derinliklerinden gelerek “Lâ ilahe illallah” diyendir.*”¹¹

Kadın sahâbîler, “*Senin sözünden sadece erkekler faydalaniyor*”¹² diyerek, Hz. Peygamber (s)’den, kendileriyle sohbet etmek üzere bir gün ayırmasını istemişler, Hz. Peygamber (s) de onların, “hadis” kelimesini kullanmalarını tasvip etmiştir. Bu kelime, sahâbe devrinde ve daha sonraki dönemlerde, Resûl-i Ekrem (s)’in sözleriyle onun fiillerini ve tasviplerini bildiren haberler anlamında kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde söz ve haber manasında kullanılmış olan hadis, bu manasıyla Hz. Peygamber (s)’in sözlerine denilmiş ve terim haline gelmiştir.

Hadisin tarifi şöyledir: Hz. Peygamber (s)’e nisbet edilen söz, fiil ve takrirlere hadis denir.¹³ Bazı âlimlere göre Hz. Peygamber (s)’in fizyonomik özellikleri ile Hira Mağarası’nda ibâdete çekilmesi gibi peygamberlik öncesi davranışları da hadisin tarifine girer. Aynı tarife Hz. Peygamber (s)’in mübârek ağızlarından çıkan sözleri ve

⁸ Mürselât 77/50.

⁹ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kûfî Ebu’l-Bekâ, *Kitâbü’l-Külliyât Mu’cemun fi’l-Mustalahât ve’l-Furûki’l-Lugaviyye*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısrî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1993, s. 370-402.

¹⁰ M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *DİA*, İstanbul, TDV Yay., 1997, c. XV., s. 27.

¹¹ Buhârî, İlm 34, Rikak 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 373.

¹² Buhârî, İ’tisâm, 9.

¹³ Uğur, s. 110.

fillerinin yanı sıra huzurunda işlenip gördüğü veya gıyabında işlenip de kendisine haber verildiğinde bir şey demediği sahabîlere ait fiiller (takrirler) de dâhildir.

Bazı âlimler, hadis teriminin kapsamını daha da genişleterek sahâbe ve tâbiînün şahsî beyân ve fetvâlarını da bu kapsama almışlar, Hz. Peygamber (s)'e ait olan hadislere merfû, sahâbeye ait olanlara mevkûf, tâbiîne ait olanlara da maktu' adını vermişlerdir. Sonraları merfû, mevkûf ve maktu' terimlerinin hepsini ifâde etmek üzere haber kelimesi kullanılmaya başlanınca bir kısım âlimler sadece merfû rivâyetlere, bazıları da merfû ve mevkûf rivâyetlere hadis demeyi uygun görmüşlerdir. Yine ilk devirlerde Resûl-i Ekrem (s)'in söz, fiil ve takrirleriyle birlikte sahâbe ve tâbiîne ait her türlü haberi ifâde etmek üzere eser kelimesi de kullanılmıştır.

Hadis ile sünnetin kapsamaları konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber bu iki terimin eş anlamlı olarak Resûlullah (s)'ın söz, fiil ve takrirleri için kullanılması özellikle hadis âlimleri arasında daha fazla kabul görmüştür. Sünnet ve hadisin çerçevesini daha da genişleterek Hz. Peygamber (s)'in ahlâkını, şemâilini, peygamberlikten önce söylediklerini ve yaptıklarını da bu çerçeve içine alanlar olmuştur.

Bu tariflerin hepsi muhaddislerin tarifidir. Gerek söz, gerek fiil, gerekse takrir şeklinde gelen veya vasıf bildiren Hz. Peygamber (s)'le ilgili bütün rivâyetlere şamildir.

Fıkıh Usûlü âlimlerine göre ise hadis, Hz. Peygamber (s)'in sözleri ve fiilleridir. Takrirleri de fiillerine dâhildir.

Son iki tarifi karşılaştırılması halinde görülür ki muhaddislerin tarifi daha şümullüdür. Fıkıh Usûlü âlimlerinin tarifinde ise hadisin şer'î delil olabilme özelliği ön plana alınmıştır. Onlar, Hz. Peygamber (s)'in vasıfları ile peygamberliğinden öncesine ait bir halini hadisin tarifinde dikkat almamakla esas itibariyle bu özelliğini esas almışlardır.

Hadisler genel olarak iki kısma ayrılırlar. Birincisi, Nebevî hadisler; ikincisi kudsî hadislerdir. Hadis denince kastedilen birincisidir. Sened yahut rivâyet yahut da râvilerinin durumlarına göre iki kısma ayrılırlar.

İbnu'l-Cevzî (h. 597), mevzûlar dâhil bütün hadisleri altı kısma ayırmıştır. Bunlardan birincisi Buhârî ile Müslim'in sıhhati üzerinde ittifak ettikleri; ikincisi Buhârî ya da Müslim'den birinin sıhhatine hükmettikleri; üçüncüsü Buhârî ve

Müslim'den birine göre senedi sahih olanlar; dördüncüsü muhtemel bir zayıflığı bulunan hasen hadisler; beşincisi şiddetli zayıflık taşıyanlardır. Âlimlere göre bunlar değişik mertebededirler. Kimi âlimler bunları şiddetli bir zayıflık bulunmadığını zannederek hasene dâhil etmiştir. Kimi de aşırı zayıf olduklarına hükmederek mevzû hadislerle katmıştır. Altıncısına gelince mevzû hadislerdir.¹⁴

Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s) İslâm dininin esaslarını, emir ve yasaklarını, dinî, içtimâî ve ahlâkî prensiplerini Allah Teâlâ'dan vahiy yoluyla almış ve insanlara ulaştırmıştır. O, peygamberlik vazifesi îcâbı Allah'tan aldıklarını noksansız bir şekilde tebliğ ettiği gibi her birinin uygulamasını da yapmıştır. Hadisler İslâm esaslarının tebliğ ve uygulaması sonucu oluşmuştur. Her biri İslâm dininin temel taşlarını teşkil eder. Kaldı ki, dinî konularda Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci delil kaynağı Sünnet, dolayısıyla hadislerdir.¹⁵

1.3. Sünnet Kelimesinin Sözlük Anlamı

Sözlükte yol, usul, âdet, iyi ve kötü bir kimsenin gidişatı, alışkanlık haline getirdiği davranışları manasındadır. Kelimenin alındığı “senne – سَنَّ” kök fiili, esas itibariyle bir çığır açmak, iyi veya kötü bir yol tutmak anlamını verir. Câhiliye Arapları bununla bilhassa babalarından intikal eden ve kendileri için örnek davranış olan çeşitli örf ve âdetleri kastederlerdi. Kur'ân-ı Kerim'de sünnet kelimesi, Allah'ın değişmez âdeti, anlamında Sünnetullah¹⁶, sünnetü'l-evvelin¹⁷ vb. şekillerde kullanılmıştır. Sünnet kelimesinin çoğulu sünen (سُنُنٌ) gelir.¹⁸

1.4. Sünnet Kelimesinin Terim Anlamı

Hadis ilminde Sünnet, Hz. Peygamber (s)'in sözleri, fiilleri, takrirleri ve gerek peygamberliğinden önceki devreye, gerekse peygamberlik devresine ait olsun, ahlâkî vasıfları ve sîretidir.

Sünnet diye bilinen herhangi bir davranış veya hareketin sözlü anlatımı için hadis terimi kullanılmaktadır. Buna karşılık sünnet, hadisle ifâde edilen hususun

¹⁴ Uğur, s. 110.

¹⁵ Uğur, s. 110.

¹⁶ Ahzâb 33/38, 62; Fâtır 35/43; Mü'min 40/85; Fetih 48/23.

¹⁷ Enfâl 8/38; Hicr 15/13; Kehf 55; Fâtır 35/43.

¹⁸ Uğur, s. 367; Bünyamin Erul, “Sünnet”, *İslâm'a Giriş, Evrensel Mesajlar*, Ankara, DİB Yay., 2008, s.29.

pratik hayatta uygulanması, dikkate alınması ve hayata yön vermesi anlamında kullanılır. Bu yönüyle sünnet, hadise göre daha yaygın ve toplumu dönüştüren ve Nebvî örneğin devamını sağlayan bir vasfa sahiptir. Buradan hareketle her sünnetin bir hadise dayandığı ancak her hadisin sünnet haline gelmediği sonucu çıkmaktadır. Kısaca *“Hz. Peygamber (s)’in hayatında izlediği yol, benimsediği hayat tarzı”* şeklinde tanımlanması mümkün olan sünnetin, İslâm ümmeti için de bir hayat tarzına dönüşmesi sahâbe ve sonraki nesillerin uygulamalarıyla da pekişmiştir.¹⁹

Bütün bu açıklamalara göre sünnet özetle, Hz. Peygamber (s)’in sözleri, davranışları, peygamberlik hayatı boyunca takip ettiği tutumu ve izlediği yoldur. Buna göre *“şu iş sünnettir”* denildiği zaman onun, Hz. Peygamber (s)’in söylediği bir sözle sabit olan iş olduğu veya onun tarafından işlendiği veyahut yapılması emir ya da tavsiye edildiği veyahut da sahâbiler tarafından yapılıp tasvip gördüğü anlaşılır. Mesela, *“Sehl b. Sa’d (r.a.)’dan Hz. Peygamber (s)’in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Ben ve yetimi koruyan kimse cennette şöyle (yan yana) olacağız.” Hz. Peygamber (s) bunları işâret ve orta parmağını göstererek söyledi.”*²⁰ Enes b. Malik’den rivâyet edildiğine göre demiştir ki, *“Hz. Peygamber (s) her namaz için (abdesti bozulmamış bile olsa) abdest alırdı.”*²¹

Misâller dikkatle incelenecek olursa görülür ki ilkinde Hz. Peygamber (s) yetimlere kucak açarak onları büyütenlerin cennette kendisiyle yan yana olacaklarını söylemiştir. İkincisinde onun yaptığı bir iş haber verilmiştir. Şu hale göre yetimleri korumak, abdestli bile olsa her namaz için ayrı abdest almak sünnettir.

Sünnet, konusunu teşkil eden söz, fiil ve takrir itibariyle üç kısma ayrılır. Birincisi kavli (sözle olan) sünnettir ki es-Sünnetü’l-Kavliyye (السنة القولية) denir. Misâlimizdeki gibi Hz. Peygamber (s)’e ait sözlerden ibarettir. İkincisi fiilî sünnettir, es-Sünnetü’l-Fi’liyye (السنة الفعلية) adı verilir ve Hz. Peygamber (s)’in fiillerinden ibarettir. Üçüncüsü ise takriri sünnet, es-Sünnetü’t-Takrîriyye (التقريرية السنة) adını alır ve Hz. Peygamber (s)’in huzurunda veya onun olmadığı yerde bir sahabî tarafından işlenip kendisine haber verildiğinde bir şey söylemediği işlerdir.

Hz. Peygamber (s)’in sözleri, davranışları, hareketleri ve emir ve yasaklarından meydana gelen sünnet İslâmiyet’in ibâdet, muâmelât, helâl-haram,

¹⁹ İbrahim Hatiboğlu, ”Dini Bilgi ve Hükümlerin Kaynağı”, *İslâm’a Giriş, Temel Esaslar*, Ankara, DİB Yay., 2008, s.193.

²⁰ Buhârî, Talak 14, Edeb 24; Tirmizî, Birr 14; Ebu Dâvud, Edeb 131.

²¹ İbn Mâce, Tahâret 72; Nesâî, Tahâret 101.

ahlâk ve diğerkonularda önemli bir hüküm verme vasıtası, kısacası fikhın Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağıdır. Hakkında Kur'ân-ı Kerim'de herhangi bir hüküm bulunmayan konularda sünnete başvurulur.

Dinî hüküm kaynağı olması dolayısıyla sünnet geniş çapta vahye dayanmıştır. Bu demektir ki, Hz. Peygamber (s)'in dinî hüküm koyan sünneti vahiy eseridir. Buna delâlet eden pek çok aklî ve naklî deliller vardır. Ancak işâret etmek gerekir ki, vahye dayanan sünnet, tabîi olarak Kur'ân-ı Kerim'den farklıdır. Bazı âlimler Hz. Peygamber (s)'in bütün yaptıklarının vahiy eseri olduğuna kânidirler. Buna karşılık bazıları da kimi konularda kendi içtihadıyla hareket ettiği görüşündedirler. Rivâyetler onun bir dinî esas olabilecek hususlarda vahye dayandığını, dinî bir husus söz konusu olmayan hususlarda ise kendi icthâdıyla hareket ettiğini gösterecek nitelikte görülmüştür. Şâyet her yaptığının vahiy eseri olduğu kabul edilirse o takdirde günlük konuşmalarının bilhassa zelle tabir edilen görüşlerinde hata etmesini, sahâbîlerle istişâre etmesi sonucu kendi görüşünden vaz geçmesi gibi olayları vahye bağlamak icab eder. Bu ise imkânsızdır. Şu hale göre dinî bir esas vaz eden sünnetin vahye dayandığını söylemek daha uygun olacaktır. Sünnette vârid olan bir husus eğer dinî bir hüküm getirmişse Müslümanların kayıtsız şartsız ona uymaları gerekir. Şu âyet buna delâlet eder:

*“Allah ve Peygamberi bir şeyi hükmettiği zaman ne erkek ne de kadın mü'mine işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve Peygamberine baş kaldıran şüphesiz açık bir şekilde sapıtmiş olur.”*²²

Ayrıca Yüce Allah, birçok âyette mü'minlere kendisine itâatten sonra Hz. Peygamber (s)'e itâati emretmiştir. Bu itibarla herhangi bir dinî konuda Hz. Peygamber (s)'in söylediklerinin aksine hareket etmek doğru değildir.²³

1.4.1. Sünnetin Fonksiyonları

Kur'ân-ı Kerim ile iç içe olan ve ondan ayrı tutulması mümkün olmayan sünnetin fonksiyonu dört maddede özetlenebilir:

1. *Sünnet, Kur'ân'ın hükümlerine muvafık olarak gelir, onun hükümlerini te'yid, te'kid ve itmâm eder.*

Namaz, oruç, zekât ve haccın farz olduğunu teyid eden hadisler ile ana

²² Ahzâb 33/36.

²³ Uğur, s. 369.

babaya âsî olmanın, yalan şâhitliğin ve cana kıymanın haram olduğunu ifâde eden hadisler sünnetin te'yid ve te'kid fonksiyonuna misâl olarak verilebilir. Liana ait hükümler Kur'ân'da tafsîlî olarak bildirilmişken sünnetin bazı ilâveler getirmesi de sünnetin itmâm fonksiyonunu gösterir.

2. Sünnet, Kur'ân'ın hükümlerini beyân edici, açıklığa kavuşturucu mâhiyette gelir; Kur'ân'ın mücmelini tafsil, umumunu tahsîs, mutlakını takyîd ve mübhemini tefsir eder.

Böylece onun hüküm ve hedeflerinin pratiğe nasıl döküleceğini ortaya koyar. Meselâ; Kur'ân namaz kılmayı, zekât vermeyi kesin olarak emretmiş fakat bunların tafsîlî açıklamalarını sünnete bırakmıştır. Namaz vakit ve rekâtları, namazda nelerin ne kadar okunacağı, zekât miktarı ve zekât verilecek mallar gibi detaylı hükümler bize ancak sünnet yoluyla ulaşmıştır.

Mübhem, müşkil lafza açıklık getiren sünnete misâl olarak ise şu hadiseyi verebiliriz. *“İman edip îmanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte kendileri için emniyet olup doğru yolda olanlar onlardır.”*²⁴ âyeti nazil olduğunda, sahâbe-i kirâm, endişeyle Resûlullah (s) 'a gelip: *“Hangimiz var ki, zulmetmemiş olsun?”* dediler. Hz. Peygamber (s) bunun üzerine *“Mesele sizin zannettiğiniz gibi değil; o, Hz. Lokman'ın oğluna dediği gibidir”* deyip, *“(Oğulcuğum) Allah'a şirk koşma; muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür”*²⁵ âyetini okudu ve böylece En'am suresi 82. âyetteki “zulüm” lafzının “şirk” manasında olduğunu açıklığa kavuşturmuş oldu.²⁶

*“Kadın, halası, teyzesi, erkek veya kız kardeşinin kızı üzerine nikâhlanamaz”*²⁷ hadisi de sünnetin Kur'ân'daki umumî bir hükmü tahsis etmesine misâl olarak verilebilir. Mezkûr hadis, *“... Bunlardan başkaları size helâl kılındı...”*²⁸ âyetinin umumî hükmünü tahsis etmiştir.

Mutlak olan bir hükmü takyîd eden (kayıtlayan) hadislere misâl olarak da şu hadisi verebiliriz: *“Vasiyet malın üçte biri için geçerlidir.”*²⁹ Nisâ sûresinin 11. âyetindeki mutlak (kayıtlanmamış) vasiyet hükmü, bu hadis ile üçte bir olarak takyîd edilmiştir. Böylece mirasçıların rızası olmadıkça malın üçte birinden fazlasını vasiyet etmek geçersiz olmaktadır.

²⁴ En'am 6/82

²⁵ Lokmân 31/13.

²⁶ Buhârî, Tefsir, 31.

²⁷ Buhârî, Nikâh 27.

²⁸ Nisâ 4/24.

²⁹ Buhârî, Cenâiz 37; Vesâyâ 2, 3.

3. *Sünnet, Kur'ân'ın bahsetmediği bazı hükümler getirir.*

Bu da sünnetin müstakil teşri'e sahip olduğunu göstermektedir. Mesela; ninenin mirastan pay sahibi olması, vitir namazı ve fitir sadakasının vacip oluşu, ehli eşekler, pençeli kuşlar ve köpek dişli parçalayıcı hayvanların yenilmesinin haram oluşu, süt akrabalığına ait bazı meseleler, erkeklere altın ve ipek kullanmanın haram olması gibi hükümler müstakil olarak sünnetle sabit olmuştur.

İmam Şatıbî (h. 790) ve diğer bazı âlimler, sünnetin bu nevî fonksiyonunu “sünnetin Kur'ân'dan bir asla dayanıp onu tafsîl etmesi veya sünnetin Kur'ân'daki aslî bir hükmün kapsamına girmesi” şeklinde değerlendirirler. Fakat onlar ve cumhur ulemânın vardıkları hüküm, pratikte aynı neticeye çıkmaktadır. Bu da; sünnetin teşride delil olması, sahih sünnetle sabit olan her hükmün bağlayıcılığı ve bununla amel edilmesi gerektiğidir. Bu hususta ümmetin âlimleri arasında tam bir ittifak vardır.

4. *Sünnet, Kur'ân'daki bazı hükümleri nesheder.*

Bu görüş, Hanefî ulemâsı ve diğer bazı âlimlerin görüşüdür. Meselâ; Bakara sûresinin vasiyyeti emreden 180. âyeti “*Vârise vasiyyet yoktur*”³⁰ hadisi ile neshedilmiştir. Sünnetle neshi caiz görenlere göre nâsih konumundaki sünnet, mütevâtir olmalıdır. Hanefilere göre meşhur sünnetle de nesh caizdir.³¹

1.4.2. Sünnetin Bağlayıcılığı

Sünneti bağlayıcılık açısından değerlendirmede sahâbe döneminden beri süregelen başlıca üç yaklaşım söz konusudur. Bunlar, zahirî, fikhî ve içtihadî yaklaşımlardır. Zahirî yaklaşım, Hz. Peygamber (s)'in sözlerinin zahirîne sarılarak, onları lafzî ve harfî anlayan, davranışlarına ise daha çok şekli ve yüzeysel yaklaşan bir eğilimdir. Fikhî yaklaşım, Hz. Peygamber (s)'in söz ve davranışlarının kaynağının, gerekçesinin ve maksadının ne olduğunu, onu hangi ortam ve şartlarda söylediğini, bağlayıcı olup olmadığını kavramaya çalışan yaklaşımdır. İctihadî yaklaşım ise, bazı yönetici sahâbilerin Hz. Peygamber (s)'in vefâtından sonra değişen şartlar karşısında sünneti ele alış tarzları, yeni problemlere çözüm bulmaları, hakkında Nebvî tâlimat ve tatbikat bulunan bazı konularda içtihatlarına dayalı farklı

³⁰ Buhârî, Vesâyâ 6.

³¹ bkz. Selman Başaran, M. Ali Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa, Esra Fakülte Kitabevi, 1998, s. 12-13; Muhammed Accâc El-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn, Sünnetin Tesbiti*, trc. Mehmet Aydemir, İstanbul, Yeni Akademi Yay., 2006, s. 41-44.

tasavvurlarını ifâde etmektedir.³²

İslâm âlimleri genellikle, Hz. Peygamber (s)'in söz ve fiillerini, dini ve dünyevî olarak iki temel ayrıma tabi tutmuşlardır. Buna göre, dinle ilgili söz ve eylemleri bağlayıcı kabul edilmiş, dünyevî tutum ve davranışları bağlayıcı sayılmamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber (s)'in ahlâkî kişiliğine, insanî erdemlerine değindiği halde, O'nun fizikî özelliklerine, giyim kuşamına, yeme içmesine, dünyevî becerilerine değinmemiştir. Örneğin Kur'ân'da O'nun “yüce bir ahlâk sahibi olduğu”³³, “mü'minlere karşı şefkatli ve merhametli olduğu”³⁴, “nazik ve yumuşak kalpli olduğu”³⁵ ifâde edilmiş, ancak sıradan beşerî faaliyetlerinden fazla bahsedilmemiştir. Kur'ân ona itaat edilmesini isterken peygamberlik misyonuna, onu örnek gösterirken de ahlâkî meziyetlerine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s)'in hadislerinin bağlayıcılık yönü, O'nun peygamberlik görevi ve ahlâkî kişiliğiyle sınırlı olmaktadır. O halde, Hz. Peygamber (s)'in Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği vahiy çerçevesindeki açıklamak, uygulamak, öğretmek, tavsiye etmek, emretmek, yasaklamak şeklinde tezahür eden hadis ve sünneti bağlayıcıdır. Örneğin inanç ve ibâdet konularında yaptığı açıklamalar ve uygulamalar bağlayıcı fakat tıp, zîraat, ticaret vb. konulardaki birçok uygulaması bağlayıcı değildir.

Böyle bir ayrımı Hz. Peygamber (s)'in bizzat kendisinin yaptığı hadis kaynaklarında yer almaktadır. Meselâ hurma aşılama hadisi olarak meşhur olan bir rivâyete göre Hz. Peygamber (s), Medine'ye geldiğinde hurma aşılama yapan bazı kimseleri görerek ne yaptıklarını sormuş, onların aşılama yaptıklarını söylemeleri üzerine “*Yapmasanız daha iyi olacağını umarım*” demiştir. Bunun üzerine aşılama yapan çiftçilerin hurmaları olgunlaşmadan dökülmüş, durum kendisine iletilen Hz. Peygamber (s), “*Ben ancak bir beşerim. Size dininizden bir şey emredersem uyun, kendi görüşümden bir şey söylersem ben de insanım*”³⁶ şeklinde karşılık vermiştir. Başka bir rivâyette ise, “*Siz kendi dünyanızın işini daha iyi bilirsiniz*”³⁷ ifâdesi vardır.

Hz. Peygamber (s)'in sünneti, nasıl başarılı bir tüccar veya çiftçi olunacağını

³² Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, TDV Yay., 1999, s. 151- 152.

³³ Kalem 68/4.

³⁴ Tevbe 9/128.

³⁵ Âl-i İmrân 3/159.

³⁶ Müslim, Fedâil 140.

³⁷ Müslim, Fedâil 141.

değil, nasıl iyi bir insan ve olgun bir Müslüman olunacağına örneklerini verir. Bu nedenle, bir beşer olarak kişisel zevk ve tercihlerine göre ortaya koyduğu davranışlarıyla, içinde yaşadığı toplumun örf ve adetlerine tabi olarak yaptığı eylemleri bağlayıcı sünnet kapsamında yer almamıştır.³⁸ Ancak, bu gibi sünnetlerin uygulaması esnasında kişinin Allah'a ibâdet kastının bulunması durumu müstesnâdır.³⁹

Söz konusu hadisin anlaşılmasında önemli bir husus da, bazı kimselerin bu hadisi öne çıkararak, sünnet kaynaklarının zikrettiği alış-veriş, muâmelât, sosyal, iktisâdî ve siyâsî hayatla ilgili pek çok hadisi yok saymaya çalışmalarıdır. Onlara göre bu hadisini Hz. Peygamber (s), sünneti oluşturan diğer bütün kavli, fiilî ve takrirî hadislerini neshetmek için ortaya koymuştur.

“Siz kendi dünyanızın işini daha iyi bilirsiniz” hadisiyle Hz. Peygamber (s), bir emir ve nehyde bulunmadığı gibi Allah Teâlâ'dan bir ihbarda bulunmamış ve kendisi de bir sünnet ortaya koymamıştır. Bu hadisin bu kısmı, dinin asıl kaynaklarından birini yok saymanın bir aracı olarak, sözü edilen manada kullanılmamalıdır.⁴⁰

2. BİLGİ KAVRAMI

2.1. Bilgi Nedir?

Bilgi, doğruluğu gerekli ve yeterli delillerle temellendirilmiş şuur muhtevâlarıdır.

İslâmî terminolojide genel olarak “*el-ilm*” ve “*el-ma'rife*” terimleriyle ifâde edilen bilgi daha ziyâde bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki ilişki yahut bilme eyleminin belli bir ifâde şekline bürünmüş sonucu olarak anlaşılmıştır. Aynı şekilde sonuç olarak “bilinmiş” olduğu için bilginin “*malûmât*” kelimesiyle de karşılandığı

³⁸ İsmail Hakkı Ünal, “Sünnet: Çağlarüstü Örneklik”, *İslâm'a Giriş, Ana Konularıyla Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul, DİB Yay., 2007, s. 74- 75.

³⁹ Yûsuf Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, trc. Özcan Hıdır, İstanbul, Yörünge Yay., 2001, s. 25.

⁴⁰ Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s. 17- 18.

görülür. Bilenin, yöneldiği konuyu bütün yönleri ve alanlarıyla kuşatıp anlamasına ihâta, onu tam olarak kavramasına vukûf, aynı konuda derinleşip uzmanlaşmasına da rüsûh denilmektedir. Bilgide kesinliği ifâde etmek üzere kullanılan “*yakin*” terimine karşılık zan, şek (şüphe-reyb), vehim gibi terimler de bilgide kesinliğe yaklaşılan veya uzaklaşılan durumları ifâde etmek üzere kullanılır. Bilginin tam zıddı olan bilgisizlik ise “*cehl*” kelimesiyle ifâde edilir.⁴¹

İslâm âlimlerinin çoğuna göre ilim: “*Bir şeyin hakikatini idrâk etmek*” ve “*Malûm olanın, olduğu hal üzere bilinmesidir.*” Bu anlayışa göre, yanlış malûmâta ilim (bilgi) denilemez.

Bilme, biliş anlamlarını taşıyan bilginin (ilmin) tarifinin yapılamayacağını söyleyenler olduğu gibi, onun tarifini yapan kelâmcı ve felsefeciler de olmuştur. Fahreddin Râzi (h. 606), bilginin mâhiyetinin zorunlu olarak bilinebileceğini, tarifinin mümkün olmadığını benimsemiştir. İmâmu’l Haremeyn el-Cuveynî (h. 478) ve İmam Gazâlî’ye (h. 505) göre bilgi zarûrî değilse de tarifi pek güçtür.⁴²

İslâm filozoflarından Kindî (h. 253), bilgiyi “*eşyanın hakikatleriyle kavranması*” şeklinde tarif etmektedir⁴³. Fârâbî’ye (h. 339) göre bilgi, “*varlığı ve devamlılığı insanın yapıp etmelerine bağlı olmayan varlıkların mevcudiyetiyle ilgili olarak akılda kesin hükmün hâsıl olmasıdır*”⁴⁴. İhvân-ı Safâ’nın bilgi tarifi ise “*bilenin zihninde bilinenin formunun oluşması*” şeklindedir⁴⁵. Seyyid Şerif el-Cürcânî’ye (h. 816) göre bilgi “*düşüncenin gerçeğe tam uygun olmasıdır*”⁴⁶. Cürcânî’nin aktardığına göre filozoflar (hükemâ) bilgiyi, “*bir şeyin sûretinin akılda hâsıl olması*” şeklinde tanımlamışlardır. Cürcânî, bilgiyi “*küllî ve cüz’î şeylerin kendisiyle idrak edildiği bir meleke*” şeklinde tanımladığı da görülmektedir. Bilginin tanımları arasında modern bilgi tarifine en uygun olanı, “*akleden (özne) ile akledilen (nesne) arasındaki özel ilişki*” şeklindeki tariftir⁴⁷. Tehânevî (h. 1158) ise filozoflara ait şu tanımı aktarır: “*Kesinlik ifâde etsin veya etmesin bir kavram veya bir öner-*

⁴¹ Necip Taylan, “*Bilgi*”, DİA, c. VI, s. 157.

⁴² Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya, Tekin Kitabevi, 1998, s. 87.

⁴³ Yakub b. İshak el-Kindî, *Resâilü'l-Kindî el-felsefiyye*, (nşr. M. Abdülhâdi Ebu Ride), Kahire, 1950, c. I, s. 169.

⁴⁴ Taylan, “*Bilgi*”, DİA, VI, 157.

⁴⁵ Kindî, c. III, s. 385.

⁴⁶ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitâbu't-tarifât*, Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1985, s. 190.

⁴⁷ Cürcânî, s. 190-191.

menin algılanmasıdır."⁴⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetlerde bilgi/ilim kelimeleri geçmektedir.

"*Rabbim ilimce her şeyi kuşatmıştır.*"⁴⁹

"*İlim ancak Allah katındadır.*"⁵⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de ilim, en sık kullanılan anlamıyla, ilâhî vahiyden kaynaklanan, yani bizzat Allah'ın verdiği bilgidir. Burada ilim, Allah'a, tam manasıyla tek gerçek olan hakka, hakikate dayandığı için mutlak ve objektif bir geçerliliğe sahiptir. Vahiyle özdeşleşen anlamıyla ilim kesin bilgi demektir ve bu bilgi sayesinde câhiliye (bilgisizlik) çağının kapatıldığı imasıyla kelimenin anlamı "değer" mefhumunu da ihtiva edecek şekilde genişletilir. İlâhî mesaj olarak ilim başlı başına bir kanıt olma özelliğini de taşır: "*Sana ilim geldikten sonra onların heveslerine uyarsan...*"⁵¹ âyetindeki ilim ile "*Ey insanlar, size Rabbinizden bir burhân geldi...*"⁵² âyetindeki burhân kesin ve kanıtlanmış bilgiyi ifade eder. Bunun yanı sıra ilâhî mesajın insan bilgisine kılavuz olma özelliği de vardır. Öncelikle vahiy, muhatabı olan insanı düşünme ve bilme melekeleriyle donanmış olarak tasvir ettiğine göre bilme eylemini sevk edip yönlendiriyor olmalıdır. Dolayısıyla vahyedilmiş bilgi, insanın bilme eylemini artık gereksiz kılan bilgiye değil bu eylemi doğruya, iyiye, güzele ve daha mükemmele sevk eden nihaî ve mutlak bir karaktere sahip olan ilke ve hükümleri ifade eder. Bu vahyedilmiş bilgiler karşısında insanın yine Kur'ân'da açıkça belirtilen bilgi vasıtalarını kullanması da ısrarla istenir.⁵³

Bilgi problemi açısından bakıldığında Kur'ân'ın bilgi kaynağını, vahiy başta olmak üzere duyular, akıl yahut bunun ötesinde kalbî sezgi olarak tesbit ettiği görülmektedir. Kur'ân'da yer yer göz, kulak ve kalbin (bazen "fuâd" şeklinde) birlikte anılması yanında kalbin akledici fonksiyonunun⁵⁴ vurgulanması dikkat çekicidir.⁵⁵

⁴⁸ Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, c. I, s. 676.

⁴⁹ En'âm 6/80.

⁵⁰ Ahkâf 46/28.

⁵¹ Bakara 2/ 120, 145.

⁵² Nisâ 4/174.

⁵³ Taylan, "*Bilgi*", DİA, c. VI, s.158.

⁵⁴ Bk. A'râf 7/179; Yûnus 10/31; Nahl 16/78, 108; İsrâ 17/36; Hac 22/46; Secde 32/9; Câsiye 45/23.

⁵⁵ Taylan, "*Bilgi*", DİA, c. VI, s.158.

2.2. İslâm'da Bilgi Kaynakları:

Yaratıklar için bilgi kaynakları üçtür:

1- Havâss-ı Selîme (Beş duyu):

Havâss-ı selîme, bilginin kaynaklarından biri olarak zikredilmiştir. Bu husus, İslâm'ın, tecrübe ve müşâhedeyi bir metod olarak kabul ettiğini gösterir. Bütün ilim dallarında, beş duyu vâsıtasıyla kavranan gerçek, ilmin mevzûdudur.

İnsanın ilk bilgi vasıtası, elbette duygudur ve hayatı bu vasıtalarla bilebiliriz. Ancak, duyu vâsıtalarımızın duyarlılığı, kâinatta normal yaşamamızı temin edecek şekilde ayarlanmıştır.

Meselâ, gözlerimiz muayyen dalga boyundaki ışık demetini alabilmekte ve dünya, bize berrak haliyle görülmektedir.

Misâlleri çoğaltmak mümkündür. Şu halde, duyu organlarımızın duyarlık derecesi mahdûttur. Buna göre, duyu organlarımızla alınabilecek bilgiler de mahdut olacaktır.⁵⁶

2- Akıl: Akıl ile ilk bakışta hâsıl olan bilgi zarurî bilgidir. İstidlâlen sabit olan bilgi ise iktisâbîdir.

Akıl, insanı öteki canlı varlıklardan ayıran özelliklerin en önemlilerinden birisidir. Akıl mâhiyetini bilemeyiz. Ancak, onun yaşayışımızdaki tesirlerini bilebiliriz.⁵⁷

3- Bilgi kaynaklarının üçüncüsü, doğru haberdur. Bu da iki çeşittir:

1) Mütevâtir Haber: Mütevâtir haber; yalan üzerine ittifakları düşünülmemeyen nitelikli bir topluluğun naklettiği haberdur. Bu haber çeşidi de, zarurî olarak, bilgiyi icâbettirir.

2) Rasûl'ün Haberi: Bu da, istidlâlî ilmi meydana getirir. Rasûlün Haberi ile hâsıl olan bilgi, kat'iyet ve gerçeklik konusunda, tevâtürle sabit olan bilgi gibidir.

İslâm bilgi esaslarına göre bilgi kaynakları, yukarıda zikredilenlerden ibârettir. İnsan duyularının tesbit ettiği vakalar üzerine, Rasûl'ün Haberi'ni kendine prensip etmiş aklın teksifi, ilmi meydana getiren ve kuran üç kaynaktır.

Akıl, hasselerimizin tesbitlerini düşüncesinin mevzûu yapar ve Rasûlün Haberi'nin direktiflerine göre ilmini kurar.

⁵⁶ Ömer Neseî, *İslâm İnançının Temelleri Akâid*, haz. M. S. Ahsen, İstanbul, Bayrak Yay., 1991, s. 37-40.

⁵⁷ Neseî, s. 40-42.

Akıl, hissedilen âlemi beş duyu vasıtasıyla kavrar, tesbit eder. Akıl, bu tesbiti Rasûl'ün Haberi ile mânâlandırır, değerlendirir.⁵⁸

3. MEDENİYET KAVRAMI

3.1. Medeniyet Kelimesinin Sözlük Anlamı

Etimolojik olarak medeniyet, bir yerde ikâmet etmek, yerleşmek anlamına gelen “medene – مَدَنٌ –” kökünden türemiştir.⁵⁹

Buna göre medeniyet, yerleşik bir hayatın yaşanması anlamına gelir. Şehirliliği belirten bu sözcük, zamanla bu hayatın ortaya çıkardığı anlayış, düşünce, maddî ve manevî kültürü simgeleyen bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Medenî olmak, şehirde yaşamanın ötesinde şehirli olma aşamasına ulaşmış olmayı gerektirmektedir.⁶⁰

3.2. Medeniyet Kelimesinin Terim Anlamı

Medeniyet, maddî ve manevî şartlar bütünüdür. Bu şartlar, bir toplumun her ferdine, hayatın her devresinde, gelişmesinin her safhasında ona gerekli olan desteği sağlayan imkânlar bütünüdür.⁶¹

Kişinin inançlarından, kanâatlerinden, ahlâkî görüşlerinden meydana gelen ve onun ruhu ve zihninde yer eden prensipler, insanın kişiliğini oluşturur. Bu istikâmette bir kişiliğe sahip olan insanlar, medeniyetin temel dinamikleri olan ilim, çalışma, teknik, endüstri gibi dışsal maddi görünüşleri meydana getirirler.⁶²

Medeniyet, kültürde belli bir seviyeye gelmek ve onu aşmakla olur. Bu sebeple medenî sıfatı özellikle yazıyla tespit edilebilen, ona dayalı bilgiler ve ilimlere mâlik cemiyetler için kullanılır. Medeniyet bir bilme ve yapabilmektir. Birikmiş bir

⁵⁸ Neseî, s. 49-54.

⁵⁹ İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâder, Beyrut, ts., c. XIII, s.402; Muhammed b. Ebu Bekr er-Râzi, *Muhtârü's-Sihah*, İstanbul, 1980, s. 552.

⁶⁰ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet*, Pınar Yay., İstanbul, 1996, s. 18.

⁶¹ Malik b. Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, trc. Veysel Uysal, İstanbul, Bir Yay., ts., s.30.

⁶² İbrahim Canan, *Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik*, İstanbul, Cihan Yay., 1984, s. 46.

bilgiye ve teknik vasıtalarla sahip olmaktır. İnsanoğlunun, hayatı üzerindeki müessir şartları kontrol maksadıyla meydana getirdiği mekanizma ve teşkilatlardır. Medeniyet beynelmileldir ve müteaddit milletlerin müşterek malıdır.⁶³

Medenî toplum ise, gelişme yolunda ilerlemeler kaydetmiş, ideal ölçülere yaklaşmış bir topluluk demektir.

Bir başka deyişle medeniyet, bir toplumu başkalarından ayıran, onun özgün yanını ortaya koyan yaşayış biçimlerinin, kullanılan aletlerin, çalışma biçim ve yöntemlerinin, inançlarının, zihnî ve sanatsal etkinliklerinin, sosyal ve siyâsal örgütlenme biçimlerinin bütünüdür. Daha kısa bir ifâdeyle medeniyeti, insanlığın maddi ve manevî açıdan olgunluğa ve kemâle erişmesi olarak da tanımlayabiliriz.⁶⁴

Manevî alanda insanın olgunluğu; erdemliğe ulaşması, iyi ahlâklı ve hoşgörülü olması, başkasıyla olan ilişkilerinde dürüst ve adaletli davranması gibi insanî nitelikleri içselleştirmesidir. Buna göre medeniyet, duygu ve heyecan düzeyinde doğaya doğrudan reaksiyon tarzında fiiller yapmak değil, kendi zihin gerçeğine kavramsal düzeyde sahip olarak, fiilleri bilinçli olarak üretmektir. Şu halde medeniyet, rasyonel bir ruhî yükselişin bilincidir; kavramsal bir inançtır.⁶⁵

O halde medenî insan da, medeniyetin araçlarına sahip olan insandan ziyâde, ruhî ve fikrî bir yükselme aşamasına gelen insandır.

Bir başka tarifte ise medeniyet; adâletseverlik, insanca iyi ve ferah yaşayış, şehirlilik, yaşayışta içtimâî münasebetlerde, ilim ve fen ve sanatta tekâmül etmiş cemiyetlerin hali, İslâmîyet'in emirlerine göre, usulü dairesince yaşayıştır.⁶⁶ Buna göre medeniyet, yalnızca insanın dış dünyasının imarı veya gereksinimlerinin sağlanması değil, aynı zamanda manevî olarak da İslâmî düsturlara uygun yaşamasıdır.

3.3. İslâm Medeniyeti Kavramı

İslâm dininde peygamberler, manevî alanda olduğu kadar maddî alanlarda da

⁶³ Mahmud Es'ad Coşan, *Dilimiz ve Kültürümüz*, İstanbul, Server İletişim Yay., 2010, s. 90.

⁶⁴ Abdülbaki Güneş, *Kur'ân Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*, İstanbul, Gündönümü Yay., 2005, s. 50.

⁶⁵ Yılmaz Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s. 23.

⁶⁶ Heyet, Hekimoğlu İsmail, vd., *Dinî İlmî Yeni Ansiklopedi*, İstanbul, Timaş Yayınevi, 1989, c.II, s. 771.

insanlığa önderlik etmişlerdir. Peygamberler mûcizeleriyle insanların ilim ve medeniyette ilerlemelerine katkıda buldukları gibi, bizzat yeryüzünün imârı, eşyanın insanın hizmetine sunulması gibi faaliyetlerde bulunmakla da medeniyetin gelişmesine ve ilerlemesine öncülük etmişlerdir. Peygamberler, insanlara verdikleri mesajlarda öncelikle insanın hayat ve eşyayı nasıl algılamaları ve eşyaya nasıl değer biçmeleri gerektiği konusunda ilkeler getirmiş ve bir dünya görüşü oluşturmaya çalışarak, medeniyetlerin, kendi getirdikleri ilkeler doğrultusunda oluşturulmasını istemişlerdir.

Hem manevî hem maddî açıdan ilerlemenin temelinde vahiy olgusu vardır. Teknolojide, bilgide, sanatta vs. insanın bugün insanın ulaştığı seviye, tek başına aklın ürünü olamaz. Vahyin ve peygamberlerin, insanoğlunun ilerlemesi yolunda yaptığı katkı, tek başına aklın ve tefekkürün sağladığı katkıdan çok daha fazladır. O halde, nerede doğru bir gidiş olsa, İslâm'dan parçalar taşıdığını, böylelikle de bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri vahyin başka bir isim altında yaşadığını söyleyebiliriz.⁶⁷

Hz. Peygamber (s) de, hadislerinde dünya ve âhiret dengesini muhafaza ederek, yeni bir medeniyet oluşumunun yolunu açmıştır. Resûlullah (s) ve sahâbîlerinin hayatında medenî bir toplumun en başta gelen özelliklerini, İslâm Medeniyeti'nin oluşması için gereken insanî, hukûkî, ilmî ve toplumsal değerlerin tamamını görmek mümkündür.

Özellikle Hz. Peygamber (s)'in hadisleri ve sünneti İslâm dini için önemli bir kaynak olduğu kadar, İslâm Medeniyeti'nin her alanına nüfûz edip etkisini göstermiş büyük bir kültürel mirastır. Hadis ve sünnet, başta fıkıh olmak üzere, tefsir, kelâm, tasavvuf, İslâm tarihi, mezhepler tarihi gibi İslâmî ilim dallarına büyük ölçüde kaynaklık etmiş, özellikle de fıkıh alanında bütün ekollerin Kur'ân'dan sonraki en büyük başvuru kaynağı olmuştur. Ahlâk ve mev'iza kitaplarının en çok kullandıkları malzeme de hadis ve sünnettir. Dini literatürün yanı sıra, felsefeden doğal bilimlere, edebiyattan tarihe, mimariden güzel sanatlara kadar İslâm kültür ve medeniyetinin her alanında sünnetin izlerini görmek mümkündür. Bireysel ve toplumsal hayatımızda yaşattığımız gelenek ve göreneklerimiz, hatta atasözlerimizin birçoğuna hadislerin kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz.⁶⁸

⁶⁷ Güneş, s. 87-88.

⁶⁸ Ünal, s. 67.

İslâm Medeniyeti, insanın ruhî, fikrî, maddî, manevî ihtiyaçlarını fert ve toplum bağlamında teorik ve pratik bütün açılardan karşıladığı; insanın hem iç hem dış dünyasını anlamlı kılan bir dünya ve hayat tasavvuruna sahip olduğu için, Müslüman topluluklar kısa zamanda dünyanın en müreffeh toplumları haline geldiler. Müslümanlar, İslâm'ın öngördüğü prensiplere sarıldıkları sürece medeniyetin basamaklarını hızlı bir şekilde geçtiler. Fakat rehâvete kapılıp İslâm'ın ilerlemeci ilkelerinden yüz çevirmeleriyle medeniyetteki bu yükselişleri duraksama ve hatta gerileme sürecine girmiştir.⁶⁹

4. HADİS, BİLGİ VE MEDENİYET KAVRAMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bilginin elde edilmesinde ve kavranmasında, akıl ve beş duyu yardımcı ve araçtır. Bilginin asıl kaynağı ise doğru haberlerdir. Kaynak olmadan bilginin keşfi ve tespiti mümkün değildir. Akıl ve hislerse bu kaynakların anlamlandırılması, kavranması ve düşünülmesini sağlar.

Bilginin ve amelin kendisinden hareketle belirlendiği Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynak, Hz. Peygamber (s)'in Allah'ın kitabının öğretilerine getirdiği yorum ve açıklaması olan hadis-i şeriflerdir. Kur'ân ve hadis nerede olursa olsun İslâm'la ilgili her şeyin kaynağıdır. Bu kaynaklar, bilimlerin meydana getirilip serpilmesinde ikili bir rol oynamışlardır. İlk olarak, her türlü bilimin -tabii ki ayrıntıların değil, temelinin- Müslümanlarca Kur'ân'da mündemiç olduğu düşünülmüştür. Kur'ân'ın, sırlarını anlamayı ve bütün bilimlerin anahtarlarını içinde taşıyan iç anlamına nüfûz etmeyi mümkün kılacak batınî bir yorumu da mevcuttur. İkinci olarak Kur'ân ve hadis, Allah'ın birliğini şu ya da bu yolla belgeleyen her türlü bilgiyi aramanın değerini vurgulamak suretiyle bilimlerin serpilmesi için uygun bir atmosfer oluşturmuştur. Bu nedenle bütün bir metafizik ve kozmoloji, Kur'ân ve hadisin bağrından çıkmış ve tüm İslâm bilimlerinin üzerine kurulacağı bir temel teşkil etmiştir. Aynı zamanda Kur'ân ve hadis onlarda yansıdığı şekliyle İslâm

⁶⁹ Güneş, s. 52.

ruhuna uygun her türlü aklî faaliyeti teşvik edip yüreklandiren özel bir atmosfer de oluşturmuştur. İslâm bilimlerini, İslâm dini ve uygarlığıyla olan organik bağlantılarıyla birlikte kavrayabilmek için İslâm'ın bu iki kaynağında mevcut emirlerin önemi sık sık vurgulanmıştır. Çünkü bu sözler, Müslümanların zihinlerini çağlar boyunca öğrenmeye yöneltmiş; onlara gerek bilgi gerekse ilham kaynağı olmuştur.⁷⁰

İslâm kültür tarihi boyunca hadis, etkin ve stratejik yerini hep muhâfaza etmiştir. İlk asırların yoğun siyâsî, sosyal ve kültürel karmaşası arasında serpilip gelişen ve birkaç asır zarfında muazzam bir literatüre kavuşan hadis, yine bu zaman zarfında onlarca hatta yüzlerce değişik anlayışa da kaynaklık etmiştir. Böylece insanlık tarihinin en zengin kültürlerinden birisi ortaya çıkmıştır. Müslüman kültürünün orta zamanları, âdetâ hadise düşülen bir şerhtir.

İslâm inanç, kültür ve medeniyetinin özgün bilgi alanlarından birisi olan hadis, Müslüman dünya için tüm zamanların değişmeyen başvuru kaynağıdır. Zîra hadis, asırların birikimi olan mücessem hadis koleksiyonları yanında; Müslümanların siyâsî, sosyal, kültürel telakkilerinde insan, tarih ve tabiat tasavvurlarında; din ve dünya anlayışlarında onlara hayat veren bir organizma gibi yaşamaya devam etmiş ve etmektedir. Tarihte Müslüman kişiliği, siyasası, ahlâkı ve değerleri neredeyse bütünüyle hadis mirasıyla şekillenmiştir. Müslümanların bireysel ve toplumsal refleksleri, örf ve adetleri hadisin etkisinden bağımsız kalmamıştır. Müslümanların insana, tarihe ve evrene yaklaşımı rivâyetlerin çizdiği tasavvuru izlemiş; nihâyet Müslüman zihninin şekillenmesinde hadis baskın bir rol oynamıştır.⁷¹

Bundan dolayı hadis mecmuaları bir tarihçi için, İslâm'ın ilk döneminin tarihi gelişimini değerlendirmede; bir sosyolog için, o dönemin toplumsal dinamiklerini, değişim ve gelişim olgusunu anlamada; bir sosyal psikolog için o toplumsal ortamdaki insan davranışlarını incelemeye; bir din ve kültür tarihçisi, antropolog ve arkeolog için, İslâm öncesi din ve kültürlerden hadis alanına geçen unsurları tespit; bir coğrafyacı için, o döneme ait coğrafi yer ve bölge isimlerini belirlemede; bir kültür antropoloğu ve halk bilimci için, o günkü Arap toplumunun kültürel ve yerel özelliklerini değerlendirmede; bir edebiyatçı ve filolog için, o dönemin dil ve edebiyat özelliklerini tespit etmede; bir tıp tarihçisi için, rivâyetlere yansıyan o

⁷⁰ Mustafa Armağan, *İslâm ve Bilim Tartışmaları*, İstanbul, Etkileşim Yay., 2007, s. 47.

⁷¹ Mehmet Emin Özafşar, "Hadis", *İslâm'a Giriş, Temel Esaslar*, Ankara, DİB Yay., 2008, s.194.

günkü tıp bilgisi ve uygulamalarını analiz etmede eşsiz bir hazinedir. Ayrıca mevzû hadis mecmuaları da, bu rivâyetlerin ortaya çıkmasına sebep olan ortam ve ihtiyaçların belirlenmesi ve bunu doğuran sosyal ve kültürel yapıların tahlil edilmesi için değerlendirilmesi gereken önemli kaynaklardır.⁷²

Sonuç olarak, medeniyetlerin kaynağı bilgi birikimleridir. Bilginin asıl kaynağı ise Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinin bildirdiği gerek dünyevî gerekse uhrevî haberlerdir.

⁷² Ünal, s. 79.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BİLGİ KAYNAĞI OLARAK HADİS

1.1. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Hadis

1.1.1. Hadislerin Bilgi Değeri

Hz. Peygamber (s)'in söz, davranış, onay ve sıfatlarından oluşan sünnet, Müslüman birey, aile, toplum ve devletteki İslâmî ve dünyevî hayat için detaylı bir yöntem vermektedir.⁷³ Sünnetin kaynağı ise hadislerdir. Her sünnet bir hadise dayanmakla birlikte her hadis sünnet haline gelmemiştir. Dolayısıyla hadis kavramı daha genel bir çerçeveye sahiptir. Biz ise bu çalışmamızda hadis ve sünnet kavramlarını aynı manada kullanmayı uygun ve yerinde buluyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s)'in hadisleriyle birlikte İslâm dininin ve onun dinî-hukûkî hükümlerinin aslî kaynağını teşkil eder. Ancak sübûtundaki kat'îlik nedeniyle aslî deliller sıralamasında Kitab ilk sırada yer alır. Mütevâtir hadisler dışında hadislerin sübûtu ise zannîdir. Dolayısıyla hadisler; Kur'ân-ı Kerîm'den sonra İslâm'ın ikinci temel kaynağıdır.

Kur'ân; inançları, ibâdetleri, ahlâkî, muâmelâtı ve edebleri ile İslâm'ın temel kâidelerini ve esaslarını içeren anayasadır. Hadis/Sünnet ise; bütün bu konularda Kur'ân'ın teorik olarak açıklaması, pratik olarak uygulamasıdır. Bundan dolayı hadise/sünnete uymak ve onun getirmiş olduğu hükümler ve yönlendirmeler ile amel etmek gerekir. Tebliğ ettiği Kur'ân âyetlerine itâat edildiği gibi, bu hususlarda Resûlullah (s)'e itâat etmek de vaciptir. Bu duruma gerek Kur'ân ve hadis, gerekse ümmetin icmâi ve akıl delâlet etmektedir.

Hadisler dünyevî ve uhrevî manada geniş çapta bilgiyi içerir. Yalnız dinî bilgiler sunmakla kalmaz, günlük hayatla, ilmi konularla ilgili pek çok bilgi de hadis külliyyatında mevcuttur.

Hadislerden gayb âlemi, âhiret hayatı vb. hakkında bilgi edinilir. Namaz,

⁷³ Yûsuf Kardâvî, *Keyfe Neteamel Maa's-Sunne, Sünneti Anlamada Yöntem*, trc. Bünyamin Erul, İstanbul, Nida Yay., 2011, s.78.

zekât, oruç ve hacc gibi dinî uygulamaların özünü temsil eden dört büyük ibâdetin tafsîlâtını yine hadislerden bulmaktayız. Yine zikirler, duâlar ve Kur'ân okuma ile ilgili hadislerde bu hususlarda bilgi verir. Aynı şekilde hadislerde, detaylı bir şekilde İslâm ahlâkının yönlendirmelerini bulmaktayız. Yine aynı şekilde hadislerde, Müslüman insanın günlük hayatıyla ilgili İslâmî edeblerin tafsîlâtını bulmaktayız ki İslâm ümmetinin ortak zevk ve ortak edebi bunlardan oluşmaktadır. Bunun gibi hadislerde, aile hayatının sağlam bir temele kurulması için çeşitli tafsîlât bulmaktayız. Müslümanların birbirleriyle olan sosyal ilişkiler ve muamelelerle ilgili birçok hüküm bulmaktayız. "Muâmelât" fikhının dayanmış olduğu alış-veriş, hibe, borç verme, ticarî ve zîraî ortaklar, kira, emânet, kefâlet, havâle, rehn, şufa, vakıf, vasiyet, haddler, kısâs, şahitlikler vb. hükümlerinde olduğu gibi.⁷⁴

Hadislerde; yönetim, mahkeme, mâlî vb. işlerde, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler de vardır. Keza sünnette İslâm devleti ile diğerleri arasındaki ilişkileri düzenleyen, barışta ve savaşta Müslümanlarla müslüman olmayanların ilişkilerinin çerçevesini çizen hükümler vardır.

Zikrettiğimiz bütün bu yönlerde hadislerin getirmiş olduğu tafsîlât aynı miktarda değildir. Meselâ ibâdetler hususundaki tafsîlât, muâmelâtteki gibi değildir. Aile ile ilgili işler de, devlet işleri gibi değildir.

İnsan hayatının özü ile ilgili ibâdetler, ahlâk, edepler ve aile meseleleri gibi sâbitlik ve devamlılık özelliği olan hususlarda sünnetin getirmiş olduğu tafsîlât daha çoktur. Ama yönetim, siyâset, yargı, icrâ vb. değişiklik ve elastiklik özelliği olan hususlardaki tafsîlâtı ise daha azdır. Bu hususlardaki boş alan daha büyüktür. Ta ki insanlar, Allah'ın kendilerine genişlik verdiği ve hiçbir güçlük kılmadığı bu konularda, onları sıkıştırabilecek herhangi bir suretle ve uygulamalarla zorunlu kılınmış olmasınlar.⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah: "*Ey inananlar, Allah'a itâat edin ve Resûl'e de itâat edin*"⁷⁶; "*Resûl'e itâat eden (neticede) Allah'a itâat etmiş olur*"⁷⁷; "*Peygamber size ne veriyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının*"⁷⁸ gibi birçok âyetle, Hz. Peygamber (s)'e itâati emretmiş ve bu itâatin kendisine itâatle eşdeğer olduğunu

⁷⁴ Kardâvî, *Keyfe Neteamel Maa's-Sunne, Sünneti Anlamada Yöntem*, s.78-81.

⁷⁵ Kardâvî, *Keyfe Neteamel Maa's-Sunne, Sünneti Anlamada Yöntem*, s.78-83.

⁷⁶ Nisâ 4/59.

⁷⁷ Nisâ 4/80.

⁷⁸ Haşr 59/7.

belirtmiştir.

Hadislerde de Hz. Peygamber (s)'e ittibâyı bildiren birçok delili bulabilmekteyiz. Bunlardan bazılarını kaydedelim:

Ebu Hureyre (r.a) demiştir ki; Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: “*Ümmetimin hepsi cennete girecek, ancak direten müstesnâ*”. Kendisine: “Direten kimdir ey Allah’ın Rasûlü?” diye sorulunca, “*Kim bana itâat ederse cennete gider. Bana isyân eden ise direktmiş olur*”⁷⁹ buyurdular.

Irbaz b. Sâriye (r.a) şu hususu rivâyet eder: “Resûlullah (s) öyle bir va’z-u nasîhat etti ki ondan kalpler korkup titredi, gözler yaşardı. Bunun üzerine biz: “Ey Allah’ın Rasûlü! Sanki bu, vedâ eden kimsenin nasîhati gibi! Bize biraz daha tavsiyelerde bulunun!” deyince şöyle buyurdular: “*Size Allah’tan korkmanızı, yöneticiniz bir köle bile olsa onu dinleyip itâat etmenizi tavsiye ediyorum. Sizden (biraz uzun süre) yaşayacak olanlar birçok ihtilâflar görecektir. Aman benim sünnetime ve doğru yolu gösteren râşid halîfelerin sünnetlerine sımsıkı sarılın. Sonradan ortaya çıkan bid’adlardan da sakının! Çünkü her bid’at dalâlettir.*”⁸⁰

Âyet ve hadislerde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber (s)'e ve sünnetine tâbi olmak emredilmektedir. Sünnetin delil ve kaynak oluşunda ise şüphe yoktur. Hadisler, hayatın ve dinin her alanında bilgi kaynağı olmaya devam etmektedir.

1.1.2. Hadislerin Kaynak Olarak Hayatımızdaki Yeri

İslâm dini yalnız dinî hükümler içeren ya da yalnızca uhrevî maksada yönelik bir din değil; Müslümanın ahlâkından, içtimâî hayatta riâyet etmesi gereken görgü kurallarına, ticaretten zirâate, tıptan hukûka kadar tüm alanlara müdâhil olan şümullü bir dindir. İslâm, dünya ve âhiret dengesini muhafaza ederken, dinî anlamda ve sosyal anlamda gerekli kuralları da belirlemiştir. Bu anlamda Kur’ân-ı Kerîm’den ayrı müstakil bir teşrî kaynağı olan sünnet, hem Kur’ân gibi dinî hüküm koyar hem de günlük hayatla ilgili bir takım bilgiler sunar. İslâm, diğer dinler gibi sadece inançları ve ibâdetleri vaz’ etmekten ibâret değildir. Dinî meseleler kadar siyâsî, ekonomik ve sosyal problemlerle de ilgilenip, bu alanlara dair hükümleri olan tam bir hayat tarzıdır. Allah, Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır:

“*Ey îman edenler! Sizi ihyâ edecek (hayat verecek) şeylere sizleri çağırdığı*

⁷⁹ Buhârî, İ’tisâm 2.

⁸⁰ Ebû Dâvud, Sünnet 5; İbn Mâce, Mukaddime 6.

zaman Allah ve Rasûlüne icâbet ediniz!”⁸¹

Bu âyette Allah ve Rasûlünün insanları, hayat verecek şeylere çağırdığı, ifade edilmiştir. Bu âyetin maksadının gerçekleşmesi, Hz. Peygamber (s)’in dinî hayatla ilgili verdiği bilginin yanında sosyal hayatla ilgili verdiği bilginin varlığını da kanıtlamaktadır. Eğer İslâmî öğretiler, akîdevî ve dinî merasimlerle sınırlı olsaydı, bu âyet ve benzeri emirlerin Kur’ân’da zikredilmesinin anlamı olmazdı. Öyleyse Kur’ân-ı Kerîm alım-satım, borç, ortaklık, cezâ, mirâs, evlilik, siyâsî hadiseler, savaş ve barış meseleleri ve diğer uluslararası münasebetlerin durumu ile ilgili hususî emirleri içeriyorsa; onun açıklayıcısı ve tebliğcisi Hz. Peygamber (s)’in hadisleri de bu konuların bilgilerini sunmaktadır.⁸²

Kur’ân’da müteaddit âyetler Hz. Peygamber (s)’in sünnetinin yetkisini “*bir kanun yapıcı ve hukûk düzenleyici*” diye ortaya koyar. Buna dair şu âyet yeterli bir ifâdedir.

“Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûl’e, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri harâm kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona îman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur’ân’a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁸³

Bu âyette “*iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılma*”nın Hz. Peygamber (s)’in görev ve fonksiyonlarından biri olduğu ifâde edilmektedir. Burada iyiye yönlendirme ve kötüden men etme, helâl ve harâm kılma Hz. Peygamber (s)’e isnât edilmiştir. Böylece onun getireceği tüm hükümler, dinî-dünyevî ayırt etmeden, Kur’ân’da kabul edilmiştir.

İslâm dininin günlük hayatta yapılmasını hoş gördüğü veya hoş görmediği bir takım davranışlar âyetlerin yanı sıra daha çok hadis kaynaklı olarak belirlenmiştir. Özellikle fıkıhın konusuna giren birçok konu hadislerle temellendirilmiştir. Fıkıh ise Müslüman kişinin hayatının ayrılmaz bir parçası halindedir. Zîra ibâdetten günlük hayattaki en basit fiilimize kadar bütün eylemlerimizi fıkıh ilmi bir hükme bağlamıştır. Bu hükümler ise Kur’ân’da sıklıkla zikredilmemiş, tafsilatı hadislerle

⁸¹ Enfâl 8/24.

⁸² Muhammed Taqî Usmani, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, trc. İbrahim Kutluay, İstanbul, Rağbet Yay., 2010, s. 65, 66.

⁸³ A’râf 7/157.

bırakılmıştır.

Uymamız gereken helâl harâm kriterlerinin büyük bir bölümü hadislerin koyduğu hükümlerle sabit olmuştur. Meselâ; erkeklere ipekli elbise giymenin haram olması, altın ve gümüş kaplardan yemek yenilmesinin haram olması hadislerden çıkarılmış hükümlerdir. Bu konudaki örnek hadisler şöyledir:

“İpek ve altın, ümmetimin kadınlarına helâl, erkeklerine harâmdır.”⁸⁴

“Sahâbeden Huzeyfe (r.a.), Meâdin’de bulunduğu esnada, içmek için su istemiş, o bölgenin ileri geleni ona gümüş bir kapla su getirince de, kabı elinden fırlatmış ve Hz. Peygamber (s), “Altın, gümüş, ipek ve dibâc dünyada onlar için, âhirette ise sizin içindir.” buyurdu, demiştir.⁸⁵

Harâm helâl dışındaki, mübahlar ve müstehablar hakkında yaşam tarzımız haline gelmiş birçok davranış üzerinde hadislerin büyük etkisi vardır. Örneğin her gün uyguladığımız ve halk arasında sıkça riâyet edilen, su içerken oturularak içilmesi gibi sünnetler şu gibi hadislere dayandırılmaktadır:

Enes(r.a.)’ın rivâyetine göre Hz. Peygamber (s) bir kimsenin ayakta su içmesini yasaklamıştır. Râvi Katâde şöyle dedi: *“Biz Enes’e, ya ayakta yemek nasıldır, diye sorduk. Enes: “Ayakta yemek daha kötüdür” dedi.⁸⁶*

Bir başka hadiste de Ebu Hureyre (r.a.)’den rivâyetle Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: *“Hiçbiriniz ayakta su içmesin. Unutarak içen de kussun.”⁸⁷*

Günlük hayatımızda çoğu zaman yerleşen hadisler, sünnet kavramıyla isimlendirilmiş ve bir davranış şekli halini almıştır. Örneğin isrâfın her alanda hoş görülmemesine dayanak olan ve “isrâf etmemek (tasarruf etmek) sünnettir” yargısına dönüşen hadislerden biri Abdullah b. Ömer’den rivâyet edilen şu hadistir:

Hz. Peygamber (s) abdest almakta olan Sa’d (r.a.)’a rastladığında *“Bu isrâf da nedir ya Sa’d?”* diye buyurdu. Sa’d da: *“Abdestte isrâf olur mu Ya Resûlullah?”* dedi. Hz. Peygamber (s) de: *“Evet, akan bir nehir kenarında olsan bile”* buyurdular.⁸⁸

Bu hadis fonksiyon olarak Kur’ân’daki isrâfi haram kılan âyeti te’yid ederken, bir sünnet halini alarak, insanların yaşam tarzının da bir parçası olmuştur.

⁸⁴ Buhârî, Libâs 30.

⁸⁵ Buhârî, Libâs 25.

⁸⁶ Müslim, Eşribe 113.

⁸⁷ Müslim, Eşribe 116.

⁸⁸ İbn Mâce, Tahâret 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 221.

Diyebiliriz ki, hadisler ortaya koymuş olduğu esaslarla Müslüman kişinin hayat tarzını da biçimlendirmektedir. Hadisler, gerek dini alanda gerekse hayatın diğer alanlarında davranışları eğiten, bir ta'lime ve terbiyeye tabi tutan kaynaklardır. Sünnetin bağlayıcı olmayan gelenek, âdet, yaşam koşulları, yeme içme, giyinme gibi kısımları dahi Allah rızası maksadı ile yerine getirilmek suretiyle mü'min kişinin hayatında büyük bir yer edinmiştir. Bu durum ise zaman içerisinde İslâm toplumunun belli bir biçim kazanmasına ve bu çerçevede tanınmasına; zamanla kendine özgü bir İslâm kültürünün ve medeniyetinin oluşmasına kaynak olmuştur.

1.1.3. Hadislerin Ubûdiyete Bakan Yönü

İslâm dini özü itibariyle ibâdetlerden müteşekkil bir dindir. Müslümanın asıl gâyesi ubûdiyetini en güzel şekilde yerine getirmektir. Bu gâyenin unsurları Kur'ân'da kısmî olarak bildirilmiş ancak teferruata girilmemiştir. Zîra Kur'ân, icmâlî hükümler ve genel- özlü yasaları içeren bir kitaptır. Müslüman birisi ancak bunlarla ilgili hadisler vasıtasıyla hükümleri uygulayabilir. İbâdetlerimizde de durum böyledir. Örneğin:

İslâm'ın rukünlerinden namaz kılmayı ve zekât vermeyi Allah farz kılmıştır.

*“Namazı ikâme ediniz, zekâtı veriniz ve rükû edenlerle beraber rükûya gidiniz!”*⁸⁹

Kur'ân'ın metni, bu âyette son derece veciz ve mücmel olarak gelmiştir. Namazla ilgili diğer âyetlerde de, hükümleri, şartları, rükunleri, rekâtları, secde ve rükû sayısı, neler okunacağı ve bunun gibi birçok konu hakkında bilgi yoktur. Şu halde namaz ibâdetinin tüm bilgisini Hz. Peygamber (s)'in uygulamalarından ve açıklamalarından elde etmekteyiz. Hz. Peygamber (s), namazın kılınışını, ruknünü ve ilgili bilgileri hadisleriyle öğretmiş; sonra da: *“Benim namaz kıldığımı gördüğünüz gibi siz de namazı öylece kılınız!”*⁹⁰ buyurmuştur.⁹¹

Namazın vakitlerini bildiren hadislerden biri şöyledir: Cabir b. Abdullah (r.a.) şöyle rivâyet eder: *Cibril, Hz. Peygamber (s)'e geldi ve dedi ki: Kalk namaz kıl! Peygamberimiz (s) de güneş gökkubbeden batıya meyledince kalkıp öğle namazını kıldı. Sonra ikindi vakti peygamberimize gelerek, kalk, (bu vaktin) namazını kıl! dedi.*

⁸⁹ Bakara 2/43.

⁹⁰ Buhârî, Ahbar'ul-Âhâd 1.

⁹¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Nebevî Sünnet*, trc. Muammer Bayraktutar, İstanbul, Yasin Yay., 2012, s. 52, 53.

Peygamberimiz de herşeyin gölgesi bir mislini bulunca ikindi namazını kıldı. Sonra akşam vakti ona geldi ve kalk da bu vaktin namazını kıl, dedi. Peygamberimiz de güneş batınca akşam namazını kıldı. Sonra Cibril yatsı vakti geldi ve kalk bu vaktin namazını kıl! dedi. Peygamberimiz de şafak (batı ufkunda görünen kızılık veya sarılık) kaybolunca kalkıp yatsı namazını kıldı. Sonra Cibril fecir vakti ona geldi ve kalk (bu vaktin) namazını kıl! dedi. Fecir ışıldayınca Peygamberimiz sabah namazını kıldı. (veya fecrin aydınlığı yükselince namaz kıldı) sonra Cibril ertesi gün Peygamber Efendimiz'e geldi ve öğle için şöyle dedi: Kalk da bu vaktin namazını kıl. Peygamberimiz de herşeyin gölgesi bir mislini bulunca öğle namazını kıldı. Sonra ikindi vakti ona gelip, kalk da (bu vaktin) namazını kıl, dedi. Peygamberimiz de herşeyin gölgesi iki mislini bulunca ikindi namazını kıldı. Sonra akşam vakti gelip ve onu tek bir vakit olarak (belirledi) artık o değişmedi. Sonra yatsı vakti ona geldi, gecenin yarısı geçmiş bulunuyordu ve üçte biri geçmiş idi, yatsı namazını kıldı. Sonra (sabah vakti) ona geldi ki, ortalık cidden aydınlanmıştı ve ona: Kalk da (bu vaktin) namazını kıl, dedi. Peygamberimiz de namazını (emredilen vakitte) kıldı. Sonra da Cibril şöyle dedi: Bu iki vaktin arası namaz vaktidir.”⁹²

Hz. Peygamber (s) Kur'ân'da bildirilmeyen namazın vakitlerini bu hadisi ve benzeri hadisleriyle bildirmiştir. Bu ve benzeri hadislerin vârid olmaması halinde elde olan bilgilerle hangi zamanlarda namaz kılınacağını bilgisine erişmek mümkün olmayacaktı.

Hadislerin ubûdiyyet yönünü ortaya koyan hadislerden biri de, zekât hakkındaki hadislerdir. Allah, Kur'ân'da zekâtı emretmiş ancak bu emri mücmel olarak bildirmiştir. Zekâtın miktarını, nasıl verileceğini, ne zaman ve kimden alınacağını ise hadisler sayesinde tafsîlâtı olarak öğrenmekteyiz.

“Ben sizin için at ve kölenin sadakasını yani zekâtını affettim. Ama sikkenin zekâtını veriniz. Her kırk dirhemden bir dirhem veriniz. 190 dirhemde fazla olarak bir nisbet yoktur. 200 dirhem olunca onda beş dirhem zekât söz konusudur.”⁹³

Diğer bir rivâyette ise ;“Irmak ve yağmurun suladığı ekinde uşur (onda bir) nispetinde vardır. Deve ile sulanan ekinin ise nısfü'l uşur nispetinde zekâtı vardır”⁹⁴ buyurulmaktadır.

⁹² Müslim, Mesâcid 179; Tirmizî, Mevâkîr 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 416.

⁹³ Ebu Dâvud, Zekât 5, 11; Nesâî, Zekât 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 18, 92, 113, 121, 132.

⁹⁴ Müslim, Zekât 108; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 341.

Başka bir rivâyette ise zekâta tâbi olacak malın miktarı hakkında bilgi verilmektedir. *“Beş veskten aşağı tahıldan zekât yoktur. Aynı zamanda beş okiyyeden az olanında da zekât yoktur. Beş deveden az olan sayıda da zekât yoktur.”*⁹⁵

Bu üç hadiste de görmekteyiz ki hadislerde zekâtın, para da, ekinde ve develerde ne kadar verileceği bildirilmektedir. Birçok ibâdet hakkında olduğu gibi zekâtın ayrıntılı bilgilerini de hadislerden elde etmekteyiz. İslâm’ın şartlarında olan hac ve oruç hakkında da yine tafsîlâtı hadis kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bunun dışında dinimizde hoş görülen, emredilen, mükâfatı bildirilen birçok ubûdî mevzû da hadislerde bildirilmektedir. Örneğin Müslümanın Müslümana karşı görevlerini bildiren şu hadis bizi yönlendiren ve bilgilendiren hadislerdendir:

*“Müslümanın Müslüman üzerindeki altı hakkı vardır. Karşılaştığında selâm verir, dâvetine icâbet eder, aksırdığı zaman “elhamdülillah” derse, “yerhamükallah” der, hastalandığında ziyâretini yapar, öldüğünde cenâzesinin ardından yürür, kendisi için sevdiğini o kardeşi için de sever.”*⁹⁶

Bu hadisiyle Hz. Peygamber (s), bir Müslümanın diğer Müslümanlara karşı sorumluluklarının olduğunu ve bunların hem dini hem sosyal hem de ahlâkî alanda birer yükümlülük olduğunu öğretmektedir.

Hz. Peygamber (s), Müslümanlar için her konuda bilgi kaynağı olduğunu yine kendi sözleriyle bildirmektedir.

*“Ben size babanız yerindeyim, sizlere herşeyi öğretiyorum. Sizden biri ayakyoluna çıktığında kibleye önünü veya arkasını çevirmesin, sağ eliyle istincâda bulunmasın. Doğuya veya batıya doğru dönsün.”*⁹⁷

1.1.4. Hadis ve Ahlâkî Değerler

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem’den itibaren ahlâk esasları hep var olagelmiştir. Allah tarafından gönderilen dinlerin en önemli yanını ahlâk esasları oluşturur. İslâm dininde hem Kur’ân’da hem de Hz. Peygamber (s)’in hadislerinde ahlâkî öğretiler sıklıkla yer almaktadır.

Ferd ve toplum üzerindeki tesirlerine göre ahlâk sistemlerini dine dayanan ve dine dayanmayan ahlâklar olarak iki kısma ayırabiliriz. Ahlâkın temelini zevke,

⁹⁵ Müslim, Zekât 3, 6; Ebu Dâvud, Zekât 2; Nesâî, Zekât 5, 18.23.24.

⁹⁶ Dârimî, İsti’zan 5; İbn Mâce, Cenâiz 43.

⁹⁷ Ebû Dâvud, Tahâret 8; Nesâî, Tahâret 36.

mutluluğa, faydaya, psikolojik ve sosyolojik olaylara ve daha başka şeylere dayandıran din dışı ahlâk sistemleri, insanın hareketlerini doğrudan doğruya şahsî çıkar esasına bağlar. Bu suretle *“ferdi tek başına bırakan din dışı ahlâk, onu yalnızlık, tereddüt, korku hatta ferdi hayatta ihtiras ve menfaati ön planda geldiği için ahlâksızlığa sevkeder.”*⁹⁸ Bu ahlâk, yabancı gözlerden uzak olduğu, kendi başına bulunduğu yerlerde kişiyi kontrol etme imkânına sahip değildir.

Ancak dinler, hareketlerimizi devamlı surette gözetleyen denetleyiciyi kalbimize yerleştirmiştir. Kanun adamlarının ve diğer insanların kontrolünden uzak, ıssız yerlerde yapacağımız ahlâka uymayan bir davranış içimizdeki denetleyicinin gözünden kaçmayacaktır. Bu Allah’ın bizi gördüğü ve bizi cezasız bırakmayacağı duygusudur. Bu duyguyu ise bize veren dindir.⁹⁹

İslâm dininde îman, ibâdet ve ahlâk birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaz. İman ile ibâdetin hedefi insanı üstün bir ahlâka sahip kılmaktır. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde bu üç esas birbiriyle adeta kaynaşmıştır. Hz. Peygamber (s)’in ahlâkını soranlara Hz. Aişe’nin, *“ Onun ahlâkı Kur’ân’dan ibaretti ”*¹⁰⁰ demesi, Hz. Peygamber (s)’in, *“Ahlâk esaslarını tamamlayıp mükemmel hale getirmek için gönderildiğini söylemesi”*¹⁰¹ ve Allah Teâlâ’nın Onu *“Şüphesiz sen pek büyük bir ahlâk üzeresin”*¹⁰² diye övmesi ahlâkın insan için bir hedef ve ufuk olduğunu göstermektedir.

İman ile ahlâkın yakın ilgisini Hz. Peygamber (s) şöyle belirtir:

*“Mü’minlerin îmanı en mükemmel olanları, ahlâkı en iyi (güzel) olanlarıdır.”*¹⁰³ Bu durumda ahlâkı mükemmel olmayan kimsenin îmanı da mükemmel değildir.

Başka bir hadiste de şöyle buyrulur:

*“İman yetmiş kadar şubeden ibârettir. Bunların en üstünü “lâ ilâhe illallâh” demek, en altı da insana zarar veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Utanmak da îmanın dallarından biridir.”*¹⁰⁴

Bu hadisten anlıyoruz ki, insanlara eziyet vermesin diye yoldaki bir taşı

⁹⁸ Mehmet Kaplan, *Büyük Türkiye Rüyası*, İstanbul, Türkiye Kültür Enstitüsü Yay., 1969, s. 136.

⁹⁹ M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, İstanbul, Nesil Yay., 2008, s. 23.

¹⁰⁰ Müslim, *Salâtü’l-Musâfirin* 139.

¹⁰¹ Mâlik, *Muvatta’*, Hüsnü’l- Huk 1.

¹⁰² Kalem 68/4.

¹⁰³ Tirmizî, *Rada’* 11; Ebu Dâvud, *Sünnet* 15.

¹⁰⁴ Buhârî, *İman* 3; Müslim, *İman* 58.

kaldırıp atmak veya utanma duygusuna sahip olmak, hem ahlâkî bir davranış hem de îmanı olgunlaştıran bir harekettir.

Şu hadis de îman ile ahlâkın yakın ilgisini açıkça göstermektedir:

*“Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe hakiki îman etmiş olmaz.”*¹⁰⁵

İman ile ahlâkın ayrılmayacak şekilde birbiriyle kaynaştığını ifâde eden bu tür hadisler yanında ibâdetlerin insanı üstün bir ahlâka eriştirmek için emredildiğini, âhirette elde edilecek manevî derecelerin ahlâkî seviyeye göre kazanılacağını, diğer bir ifâdeyle herkesin yaptığı iyilik ve ibâdetlerin ahlâkî durumuna göre değerlendirileceğini belirten hadislerden ikisi de şöyledir:

*“Haklı bile olsa çekişip didişmeyen kimseye cennetin kenarında bir köşk verileceğine ben kefilim. Şakadan bile olsa yalan söylemeyen kimseye cennetin ortasında bir köşk verileceğine ben kefilim. İyi huylu kimseye de cennetin en yüksek yerinde bir köşk verileceğine ben kefilim.”*¹⁰⁶

*“Kıyâmet gününde mü’min kulun terazisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey bulunmaz. Allah çirkin hareketler yapan, çirkin sözler söyleyen kimseden nefret eder.”*¹⁰⁷

Bir Müslüman, fakirlere yardım etmekten dolayı ne kadar sevap kazanacaksa, ahlâkî davranışlarıyla da aynı sevâbı kazanabilir. Bunu Hz. Peygamber (s)’in şu hadisinden anlamaktayız:

*“Vücuttaki her bir eklem için hergün bir sadaka vermek gerekir. İki kişinin arasını bulman bir sadakadır. Bir kimseye bineğine binerken yardımcı olman veya yükünü hayvanına yüklemesine yardım etmen bir sadakadır. Güzel bir söz söylemek sadakadır. Namaza giderken attığın her adıma bir sadaka sevabı vardır. Gelip geçenleri rahatsız eden bir şeyi yoldan alıp atman bir sadakadır”*¹⁰⁸

Müslümanın ahlâkının nasıl olmasının gerektiği hadislerde teferruatıyla bildirilmiştir. Bu kurallar hem kişinin ahlâkının korunması hem ailenin hem de toplumsal ahlâkın korunması için belirlenmiş prensiplerdir. Ahlâkın temelinde var olan bu hadisler, ahlâklı ve medenî insanın ve toplumun temellerini oluşturan kriterlerdir.

¹⁰⁵ Buhârî, İman 7; Müslim, İman 71, 72.

¹⁰⁶ Ebu Dâvud, Edeb 7; Tirmizî, Birr 58.

¹⁰⁷ Tirmizî, Birr 61.

¹⁰⁸ Buhârî, Sulh 11, Cihâd 72; Müslim, Zekât 56.

Hz. Peygamber örnek yaşantısıyla Müslümanları etkilemiş ve bütün inananlar onun sözlerini hayatlarında tatbik, hareketlerini de taklit etmişlerdir. Bu durum ise büyük bir sosyal değişmeye neden olmuştur. Hırsızlık, içki, fuhuş, cinâyet gibi ahlâka aykırı hareketler kesin olarak terk edilmiş; bunun yerini insanları ve toplumları manen yücelten güzel ahlâk ve insana yaraşır davranışlar almıştır. Hadislerin Müslüman toplumlar üzerinde tesiri o kadar yaygınlaşmıştır ki zamanla bu hadisler âdet ve an'ane haline gelmiştir.

1.2. Hadisler ve Gaybî Bilgiler

1.2.1. Gayb Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de şehadet (görünen, bilinen alan)'ın zıddı olarak kullanılan gayb¹⁰⁹, akıl ve duyular yoluyla bilgi edinilemeyen ancak, dinlerin bildirmesiyle haberdar olunan varlık âlemdir. Gayb, *“Zahirî ve bâtinî duyularımızın alanı dışında kalan, gözle görülemeyecek kadar gizli olan ve akıl yoluyla da idrak edilemeyen şeylerdir.”*¹¹⁰ *“İnsanın varlık şartlarının sınırlılığından, zaman ve mekânla kayıtlı bulunuşundan ötürü onun bilmediği, göremediği ve gizli kalan her şeydir.”*¹¹¹ Gayb kelimesinde ve bu kelimenin türevlerindeki ortak nokta hepsinin gizlilik, görünmezlik, hazır bulunmayış gibi durumları karşılıyor olmasıdır. İslâm dininin özünde birinci derecede gayba îman söz konusudur. Genel olarak gaybla ilgili haberler oldukça çoktur. Gayb ile ilgili haberlerin kaynağı Kur'ân olduğu gibi, bazı haberlerin kaynağı da hadislerdir. Kur'ân'da Allah şu iki âyetle gayb ile ilgili bazı bilgilerin peygamberlere bildirildiğini göstermektedir:

*“Gaybı bilen O'dur. Ancak, bildirmeyi dilediği peygamber hariç hiç kimseye gaybını açıklamaz.”*¹¹²

*“Allah sizi gayba vakıf kılacak da değildir. Fakat Allah peygamberlerinden dilediğini seçip gaybı bildirir.”*¹¹³

Bu âyetlerden hareketle Allah'ın gaybı bildirdiği peygamberler, yine Allah'ın kendilerine bildirdiği kadar gaybdan haberdar olabilirler diyebiliriz. Yoksa gaybdan

¹⁰⁹ Halis Albayrak, *Kur'ân'da İnsan- Gayb İlişkisi*, İstanbul, Şule yay., 1993, s. 15.

¹¹⁰ İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, İstanbul, İFAV Yay., 1996, s. 64-65.

¹¹¹ Albayrak, *Kur'ân'da İnsan- Gayb İlişkisi*, s. 283.

¹¹² Cîn 72/26-27.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/179.

haber vermek peygamberliğin özelliklerinden değildir. Örneğin Cibril hadisinde kendisine kıyâmetin ne zaman kopacağı sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a.v): *“Sorulan, sorandan daha bilgili değildir”*¹¹⁴ şeklinde cevap vererek kıyâmetin ne zaman kopacağını bilmediğini ifade eder. Ancak akabinde kıyâmetin alâmetleriyle ilgili bazı mâlûmatlar da vermiştir. Dolayısıyla Cibril hadisi bu açıdan önemli bir konuma sahiptir. *“Benim bildiğimi siz bilseydiniz, çok ağlar, az gülerdiniz”*¹¹⁵ şeklinde buyuran Hz. Peygamber (s), bununla kendisine çok şeylerin bildirildiğini, ancak insanların bunların hepsini bilmediğini ifade etmektedir. Kuşkusuz Hz. Peygamber (s) bazı sebeplerden dolayı gayb âlemiyle ilgili olarak bildiği her şeyi insanlara açıklamamıştır.¹¹⁶

Bu çalışmamızda biz, gaybla ilgili bilgilerin kaynağı olan hadisleri iki başlık altında incelemeyi uygun bulduk. Birincisi, gözle görülmeyen gayb âlemi (melekler, cennet, cehennem, arş vb.) hakkında bilgi veren hadislerdir. İkincisi ise istikbâlden haber veren hadislerdir.

1.2.2. Hadislerde İşaret Edilen Bazı Gaybî Bilgiler

Gayb ile alakalı haberleri, Hz. Peygamber (s)’den önce yaşanan olaylar hakkında haberler, yaşadığı zamanla ilgili olaylar hakkındaki haberler, gelecekle ilgili olaylar hakkındaki haberler, ilimlerin inkişafıyla ortaya çıkan mûcizevî haberler ve âhiret âlemine ait bilgileri içeren haberler olarak beş başlığa ayırmak mümkündür.

İstikbâle yönelik, gaybî haberlerin hadislerdeki kaynaklarına geçmeden evvel, gayb hakkında hangi konuların bilinemeyeceğine dair şu hadise değinmek gerekli olacaktır. Sahâbeden Hâris b. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber (s)’e gelerek, kıyâmetin ne zaman kopacağını, yağmurun ne zaman yağacağını, hâmile olan hanımının ne doğuracağını, kendisinin yarın ne yapacağını ve nerede öleceğini sorar. Bunun üzerine şu âyet nazil olmuştur¹¹⁷: *“Kıyâmetin ilmi ancak Allah katındadır. Yağmuru O indirir, rahimlerde olanı O bilir, hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez, hiç kimse nerede öleceğini bilmez. Şüphesiz Allah herşeyi bilendir, herşeyden*

¹¹⁴ Buhârî, İman 37, Müslim, İman 1; Nesâî, İman 6; Ebu Dâvud, Sünnet 17; Tirmizî, İman 4.

¹¹⁵ Buhârî, Nikâh 107, Rikak 27, Eyman 3; Müslim, Salât 112, Kusuful 1, Fedâil 134.

¹¹⁶ Saffet Sancaklı, “İstikbâle Yönelik Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, DİB Yay., c. 37, sy. 3, 2001, s. 75-77.

¹¹⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, Azim Dağıtım, ts., c. VI, s. 278.

haberdardır.”¹¹⁸ Beş bilinmeyen (mugayyebât-ı hamse) dediğimiz bu hususlarda Hz. Peygamber (s), âyeti te’kid mâhiyetinde şu hadisi söylemiştir:

*“Gaybın anahtarları beştir. Onları Allah’dan başkası bilmez: Yarın ne olacağı, rahimlerde olan şeyi, kişinin yarın ne kazanacağını, nerede öleceğini, yağmurun ne zaman yağacağını hiçbir kimse bilemez.”*¹¹⁹

Hadiste geçen, kıyâmetin ne zaman kopacağı, kişinin ne zaman ne kazanacağı ve nerede öleceği konusunda herhangi bir tereddüt söz konusu değildir. Ancak zikredilen yağmurun ne zaman yağacağı ve ana rahmindeki çocuğun bilinmesi konularını günümüz teknolojisi çerçevesinde düşündüğümüzde, aksi bir durum yoktur. Zîra hava durumu, meydana gelen şartları tesbit edip tahminde bulunmaktadır. Hem yağmurun yağması hem çocuğun ne olduğu gaybda olanı tesbit değil, şehâdete çıkmış olanı göstermektir.¹²⁰

1.2.2.1. Hadislerde Hz. Peygamber (s)’den Öncesi İle İlgili Bilgiler

Kur’ân-ı Kerîm’de insanın ve kâinatın yaratılışı, geçmiş ümmetlerin yaşadıkları olaylarla ilgili pek çok kıssa anlatılmaktadır. Hz. Peygamber de bu bilgilerin bir kısmını genişleterek ve daha detaylı şekilde izahlar getirerek olaylara açıklık kazandırmıştır. Bunlar ise gayb bilgisinin kapsamına dâhildir. Nitekim Nuh (a.s.) kıssasının sonunda *“Bunlar gayb haberleridir ki, sana onları vahyedyoruz. Onları bundan evvel ne sen biliyordun ne de kavmin...”*¹²¹ buyrulur Hz. Peygamber (s)’in kendinden önceki kavimlerin bilgisinden haber verildiği anlatılmıştır.

Bir rivâyette Yûsuf (a.s.)’ın nesebi ve faziletiyle ilgili şöyle buyrulur:

*“Kerîmu’bnu Kerîmi’bni Kerimi’bni Kerim: Yusuf ibn Yâkub ibn İshak ibn İbrahim’dir.”*¹²²

Burada, "kerîm olmak" yani değerli olmak neseble te’vil edilmiştir. Gerçekten Hz. İbrahim’e dayanan Hz. Yûsuf’un nesebinde hep peygamberler yer almaktadır. Böylesi bir nesebe sahip olan kimse nesebce ekrem olur.

Başka bir rivâyette Süleyman (a.s.) hakkında şöyle bilgi verilir:

“Hz. Süleyman (a.s.) Beytü’l-makdis’i inşa ettiği zaman, Allah’tan kendisine

¹¹⁸ Lokman 31/34.

¹¹⁹ Buhârî, İstisâka 29, Tevhid 4; Müslim, İman 5, 7.

¹²⁰ Sancaklı, “İstikbâle Yönelik Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, s. 79.

¹²¹ Hüd 11/49

¹²² Buhârî, Enbiya 19, Tefsir, Yûsuf 1.

üç imtiyaz vermesini istedi: İlâhî hükme müsâdif olacak (uygun düşecek) hüküm (verme kapasitesi) talep etti; bu ona verildi. Kendisinden sonra kimseye verilmeyecek bir saltanat talep etti; bu da ona verildi. Mescidin inşaatını bitirdikten sonra bu mescide sırf namaz kılmak için gelenlerin, oradan çıkarken, annelerinden doğdukları gündeki gibi bütün günahları affedilmiş olarak çıkmalarını yalvardı; bu duâsı da kabul edildi."¹²³

Diğer bir hadiste ise Eyyüb (a.s.) hakkında da şöyle buyrulur:

"Eyyüb (a.s.) çıplak vaziyette yıkanırken üzerine altından bir yığın çekirge düştü. Eyyüb aleyhisselam hemen onu elbisesine avuç avuç koymaya başladı. Bunun üzerine Rabbi ona nida etti: "Ey Eyyüb, ben seni bu gördüğün (dünyalıktan) müstağni kılmadım mı?" Eyyüb(a.s.): "Evet! Ey Rabbim! Velâkin senin bereketine karşı istiğna yok!" diye mukâbele etti."¹²⁴

İbn Abbas'tan (r.a.) rivâyet edilen bir hadîs-i şerifte ise puta tapmanın nasıl ortaya çıkıp yaygınlaştığı şöyle anlatılıyor:

"Nuh (a.s.) kavminde bulunan putlar, sonradan Araplara geçmiştir. Şöyle ki: "Vedd" adındaki put Duvmetu'l-Cendel'de idi ve Kelb kabilesine aitti. "Süvâ" adındaki put Hüzeyl'in idi. "Yeğûs" adındaki put Murâd kabilesine aitti. Sonra Benû Gutayf'in oldu, Sebe'ye yakın Curf bölgesindeydi. "Yaûk", Hamedân'a aitti. "Nesr", Himyer'in, Âli zi'l-Kelâ'nın idi. Aslında bu put isimleri, Nuh kavmindeki sâlih kimselerin isimlerinden alınmaktaydı. Nitekim Şeytan, bu sâlih kimseler ölünce kavimlerine şu telkini yaptı: 'Sâlih kişilerinizin oturmuş oldukları yerlere (onların hâtrasına) dikitler dikin ve bunlara onların isimlerini verin.' Halk da bu telkine uyup söyleneni yaptı. Başlangıçta tapınma yoktu. Ancak ne zaman ki bunlar yok olup gittiler ve haklarındaki bilgi de unutuldu, sonradan gelenler bunları putlaştırdılar ve tapınmaya başladılar."¹²⁵

Hadis-i şeriflerde Nuh Kavminin helak edilişi hakkında geniş malumat bulunmamaktadır. Hz. Nuh'un (a.s.) tufandan sonra 60 yıl daha yaşadığı rivâyet edilmektedir.¹²⁶

Hz. Nuh'un (a.s.) dâveti, kavminin buna karşı tutumu ve neticede kavminin

¹²³ Nesâî, Mesâcid 6; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 196.

¹²⁴ Buhârî, Gusl 20, Enbiya 20, Tevhid 35; Nesâî, Gusl 7.

¹²⁵ Buhârî, Tefsir, Sûratü Nûh 1.

¹²⁶ Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990, c.II, s. 595.

karşılaştığı azap konusunda Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde Hz. Âişe'den (r.anha) tufan esnasında bir anne ve çocuğunun anlatıldığı şu rivâyet bize bazı bilgiler vermektedir.¹²⁷

Hz. Âişe (r.ah.) demiştir ki: Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “*Allah Nuh kavminden birisine acımış olsaydı çocuğun annesine acırdı. Zîra Nuh (a.s.), 950 sene dine davet ederek kavminin arasında yaşadı. Ömrünün sonuna doğru ağaç dikti. Diktiği ağaç büyüyüp gidenler gittikten sonra ağacı kesti ve gemi yapmak için çalışmaya başladı. Kavmi ona uğrayıp ne yaptığını sorunca gemi yapmak için uğraştığını söylüyordu. Kavmi ise karada yüzecek bir gemi mi? Deyip alay ediyordu. Nuh da (a.s.) göreceksiniz diye karşılık veriyordu. Gemi yapımı bitince tandır kaydandı (gemi kazanı) ve sokaklar suyla dolup taşıtı. Çocuğunu son derece seven bir anne, yavrusunun hayatı hakkında korkuya düşüp dağa doğru kaçıp üçte birine kadar çıktı. Su oraya ulaşınca kadın oradan da kaçıp dağın üzerine çıktı. Su yükselip boynuna ulaşınca çocuğu eliyle başının üzerine kaldırsa da su ikisini de alıp götürdü. Eğer Allah, Nuh kavminden herhangi birisine acıyacak olsaydı çocuğun annesine acırdı.*”¹²⁸

Diğer bir hadiste ise helak edilen Semûd kavminden şöyle bahsedilmektedir:

Resûlullah (s) Tebük savaşına giderken Hicr mevkiinde konakladı ve ashâbına şöyle buyurdu: “*Ey insanlar! Peygamberinizden mûcizeler istemeyin. Bu Salih'in kavmi peygamberlerinden mûcize istediler de Allah da onlara (mûcize olarak) bir deve gönderdi. Deve bu yoldan gelip onların suyundan içiyor, onlar da devenin sütünü sağıp içiyorlardı. Fakat onlar Allah'ın emrine karşı gelip deveyi kestiler. Allah da onlara üç gün süre verdi. O'nun sözü ise asla yalan değildir.*”¹²⁹

Resûlullah (s) Semûd kavminin neden ve nasıl helâk edildiğini bildirmesinin yanında değindiği önemli bir konu da, davetinin hak olduğunu göstermesi için Peygamberden mûcize istenmesini yasaklamasıdır. Çünkü mûcize, peygamber olduğunu ileri süren kimsenin elinde doğruluğunu ispatlamak için Allah tarafından verilen harikulâde olaydır.¹³⁰ Mûcizeyi görenlerin peygambere inanmaları gerekir. Böyle olmaması halinde Semûd kavminin âkıbeti gibi başlarına bir şey gelmesinde

¹²⁷ Mahmud Yazıcı, *Hadislerde Topluların Çöküşü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.102.

¹²⁸ Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, II, 372.

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 296.

¹³⁰ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *DİA*, XXX, 352.

korkulur.¹³¹

Zikrettiğimiz hadislerde görüldüğü gibi Resûlullah (s) kendisinden evvel gelmiş kavimler ve peygamberler hakkında birçok bilgiyi, Kur'ân-ı Kerîm'in verdiği bilgilerle ortak olacak şekilde bildirmiştir. Peygamberlik öncesindeki bu bilgilere dair hadisler, gayba dair bilmediğimiz birçok hususa şâhitlik etmiştir.

1.2.2.2. Hadislerde Hz. Peygamber (s) Dönemi İle İlgili Bilgiler

Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: "Hz. Peygamber (s)'e sorular sordular. Soruda öylesine aşırı gittiler ki, birgün minbere çıkıp (öfkeyle): *"Sorun, her sorunuza cevap vereceğim"* dedi. Cemâat bu sözü işitince, korkuyla başlarını öne eğdiler. Başlarına mühim bir hadise gelmekte olmasından korktular.

Enes (r.a.) devamla dedi ki: "Ben sağıma soluma bakmaya başladım. Bir de ne göreyim, herkes elbisesini başına sarmış ağlıyordu. (Kimseden ses çıkmıyordu). Derken, münâkaşa falan ettiği zaman, babasından başka birisine nisbet edilen bir kimse ilk konuşan oldu: "Ey Allah'ın Resûlü! Babam kimdir?" dedi. Resûlullah (s): *"Baban Hüzâfedir"* buyurdu. Hz. Ömer (r.a.) de: "Rabb olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, peygamber olarak da Muhammed'den razıyız. Fitnelerden Allah'a sığınırız" dedi. Hz. Peygamber (s) de: *"Hayır ve şer, her ikisinin de bugünkü kadar bol indiğini hiç mi hiç görmedim. Bana cennet ve cehennem gözle görülecek hale getirildi ve onları şu duvarın önünde gördüm."* dedi.¹³²

Başka bir rivâyette Hz. Ömer (r.a.) buyuruyor ki: "Bedir'de bulunuyorduk. Allah Rasûlü, muhârebe adına stratejisini tam tesbit etmiş ve kavganın cereyân edeceği yerleri dolaşıyordu. Bir ara eliyle bazı yerleri işâret ederek: *'Burası Ebu Cehil'in öldürüleceği yer; şurası Utbe'nin, şurası Şeybe'nin ve şurası da Velid'in sırtının yere geleceği yer...'* Ve daha birçok isim saydı." Muhârebeden sonra Hz. Ömer kasem ile diyor ki: "Allah Resûlü nereyi ve kim için işâret etmişse, hepsini o yerlerde ölü olarak bulduk"¹³³

Diğer bir rivâyet ise şöyledir:

Allah Resûlü, ashabıyla beraber mescitte oturuyordu. Bir aralık: *"Biraz sonra buraya nâsiyesi, yüzü temiz bir insan gelecek, şu kapıdan içeriye girecek. O, Yemen'in en hayırlılarından ve alnında, meleğin elini sürdüğü bir iz"*

¹³¹ Yazıcı, *Hadislerde Topluların Çöküşü*, s. 115.

¹³² Buhârî, Tefsir, Maide 12; Rikâk 27, İ'tisam 3; Müslim, Fedâil 134-138.

¹³³ Müslim, Cennet 76, 77.

taşımaktadır” dedi. Bir müddet sonra aynen, Allah Resûlü’nün haber verdiği gibi bir insan gelip O’nun huzurunda diz çöktü ve Müslüman olduğunu ilân etti. Tertemiz, pırıl pırıl, görkemli ve edep âbidesi bu insan Cerîr b. Abdillâh el-Becelî’den başkası değildi.¹³⁴

Başka bir rivâyette şöyle anlatılmaktadır: Ebu Süfyan, Mekke’nin fethi esnasında Müslüman olmuş, ancak îman gönlüne tam oturmamıştı. Allah Resûlü, Kâ’be’yi tavaf ederken, Ebu Süfyan da orada dolaşıyordu. Bir ara aklından geçti: “Acaba, yeniden bir ordu toplayıp şunun karşısına çıksam nasıl olur?” Tam o esnada Allah Resûlü, Ebu Süfyan’ın yanına sokuldu ve kulağına eğilerek: “*O zaman yine seni mağlup ederiz*” buyurdu. Ebu Süfyan, işi anlamıştı. O ana kadar kalbinde titrek duran îman, birden oturaklaştı. Olduğu yerde havaya zıplayarak: “Allah’a tevbe ve istiğfar ediyorum” dedi¹³⁵

Başka bir rivâyete göre Hz. Peygamber (s), Mute Savaşı’na katılmamış. Ancak savaş esnasında meydana gelen hadiseleri görür gibi yanında bulunanlara şöyle haber vermiştir: “*Sancağı Zeyd aldı ve vuruldu. Sonra Câfer aldı, o da vuruldu. Sonra İbni Revâha aldı, o da vuruldu. Ve sonra onu, Allah’ın kılıçlarından bir kılıç eline aldı...*”¹³⁶ Hz. Peygamber (s), sırasıyla tayin ettiği tüm kumandanların şehit olup en sonunda Halid bin Velid’in orduyu harika idâre etmesini haber vermiştir. Savaştan birkaç hafta sonra Ya’le b. Münebbih, Mute’den döndüğünde, Efendimizin (s) savaşla ilgili tüm detayları ona anlattığında Ya’le kalemle aynen dediği gibi savaşın cereyân ettiğini ifâde etti.¹³⁷

Bu husustaki örneklerden biri de şöyledir: Peygamberimizin (s) dâvetiyle İslâm’la şereflenen Habeş kralı Necâşi, hicretin yedinci senesi vefât ettiği aynı anda Efendimiz (s) sahâbilerine haber vermiş ve cenâze namazını kılmıştır.¹³⁸ Bir hafta sonra haber gelmiştir ki Necâşi, Efendimizin (s) haber verdiği aynı zamanda vefât etmiştir.

Ayrıca Hz. Peygamber (s)’in, yaşadığı dönem içerisinde muttali olamadığı bazı hususları Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s)’e bildirmiştir. İfk olayının gerçek

¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 360, 364.

¹³⁵ Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*, Kahire, Daru’r-reyyan li’t-turas, 1988, c. 5, s. 102.

¹³⁶ Buhârî, *Mağâzî*, 44.

¹³⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-Meâd*, thk.: Şuayb el-Arnaûd, Beyrut, Mektebetu’r-riseleti, 1998, c. 3, s. 339.

¹³⁸ Buhârî, *Cenâiz* 57, *Menâkıbü’l-Ensâr* 38; Müslim, *Ferâiz* 14.

yüzünün açıklanması¹³⁹, Mescid-i Dırar hadisesinin iç yüzünün aydınlatılması¹⁴⁰, gizli tutulması istenen bir hususun zevcelerinden birinin diğerine söylediğini Allah'ın vahiyle Hz. Peygamber (s)'e bildirmesi¹⁴¹, Mekke'nin fetih hazırlıkları başladığında Hatib b. Beltea'nın Mekke'deki yakınlarına ulaştırmak için bir mektup gönderme teşebbüsünün bildirilmesi¹⁴², gaybî haberler cümlesindedir.¹⁴³

Hz. Peygamber (s)'in bu şekilde bilgilendirilmesi aynı zamanda bize gösteriyor ki, Hz. Peygamber (s)'in haber kaynakları arasında vahyin önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda verdiğimiz bu örnekler bize gösteriyor ki, Hz. Peygamber (s)'in beşeri vasıflarla ulaşamadığı mazi, hal ve istikbale ait konularda vahye dayanmış, bazen de vahyin gelmediği veya geciktiği zamanlarda ise tevakkuf etmiştir. Re'y ve icthadı ile verdiği kararların tashih edilmesi de o'nun vahiy dışında gaybî bilgi edineceği başka bir kaynağa sahip olmadığını göstermektedir.¹⁴⁴

1.2.2.3. Hadislerde Hz. Peygamber (s)'den Sonrası İle İlgili Bilgiler

Hz. Peygamber (s)'in gelecekle ilgili vermiş olduğu haberler daha çok bazı yerlerin fethi, bazı kişilerin ölümü, hilâfet, fitnelerin ortaya çıkışı, bazı fırkaların durumu, kıyâmet ve âhiretle ilgili haberler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu türden hadisleri Hz. Peygamber (s)'in kendiliğinden ortaya koyması düşünülemez. O, bunları Allah'ın kendisine bildirmesi sonucunda bizlere bildirmektedir.¹⁴⁵

Hastalandığında kızı Hz. Fâtıma (r.a.)'yı yanına çağırarak bu hastalığında vefât edeceğini ve kendisine ilk kavuşacak kişinin kendisinin olacağını haber vermesi¹⁴⁶, aynı şekilde hanımları arasında kendisine ilk kavuşacak olanın, kolu en uzun olan olduğunu bildirmesi¹⁴⁷, sahâbeden bazı kişileri cennetle müjdelemesi, İstanbul'un fethiyle ilgili haberler¹⁴⁸ bu tür hadislerdendir.¹⁴⁹

1.2.2.3.1. Yakın İstikbâle Yönelik Hadisler

Hz. Peygamber (s)'in gayba dair, kendisinden sonraki istikbâle ait haber

¹³⁹ Nûr 24/11-16.

¹⁴⁰ Tevbe 9/107-108.

¹⁴¹ Tahrîm 66/1-3.

¹⁴² Mümtehine 60/1.

¹⁴³ Sancaklı, "İstikbâle Yönelik Hadislerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, s. 79-80.

¹⁴⁴ Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, s. 109.

¹⁴⁵ Sancaklı, "İstikbâle Yönelik Hadislerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, s. 80.

¹⁴⁶ Buhârî, Menâkıb 25.

¹⁴⁷ Buhârî, Zekât 11; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 101.

¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 176.

¹⁴⁹ Sancaklı, "İstikbâle Yönelik Hadislerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, s. 81.

veren hadislerinin ilk kısmı yakın istikballe ilgili olan hadislerdir. Bu kısım hadislerle şunları örnek verebiliriz:

Hendek savaşında vukû bulan hadiseyi sahâbiler şöyle anlatıyor:

“Hendek kazılıyordu. Büyükçe bir kaya vardı ki bütün gayretimize rağmen bir türlü onu yerinden sökmeye muvaffak olamamıştık. Efendimiz de bizimle beraber, hendek kazılıyordu. Her vuruşta şunları söylüyordu: *“Bana şu anda Bizans'ın anahtarları verildi. Sâsanî surlarının yıkıldığını görüyorum. İran'ın anahtarlarının bana verildiğini müşâhede ediyorum...”*¹⁵⁰Birkaç sene sonra bu yerlerin fethi gerçekleşmiş ve Hz. Peygamber (s)'in müjdesi cereyân etmiştir.

Başka bir rivâyette Adıyy b. Hâtim (r.a.) şöyle anlatıyor: "Ben Resûlullah (s)'in yanında iken bir adam geldi ve fakirlikten şikâyet etti. Derken biri daha gelip, o da yol kesilmesinden şikâyet etti. Hz. Peygamber (s):

"Ey Adıyy dedi, sen Hire şehrini gördün mü?"

"Hayır, görmedim, ancak işittim!" dedim. Bunun üzerine:

"Eğer ömrün biraz uzarsa, devesine binen bir kadının Hire'den (tek başına) kalkıp Ka'be'yi tavaf edeceğini mutlaka göreceksin. O bu seyahatini yaparken Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacak!"

Adıyy şöyle anlatıyor: "İçimden, kendi kendime, "memlekete dehşet saçan Tayy eşkiyaları nereye gidecek?" dedim. Resûlullah sözlerine devam etti:

"Eğer ömrün olursa Kısra'nın hazinelerinin de fethedildiğini göreceksin!"

Kısra b. Hürmüz mü?" diye araya girdim.

"Evet, İbn Hürmüz olan Kısra!" buyurdu ve devam etti:

"Eğer hayatın uzarsa mutlaka göreceksin: Kişi eli altın veya gümüş parayla dolu olduğu halde bunu tasadduk etmek üzere fakir arayacak fakat kendinden onu kabul edecek bir tek adam bulamayacak. Her biriniz, mutlaka bir gün gelecek aranızda herhangi bir perde, bir tercüman olmaksızın Allah'la karşılaşacaksınız. O zaman Allah Teâlâ:

"Sana tebliğ getiren bir peygamber göndermedim mi?" diye soracak.

Muhâtabı: "Evet gönderdin!" diyecek. AllahTeâlâ:

"Ben sana mal vermedim mi, ikrâm etmedim mi?" diye soracak, kul:

"Evet! Ey Rabbim verdin" deyip sağına bakacak, cehennemden başka bir şey

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 303.

görmeyecek, soluna bakacak cehennemden başka bir şey görmeyecek."

Adiyy şöyle bildirir: "Resûlullah (s)'ın şöyle söylediğini işittim:

"Bir hurmanın yarısı da olsa onu sadaka olarak vererek ateşten korunun!

Kim yarım hurma bulamazsa güzel bir sözle korunsun!"

Yine Adiyy (r.a.) dedi ki:

"Ben Hire'den kalkıp, Beytullah'ı tavaf eden ve Allah'tan başka kimseden korkmayan yaşlı kadını gördüm. Kisra b. Hüzmü'ün hazinelerini fethedenler arasında ben bizzat bulundum. Eğer sizlerin ömrü uzun olursa mutlaka, Ebu'l-Kasım (s)'ın şu söylediğini de göreceksiniz: *"Kişi, eli altın veya gümüşle dolu olarak çıkacak, onu kendinden (sadaka olarak) kabul edecek adam bulamayacak."*¹⁵¹

Diğer bir rivâyette, Ammar b. Yasir(r.a.)'in asi bir topluluk tarafından şehit edileceğini *"Vay Ammar'a! Onu bâği (asi) bir grup öldürecek. Bu, onları cennete çağırır, onlar da bunu ateşe çağırır!"*¹⁵² diyerek bildirmiştir.

Başka bir rivâyette ise şöyle anlatılmaktadır:

Ümmü Haram Binti Milhân (r.a.)'ın hanesinde Hz. Peygamber (s) kaylûle uykusuna yatmışken, uykusundan gülererek uyanmış, Resûlullah (s) rüyasında Müslümanların gemilere binip deniz seferlerine çıkacaklarını gördüğünü anlatmıştır.

Ümmü Harâm: "Ya Resûlallah (s), Allah'a dua edin, beni de onlar arasında kılın" der. Hz. Peygamber (s):

"Sen onlardansın" diyerek müjde verir.¹⁵³

Ümmü Harâm, Hz. Osman'ın hilâfeti zamanında, Hz. Muâviye (r.a.)'nin komutasında tertiplenen Kıbrıs Seferi'ne zevcesi Ubâde ile birlikte katılır. Orada hastalanarak vefât eder.¹⁵⁴

Hz. Peygamber (s) İslâm âlemine musallat olacak bir milletten bahsederek *"Ahir zamanda Benû Kantûra zuhûr edecektir. Ablak yüzlü, küçük gözlü ve basık burunludurlar."*¹⁵⁵ buyurur.

Tarih kitapları, bunların Moğollar olduğunu söyler. Zaten Allah Resûlü'nün tarifi içinde İslâm Âlemi'nin başına gelen iki büyük ve dehşetli tasallut vardır: Bunlardan biri Endülüs'te, Ferdinand tasallutudur ki, bu her yönüyle tam batı

¹⁵¹ Buhârî, Menâkıb 25.

¹⁵² Buhârî, Salât 63, Cihâd 17.

¹⁵³ Buhârî, Ta'bir 12, Cihâd 3, 8; Müslim, İmâre 160, 161.

¹⁵⁴ İbn Hacer, el-Askalâni, *el-İsâbe fî temyîzi's-Sahâbe*, (nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz) Dar'ül-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1415/1995, IV, 441.

¹⁵⁵ Buhârî, Cihâd 95, 96; Ebu Dâvud, Melâhim 10.

barbarlığı içinde cereyan etmiş; insanlar öldürülmüş, kütüphaneler tahrip edilmiş ve kitaplar da yakılmıştır. İkincisi ise Moğol felaketidir. Onlar da Mısır, Suriye ve Anadolu’da ne kadar kültür merkezi varsa hepsini yerle bir etmiş, her tarafı harabeye çevirmiştir.¹⁵⁶

Diğer bir rivâyette Hz. Peygamber (s)’e Konstantiniyye ve Roma şehirlerinden hangisinin Müslümanlar tarafından önce fetholunacağı sorulmuş ve Hz. Peygamber (s) de şöyle buyurmuştur:

*“Hirakl’ın şehri önce fetholunacaktır.”*¹⁵⁷

Hirakl’ın şehriden maksat, Konstantiniyye (İstanbul)’dir. Bu hadisle iki müjde birden verilmiş; birincisi İstanbul’un fethidir, diğeri Roma’nın fethidir. Bu fetihlerle İslâm hem Endülüs hem balkanlarda tekrar yayılacaktır.

Başka bir hadiste yine İstanbul’un fethini *“Konstantiniye elbet birgün fetholunacaktır; onu fetheden asker ne güzel askerdir ve onu fetheden kumandan ne güzel kumandandır!”*¹⁵⁸ sözleriyle müjdelemiştir.

1.2.2.3.2. Uzak İstikbale Yönelik Hadisler

Uzak istikbale yönelik haberleri içeren hadislerin büyük bir kısmı kıyâmet alametleriyle alakalıdır.

Bu konuda pekçok hadis vârid olmuştur ki, bu hadislerin zahirî, bazı hadiselerin meydana gelmesini haber vermekte; hakikatte ise, tehlikeli değişikliklerle ilgili bir korkutma ve ümmetin akıbeti hususunda da bir uyarı mâhiyetindedir.¹⁵⁹

Ebu Hureyre (r.a.)’in rivâyet ettiği bir hadise göre, Hz. Peygamber (s)’e bir adam gelip kıyâmetin ne zaman kopacağını sormuş; Hz. Peygamber (s), *“Emânete riâyete edilmediği zaman kıyâmeti bekleyin”* buyurmuştur. Adam, *“Emânete riâyetsizlik nasıl olur?”* diye sorunca da, *“İşler ehli olmayan kimselere verildiği zaman kıyâmeti bekleyin”* buyurmuştur.¹⁶⁰

Yine Cibril hadisi diye meşhur olan hadiste, Cebrâil (a.s.) Hz. Peygamber (s)’e gelmiş ve O’na kıyâmetin ne zaman kopacağını sormuştur. Resûlullah, *“Onun ne zaman kopacağını sorulan sorandan daha iyi bilmez”* diye cevap vermiştir. Bunu üzerine Cebrâil, kıyâmetin alametlerinden sormuş ve Hz. Peygamber (s) şöyle

¹⁵⁶ M. Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, İstanbul, Feza Yay., 1994, c. I, s.112.

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 176.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335.

¹⁵⁹ Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s.159.

¹⁶⁰ Buhârî, İlm 2, Rikak 35.

buyurmuştur:

*“Câriyenin efendisini doğurması, yalın ayak, çıplak, muhtaç ve koyun çobanı olan insanların bina yapma hususunda birbirleriyle yarıştıkları zaman.”*¹⁶¹

Bu hadiste ahlâkî ve sosyal değerlerdeki değişim ve dönüşümün işâretleri vardır. Zîra kadın, kendisinin efendisi olup, onu azad edecek ve kendisinden üstün olacak çocuklar doğurmaz. Hadiste işâret edilen iktisâdî değerlerdeki değişim ise birçok örneği olduğu gibi, çıplak ve yalın ayaklı kişilerin, hiçbir çaba sarf etmeksizin servetlerindeki ani artışlarla saray ve köşk sahibi olmalarıdır.¹⁶²

Bu konudaki diğer bir hadiste de şöyle buyurulmaktadır:

*“İnsanlar alışverişte bulunurlar ancak emanete riâyet etmezler. Hatta “Filan kabiledede emin bir kimse vardır” denilir. “Ne zarif, ne akıllı adamdır” denilir ancak o kimsenin kalbinde hardal tanesi kadar îman bulunmaz.”*¹⁶³

Buradan da zamanla insanların değerlerinde değişmeler olacağı, İslâm’ın emirlerine uymanın zamanla ölçü olarak alınmayacağı, değer sayılmayacağı anlaşılmaktadır. Akıl ve zerâfet gibi mevzûların bir ölçüt olacağı ortaya çıkmaktadır.

Hz. Sevbân (r.a.)’dan rivâyet edilen bir hadise göre de Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur:

“İnsanlar, tıpkı hazır bir sofraya üşüşükleri gibi, her koldan üzerinize üşüşeceklerdir” Sahâbîler, “O gün bizim zayıf olmamızdan dolayı mı böyle olacak? Ey Allah’ın Rasûlü!” diye sorduklarında şöyle buyurmuştur:

*“Bilakis sizler o zaman sayıca çok olacaksınız ancak akıntının üzerindeki köpük gibi olacaksınız ve Allah sizin korkunuzu düşmanlarınızın kalplerinden söküp çıkararak sizin kalbinize gevşeklik ve zayıflık hissi salacaktır.” Sahâbîler tekrar, “Kalbimize salınan gevşeklik ve zayıflık hissi nedir? Ya Resûlullah !” diye sorunca Hz. Peygamber de, “Dünya sevgisi ve ölümü kerih görme” buyurmuştur.*¹⁶⁴

Bu hadis, ümmetin bünyesindeki muhtemel bir tehlikeye ve bütün hastalıkların özüne dikkat çekmiştir. Her şeyden önce bu hastalık, ahlâkî ve manevî bir hastalıktır. Buna, bütün hastalıkların özü ve ümmetin bünyesine sirâyet edip onu kimliğinden uzaklaştıran “gevşeklik ve tembellik hastalığı” diyebiliriz. Sahâbîler, bu gevşeklik ve tembelliğin sebebini Hz. Peygamber (s)’e sormuşlardır. Yoksa onların

¹⁶¹ Buhârî, İman 37; Müslim, İman 1, 5, 6; Ebu Dâvud, Sünnet 16.

¹⁶² Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s.160

¹⁶³ Buhârî, Rikak 35, Fiten 13, İ’tisam 2; Müslim, İman 230; Tirmizî, Fiten 17.

¹⁶⁴ Ebû Dâvûd, Melâhim 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 278.

burada sorduğu husus, kendilerince de malum olan “el-vehn=gevşeklik”, tembelliğin lügat manası değildir. Onların bu sorusuna Hz. Peygamber (s), “Ümmete sirâyet eden bu gevşekliğin ve tembelliğin sebebi, dünya sevgisi ve ölümü kerih görmedir” buyurarak, veciz ve özlü ifâdeyle cevap vermiştir.¹⁶⁵

Diğer bir hadiste İbn-i Ömer şöyle anlatıyor: “Allah Resûlü, birgün şark tarafına dönerek”: “*Dikkat edin fitne bu taraftan, şeytan çağının yayıldığı yerden zuhûr edecektir*” buyurdular.¹⁶⁶

Çok kuvvetli bir ihtimal ile bu hadisleriyle Efendimiz, günümüzde, Avrupa’nın merhametsiz ve inançsızlarına alternatif olarak doğada ortaya çıkacak olan fitneye işâret buyurmaktadırlar.¹⁶⁷

Başka bir hadiste de “*İhtimal Fırat’ın suyu çekilir ve altın’dan bir dağ zuhûr eder. Kim orada bulunursa birşey almasın.*”¹⁶⁸ buyurulmakta ve bir tehlikeye dikkat çekilmektedir.

Bugüne dek Fırat’ın başında dünya kadar katliamlar meydana geldi. Yakın tarihten başlayacak olursak, Fırat’a yakın yerde Irak ve İran katliamı oldu. 1958’de yine Fırat’a yakın bir yerde çok ciddî kıyım yapılarak Allah Resûlü’nün torunları katledildi.. Ancak, yukarıdaki hadîsten, bu iki hâdiseyi çıkarmak uygun olmasa gerek. Belki, daha sonra olması muhtemel bazı hâdiselere işâret aramak daha uygun olur: Meselâ: Fırat’ın suyu, altın değerinde olacak bir devreye, mecaz yoluyla bir işâret olabileceği gibi yapılacak barajlardan elde edilecek gelirlere de “altın” sözüyle işâret olabilir. Ayrıca, Fırat’ın suyu tamamen çekilerek, altında çok büyük altın ve petrol yataklarının çıkacağı da bildirilmiş olabilir. Ayrıca, toprak çökmeleri neticesinde böyle bir madenin de bulunması mümkündür. Fakat ne olursa olsun o bölgenin, İslâm âleminin bünyesinde, bir dinamit gibi, potansiyel bir tehlike olduğunun anlatılmasında şüphe yoktur. Bunlar bugün zuhûr etmiş şeyler değil; belki ileride zuhûr edecek hâdiselerdir.¹⁶⁹

Bir başka hadiste ise Allah Rasûlü şöyle buyuruyor:

“*Kıyâmete yakın husûsî selamlaşma (yani selam vermede şahıs belirleme) olur, ticâret revaç bulur. O kadar ki kadın kocasına ticârette yardımcı olur. Sila-i*

¹⁶⁵ Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s.161-162.

¹⁶⁶ Buhârî, Fiten 16; Müslim, Fiten 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 50, 72.

¹⁶⁷ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. I, s.116.

¹⁶⁸ Buhârî, Fiten 24; Müslim, Fiten 30; Ebû Dâvûd, Melâhim 12,13.

¹⁶⁹ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. I, s.130, 131.

rahim kesilir. Yalan yere şahitlik yapılırken hak yere şehâdet ketmedilir. Kalem teşvik görür.”¹⁷⁰

Allah Resûlü şu hadisleriyle de kıyâmete yakın faizin herkese ulaşacağına işâret buyurmaktadır : *“İnsanlar üzerine öyle günler gelecek ki, faiz yemeyen hiç kimse kalmayacak. Yemeyene dahi tozu toprağı bulaşacak.*”¹⁷¹

Başka bir hadiste ise ahir zamanda Müslümanların diğer ehl-i kitabı taklid edecekleri ve onlara tabi olacakları şöyle anlatılmaktadır:

“Sizden evvelkileri öyle takip ve taklit edeceksiniz ki, karış karış, kulaç kulaç onların ardından gideceksiniz. Hatta onlar başlarını bir keler deliğine soksalar siz de aynı şeyi yapacaksınız.” ¹⁷²

Kıyâmetin büyük alâmetleriyle alakalı olarak da hadislerde önemli bilgiler verilmektedir. Deccâl, Dâbbe, Mesih’in gelmesi, güneşin batıdan doğması hakkında birçok hadis vârid olmuştur. Deccâl hakkındaki hadislere şunları örnek verebiliriz:

*“Allah’ın elçisi olduğunu iddia eden otuza yakın yalancı Deccâl türemedikçe kıyâmet kopmayacaktır.”*¹⁷³

*“Gönderilmiş olan her peygamber, ümmetini şaşısı ve çok yalancı olan Deccâl ile korkutmuştur. Biliniz ki o Deccâl şaşıdır. Muhakkak ki Rabbiniz şaşısı değildir. Ve Deccâl’in iki gözü arasında “kâfir” yazılmıştır.”*¹⁷⁴

*“Muhakkak ki zuhur ettiği zaman Deccâl’in yanında su ve ateş vardır. İnsanların ateş olarak gördükleri, soğuk sudur. İnsanların soğuk su olarak gördükleri ise ateştir. Sizden kim onu idrak ederse, ateş olarak gördüğüne gelsin. Zîra o tatlı soğuk bir sudur.”*¹⁷⁵

Dâbbetü’l arz ve güneşin batıdan doğmasıyla ilgili şöyle rivâyet edilir:

“Çıkış itibariyle, kıyâmet alâmetlerinin ilki güneşin battığı yerden doğması, kuşluk vakti insanlara Dâbbetu’l-arzın çıkmasıdır. Bunlardan hangisi önce çıkarsa, diğeri de onun hemen peşindedir.” ¹⁷⁶

Şu hadiste de Mesih’in kıyâmete yakın gelmesi hakkında bilgi edinmekteyiz.

“Nefsim kudret elinde olan Zat-ı Zülcelâl’e yemin ederim! Meryem oğlu İsa’nın,

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 407.

¹⁷¹ İbn Mâce, Ticâret 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 494.

¹⁷² Buhârî, Enbiyâ 50; Müslim, İlm 6.

¹⁷³ Buhârî, Menâkıb 25; Fiten 25; Müslim, Fiten 84; Tirmizî, Fiten 43.

¹⁷⁴ Buhârî, Fiten 26; Tevhîd 17; Müslim, Fiten 101; Ebû Dâvud, Melâhim 14; Tirmizî, Fiten 62.

¹⁷⁵ Buhârî, Enbiyâ 50; Fiten 26.

¹⁷⁶ Müslim, Fiten 118; Ebû Dâvud, Melâhim 12.

aranıza adâletli bir hâkim olarak ineceği, istavrozları kırıp, hınzırları öldüreceği, cizyeyi (Ehl-i Kitap'tan) kaldıracığı vakit yakındır. O zaman, mal öylesine artar ki, kimse onu kabul etmez; tek bir secde, dünya ve içindekilerin tamamından daha hayırlı olur”

Sonra Ebu Hureyre (r.a.) der ki: “Dilerseniz şu âyeti okuyun. “Kitap ehlinde hiçbir kimse yoktur ki, ölümünden önce O'nun (İsa'nın) hak peygamber olduğuna iman etmesin. Kıyâmet gününde ise İsa onlar aleyhine şâhitlik edecektir.”¹⁷⁷ “¹⁷⁸

Diğer bir hadiste ise güneşin doğudan doğmasının kıyâmet alâmetlerinden olduğu bildirilir.

“Güneş, battığı yerden doğmadıkça kıyâmet kopmaz. Batıdan doğunca, insanlar görür ve hepsi de iman eder. Ancak, daha önce inanmamış veya imanın sevkiyle hayır kazanamamış olan hiç kimseye bu iman fayda sağlamaz.”¹⁷⁹

Bu hususta başka bir rivâyette ise Hz. Peygamber, “Allah, gündüz günah işleyenleri bağışlamak için geceleyin elini açar, geceleyin günah işlemiş olanları bağışlamak için de gündüz ellerini açar. Bu durum, güneş batıdan doğuncaya kadar sürer gider”¹⁸⁰ buyurarak, Müslümanları istikbâlde olacıklara dair bilgilendirmektedir.

Geleceğe ait bilgiler ihtivâ eden hadislerin bir kısmı, insanların kendi elleriyle işledikleri hatalar sebebiyle ortaya çıkan ve ümmeti tehdit altına alabilecek tehlikeler hakkında uyarı mâhiyetindeki hadislerdir. Diğer bir kısmı da, ümmetin, İslâm'ın ve bütün beşeriyetin yarınları için müjdeleyici haberlere dair hadislerdir.

Müjdeleyici hadislere şu hadisleri örnek verebiliriz:

“Bu iş (İslâm dâveti), gece ve gündüzün ulaştığı her yere ulaşacaktır. Allah, (evleri müder taşından yapılmış) medenî insanlar ile (evleri kıl tüyden yapılmış) bedevilerin evlerine, ya aziz olanın izzeti ya da zelil olanın zilletiyle bu dini ulaştıracaktır. Aziz olanın izzetiyle İslâm'ı yüceltecek, zelil olanın zilleti ile de küfrü zelil kılacaktır.”¹⁸¹

Sevbân'ın rivâyet ettiği şu hadiste aynı minvaldeki diğer bir hadistir:

“Allah Teâlâ yeryüzünü benim için kabzasına aldı ve doğusunu batısını

¹⁷⁷ Nisâ 4/159.

¹⁷⁸ Buhârî, Buyû' 102; Enbiya 49; Müslim, İman 242; Ebu Dâvud, Melâhim 14; Tirmizî, Fiten 54.

¹⁷⁹ Buhârî, Rikak 39; İstiskâ 27; Zekât 9; Müslim, İman 248; Ebû Dâvud, Melâhim 12.

¹⁸⁰ Müslim, Tevbe 31; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 395, 404.

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 103.

gördüm. Muhakkak benim ümmetim, Allah'ın bana gösterdiği yeryüzünden kendi mülklerine ulaşacaklardır ve bana biri beyaz biri kırmızı olan iki hazine verildi... ”¹⁸²

Hz. Peygamber (s), ümmetin doğusunu ve batısını gördüm derken, yeryüzünün doğu ve batısını kaplayacak şekilde, İslâm'ın güce sahip olacağı ve genişleyeceği müjdesini vermektedir.

Ebu Hureyre'(r.a.) den rivâyet edilen şu iki hadis ise Müslümanların bolluk ve emniyet içinde olacakları günleri haber vermektedir.

“Arapların toprakları, nehirlerin ve altın, inci gibi değerli şeylerin bol olduğu bir yer haline gelmeden kıyâmet kopmayacaktır.¹⁸³ Ve bir yolcu Mekke ile Irak arasını yürür de yolunu kaybetmekten başka birşeyden korkmaz.”¹⁸⁴

“Mallarınız çoğalıp, dolup taşmadıkça kıyâmet kopmaz. Öyle ki mal sahibi, sadakasını kim kabul eder diye endişelenir. Hatta sadakayı arz ettiği kimse, “Benim mala ihtiyacım yoktur” der.”¹⁸⁵

Hz. Peygamber (s), şu hadisiyle de yeryüzünde bir süre zulmün varolmasının ardından, raşid hilafetin geleceği haberini müjdelemektedir:

“Aranızda, Allah'ın dilediği tarihe kadar nübüvvet olacaktır. Sonra Allah bunu aranızdan kaldırmayı dilerse kaldıracaktır. Sonra bu nübüvvetin metodu üzere hilâfet gelecek, Allah'ın dilediği kadar hüküm sürecek ve Allah, dilediği zaman onu kaldıracaktır. Daha sonra ise güç sahibi saltanat zuhur edecek, Allah'ın dilediği kadar hüküm sürecek ve sonra Allah, kaldırmayı dilediği zaman onu ortadan kaldıracaktır. Bundan sonra da zorba ve ceberut saltanat hüküm sürecek, Allah'ın dilediği bir süre kalacak ve sonra Allah dilediği zaman onu ortadan kaldıracaktır. Bütün bunlardan sonra da, nübüvvet üzere hilâfet gelecektir.”¹⁸⁶

Bu hadislerden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (s)'den vârid olan hadislerde gayb âleminin ve gaybda zuhur edecek olayların haberleri de yer almaktadır. Bu haberlerin bir kısmı müjde, bir kısmı sakındırma yahut uyarma içermektedir. Dolayısıyla örnek olarak aldığımız hadisler, hadis ilminin yalnız hâlihazırdaki bilgilerin ve ilimlerin kaynağı değil, aynı zamanda gayb âleminin ve istikbâle yönelik durumların da bilgisini elde etmede de kaynaklık ettiğini

¹⁸² Müslim, Fiten 19; Ebû Dâvud, Fiten 1; Tirmizî, Fiten 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 278, 284.

¹⁸³ Müslim, Zekât 60.

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 370, 371.

¹⁸⁵ Buhârî, Fiten 25; Zekât 9; Müslim, Zekât 61.

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 273.

göstermektedir.

1.2.3. Hadislerdeki İlimlerin İnkişâfıyla Ortaya Çıkan Mûcizevî Haberler

Hz. Peygamber (s) pozitif ilim dallarına birçok hadisiyle kaynak olmuş, bu sahalarda metod ve usulleriyle yol gösterici olmuştur. Günümüz bilimi açısından hadislerde birçok bilimsel işâret bulunmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s)'in hadisleri vasıtasıyla yeni buluşlara işâret ettiği de reddedilemeyecek bir gerçektir.

Hadislerinde ifâde edip, sonraki asırlarda hakîkati anlaşılan bilimsel gerçekler, O'nun nübüvvetine de delildir.

Fen ve bilimin olmadığı bir dönemde, asırlar sonra ancak hakîkati anlaşılabilir teşhis ve tespitlerde bulunmak elbette sıradan bir insanın yapacağı bir şey değildir. İşte Hz. Peygamber (s), onlarca ayrı ilim dalının kapsamına giren farklı farklı konularda sözler söylemiş, bu sözleri ilim dallarının inkişâfıyla her birinin birer mûcize olduğu ortaya çıkmıştır.

Örneğin bir hadisinde, *“Bütün hastalıkların çaresi var”*¹⁸⁷ buyurmuştur. Her sırda tıp ilmi geliştikçe ve kâinat eczanesi ilim erbabı tarafından tetkik edildikçe Efendimiz (s)'in bu sözünün mûcize olduğu hep tasdik edilmiştir. Hâlbuki asırlarca üstesinden gelinemeyen bir hastalık olsaydı, Efendimiz (s)'in bu iddiası çürütülecekti. Ancak ne zaman bir hastalık tespit edilmiş ise, bir süre sonra Efendimiz (s)'in beyân buyurduğu gibi mutlaka bir şifası bulunmuştur.

Yine asırlar öncesinden Hz. Peygamber (s), karantina uygulaması yapmıştır. *“Eğer bir yerde, vebânın olduğunu duyarsanız, sakın oraya gitmeyin! Eğer bulunduğunuz yerde bu hastalık zuhur etmişse, ondan kaçmak için oradan dışarı çıkmayın”*¹⁸⁸ demiştir. Böylece daha mikrop nedir, virüs nedir, bakteri nedir, bulaşıcı hastalık nedir bilinmeyen bir dönemde, asırlar sonra ancak mikroskopların keşfedilmesiyle farkedilen canlıların varlığına işâret etmiş ve bulaşıcı hastalıklardan haber vermiştir.

*“Köpeğin ağzının değdiği kabın, önce toprakla sonra da su ile yedi defa temizlenmesini”*¹⁸⁹ istemiştir. Yani Hz. Peygamber (s), dezenfekte etmek için toprağın kullanılmasını önermiştir. Toprağın içerisinde dezenfekte etme özelliği olan

¹⁸⁷ Buhârî, Tıbb 1.

¹⁸⁸ Buhârî, Tıbb 30. Müslim, Selâm 98.

¹⁸⁹ Müslim, Tâhâret 91.

“tetralit” ve “terlaksin” gibi maddelerin varlığının ancak bu asırda anlaşıldığını dikkate alırsak, bu hadis bilimsel bir mûcizedir. Ayrıca köpeklerin vücudunda yaşayan pek çok zararlı organizmanın, aynı şekilde insan vücudunda da yaşayabildiği yine bu asrın tespit edebildiği hakikatlerdir.

Diğer bir hadisinde Hz. Peygamber (s) “*Bir sineğin yemek veya su kabına düşmesi durumunda, sineğin her tarafının batırıldıktan sonra çıkarılıp atılmasını, çünkü kanatların birinde hastalık diğerinde şifa olduğunu*” söylemiştir¹⁹⁰. Öncelikle sineğin mikrop taşıyabileceğini o devrin insanları bilemezken, Nebi (s)’in bilmesi ve bu konuda uyarı yapması tek başına zaten bir mûcizedir. Yemeğe veya suya düşen sinek, genelde tek kanadıyla çıkmaya çabalar. Bu durumda onu tekrardan batırmak diğer kanadındaki panzehiri de oraya bırakmasını sağlayacaktır.

“*Kanamasının bir türlü durmadığından yakınan bir hanım sahâbiye, Hz. Peygamber (s), namaza devam etmesini, çünkü kanamasının belli bir süreyi aşması durumunda bunun normal kanama değil, damarlarındaki bir arızadan olacağını ifâde etmiştir.*”¹⁹¹ Tıp bugün ispat etmiştir ki, belli bir süre sonra halen durmayan hayız kanı, vücudun bir hastalığının habercisidir.

Efendimiz “*On şeyin fitrattan olduğunu ifâde eder ve bunlardan birisi olarak da sünnet olmayı*” sayar.¹⁹² Günümüzün bilim adamları da, sünnette kesilen derinin pislik ve mikrop toplaması neticesinde, sahibinin kansere yakalanmasına neden olacak kadar tehlike arz edebileceğini ifâde etmekte ve böylece Efendimiz (s)’in mûcize ifâdesini teyit etmektedirler.¹⁹³

“*Sizden biriniz ayakta su içmesin. Her kim unutur da içerse kusmaya çalışsın*”¹⁹⁴ buyurmuştur.

İnsan midesinin ayakta ve oturur vaziyetteki pozisyonu farklıdır. Ayakta duran bir insan eğer sıvı gıda içerse doğrudan doğruya onikiparmak barsağına geçer. Midenin küçük eğriliğine uyan kısmında Waldeyerin mide caddesi denen bir oluk bulunur. Sıvı gıdalar bu yolu takip ederek zaten devamlı küçük bir açıklığı olan mide çıkışı (pilor) geçerek 12 parmak barsağına (duodenum) geçer. Eğer insan sıvı gıdayı oturarak içerse bunlar önce midede birikir asitle karışarak mikropları ölür ve

¹⁹⁰ Buhârî, Bed’ül Halk 17, Tıbb 58; Ebu Dâvud, Et’ime 48.

¹⁹¹ Buhârî, Vudû’ 63; Müslim, Hayz 62.

¹⁹² Buhârî, Libâs 63; İsti’zan 51; Müslim, Tahâret 49.

¹⁹³ bkz. Gülen, *Sonsuz Nur*, c. I, s. 126-140.

¹⁹⁴ Müslim, Eşribe 116.

sonra 12 parmak barsağına geçer. Bu durumda oturarak su içme usulüne uymakla insan kolera da dâhil birçok insan hastalıklarından korunmuş olur.¹⁹⁵

Hz. Peygamber (s) "Öğle sıcağı iyice bastırınca kaylûle yapar yani öğle uykusuna yatar. Sevdiği kimselerin evinde de kaylûle yaptığı olurdu."¹⁹⁶ Hz. Peygamber (s)'in tavsiye ettiği ve kaylûle olarak bilinen gündüz uykusu, gece uykusu ihtiyacını azalttığı gibi öğrenme ve hafıza kapasitesini de arttırmaktadır. Ayrıca, öğle uykusu ile kişinin vücudu tazelenir; günlük performansı, düşünme kabiliyeti artar.¹⁹⁷

Kaylûle hakkında Bediüzzaman'ın şu açıklaması da dikkat çekicidir. "Kaylûledir ki, bu uyku sünnet-i seniyyedir.¹⁹⁸ Duhâ vaktinden, öğleden biraz sonraya kadardır. Bu uyku, gece kıyâmına sebebiyet verdiği için sünnet olmakla beraber, Cezâretü'l-Arab'da, vaktü'z-zuhr denilen şiddet-i harâret zamanında bir tatil-i eşgal, âdet-i kavmiye ve muhitiye olduğundan, osünnet-i seniyyeyi daha ziyâde kuvvetlendirmiştir. Bu uyku hem ömrü, hem rızık tezyide medardır. Çünkü yarım saat kaylûle, iki saat gece uykusuna muâdil gelir. Demek, ömrüne her gün bir buçuk saat ilâve ediyor. Rızık için çalışmak müddetine, yine bir buçuk saati, ölümün kardeşi olan uykunun elinden kurtarıp yaşatıyor ve çalışmak zamanına ilâve ediyor."¹⁹⁹

Ukbe b. Âmir (r.a.), rivâyet ettiği hadiste şöyle anlatıyor: Resûlullah (s) 'i minberde iken dinledim, şu âyeti okudu: "Ey îman edenler! Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı ve bunların dışında Allah'ın bilip sizin bilmediklerinizi yıldırım üzere kuvvet ve savaş atları hazırlayın..."²⁰⁰ Âyette geçen "kuvvet"i, "Bilesiniz, kuvvet "atmak"tır" diye açıkladı ve bunu üç kere tekrar etti."²⁰¹

Âyet-i kerimede düşmana karşı hazırlanması emredilen kuvveti Hz. Peygamber (s) atmak olarak açıklamaktadır. Resûlullah (s) burada "Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayın" âyetini tefsir etmekte ve hazırlanması gereken gücün ne olduğu hususunda ümmetini irşâd etmektedir. Her devirde atma

¹⁹⁵ Hamid İspirlioglu, "Su Ayakta mı İçilmeli?", *Sızıntı Dergisi*, sy. 1, (1979), c. I, s. 17

¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 256.

¹⁹⁷ Aydın Boz, "Öğle Uykusu (Kaylûle)", *Sızıntı Dergisi*, sy. 148, (1991), c. XIII, s.159-160.

¹⁹⁸ bkz. İbn Mâce, Sıyâm 22.

¹⁹⁹ Bediüzzaman Saîd Nursî, *Lem'alar*, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2004, s. 352.

²⁰⁰ Enfâl 8/60.

²⁰¹ Müslim, İmâre 167; Ebu Dâvud, Cihâd 24.

üstünlüğünü elde tutanlar üstün olmuştur. Eski dönemlerde “kuvvet”, ok atmak, mermi atmaktaydı. Bugün füze atmak, füzesavar, mermisavar atmak, suni peykler atmak, atom, hidrojen, nötron, bombalar, lazer ışını atmak vesairededir. Bu nedenle bu hadis, Müslümanları her çeşit atma vasıtalarında üstün olmayı teşvik etmektedir. Hattâ günümüzde atmada üstünlük öncelikle ilme ve teknolojiye dayanmaktadır. Öyle ise, bu hadiste, atma üstünlüğüne zemin hazırlayan, sebep ve vasita olan herşeye teşvik var demektir.²⁰²

Hadis, iyi çıkırlar açmaya, hayır müesseseleri kurmaya, insanların istifâde edeceği yeni keşifler, buluşlar yapmaya fevkalâde teşvik ettiği gibi; kötü işler yapmaktan, faydasız, zararlı icâdlar ortaya koymaktan da nehyetmektedir.

Burada zikrettiğimiz örnekler, hadislerdeki bilimsel işâretlerin çok küçük bir bölümüdür. Özellikle tıp ilmiyle ve tedâvi yöntemleriyle ilgili birçok hadis, günümüz tıbbının kullanmış olduğu yöntemlere ilham kaynağı olmuştur. Zaman ilerledikçe, ilim dalları geliştikçe, ilim erbabları daha pek çok konuda Efendimiz (s)’i anlayarak ve tasdik ederek, yeni keşifler gerçekleştireceklerdir.

1.2.4. Hadislerde Gayb Âlemi ve Âhiret Âlemine Ait Bilgiler

Hadislerde bulunan gayb âlemiyle ilgili haberlerden en önemlisi, Allah Teâlâ’nın zat, sıfat ve isimlerinin yanında, onun yarattıkları konusundaki fiilleri ve kulları ile olan alakası hakkındaki bilgilerdir.

*“Muhakkak Allah güzeldir ve güzeli sever.”*²⁰³

Bir başka hadiste de rahmetinin çokluğu hakkında bilgi verir.

*“Allah mahlukâtın olmasına hükmettiği zaman yanında bulunan, Arş’in gerisindeki bir kitaba şunu yazdı: Muhakkak ki rahmetim gazabıma galebe çalmıştır.”*²⁰⁴

Bu meyanda bir diğer hadiste de şu şekilde buyurulmaktadır:

“Allah’ın yüz rahmeti vardır; onlardan birisini insanlar, cinler, hayvanlar ve diğer yaratıkları arasına indirmiş ve onunla kendi aralarında birbirlerine merhamet eder, şefkatte bulunurlar; yine bu merhametle vahşiler de kendi evlatlarına şefkatte bulunurlar. Doksan dokuz rahmeti ise Allah, sonraya bırakmış ve onunla kıyâmet

²⁰² İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, Akçağ Yay., 1995, c. III, s. 497.

²⁰³ Müslim, İman 147; Tirmizî, Birr 61; İbn Mâce, Duâ 10.

²⁰⁴ Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed’ül’-Halk 1; Müslim, Tevbe 14; Tirmizî, Deavât 109.

günü kullarına merhamet edecektir.”²⁰⁵

Diğer bir hadiste ise “Allah’ın doksan dokuz ismi vardır ki, her kim onları zikrederse cennete girer”²⁰⁶ buyurarak Allah’ın isimleri hakkında bilgi verilmektedir.

Hadislerin getirmiş olduğu gaybî haberlerin bir kısmı da etrafımızda bulunan ve görülmeyen âlemlerle ilgilidir. Bu âlemde yalnız olmadığımız ve bu geniş âlemi bizimle paylaşan başka varlıkların olduğunu bu hadisler neticesinde anlamaktayız. Hz. Peygamber (s) bunları tafsilatlı şekilde açıklamıştır. Meselâ:

“Melekler nurdan, cinler öz ateşten ve Âdem de size vasfedilen şeyden yaratıldı”²⁰⁷ hadisi, Kur’ân’da hakkında bilgi bulunmamasına rağmen, meleklerin yaratıldığı şeyi bize haber vermektedir. Kur’ân, insanın çamurdan, cinlerin de ateşten yaratıldığını bildirmekte fakat meleklerin öz maddesinin ne olduğunu bildirmemektedir. İşte burada hadisler gerekli olan bilgiyi vermektedir. Bu bilgi aynı zamanda şeytanın meleklerden olmadığını da göstermektedir. Zîra şeytan Hz. Âdem için Allah’a: “Beni ateşten, Onu ise çamurdan yarattın”²⁰⁸ demiştir.

Başka bir hadis ise meleklerin sayısının çokluğu hakkında bilgi verir.

“Ben sizin görmediğinizi görür, işitmediğinizi işitirim. Nitekim sema uğuldadı, uğuldamak da ona hak oldu semada dört parmak sığacak kadar boş bir yer yoktur; her tarafta Allah’a secde için alnını koymuş bir melek vardır...”²⁰⁹

Meleklerin görevleri hakkında da Hz. Peygamber (s) hadisinde şöyle bilgi vermektedir:

“Onlar (melekler) gece ve gündüz sizleri takip eder, sabah ve ikindi namazlarında biraraya gelirler sonra da sizin aranızda geceyi geçiren melekler göğe yükselirler ve Allah onlara: “Kullarımı hangi durumda bıraktınız?” diye sorar. Onlar da “Kullarını namaz kılarlarken bıraktık ve yine namaz kılarlarken onları bulduk” derler”²¹⁰

Melekler hakkındaki bilgiler yanında cinler hakkındaki bilgilerin bir kısmını da hadislerden öğrenmekteyiz. Bu konudaki hadisler daha çok cinler hakkındaki âyetleri te’yid etmektedir. Şu hadiste de Hz. Peygamber (s)’in cin taifesiyle görüşerek, onları irşâd ettiği bildirilmektedir:

²⁰⁵ Müslim, Tevbe 21.

²⁰⁶ Buhârî, Deavât 68; Müslim, Zikr 5; Tirmizî, Deavât 87.

²⁰⁷ Müslim, Zühd 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 153.

²⁰⁸ A’râf 7/12.

²⁰⁹ Tirmizî, Zühd 9; İbni Mâce, Zühd 19.

²¹⁰ Buhârî, Mevâkıt 16, Tevhid 23, 33; Müslim, Mesâcid 210; Nesâî, Salât 21.

Alkame (r.a.) şöyle anlatmıştır:

İbni Mes'ud (r.a.)'a dedim ki: *“Sizden kimse, cin gecesinde Hz. Peygamber (s)'e refâkat etti mi?”*

“Hayır, bizden kimse ona refâkat etmedi. Ancak bir gece Onunla beraberdik. Onu bulamayınca: “Yoksa uçurulmuş veya kaçırılmış olmasın?” dedik. Böylece geçirilmesi mümkün en kötü bir gece geçirdik. Sabah olunca, bir de baktık ki Hira tarafından geliyor.”

“Ey Allah'ın Rasûlü, biz seni kaybettik, çok aradık, bulamadık. Bu sebeple geçirilmesi mümkün en fena bir gece geçirdik” dedik.

“Bana cinlerin davetçisi geldi. Beraber gittik. Onlara Kur'ân-ı Kerîm okudum” buyurdular. Sonra bizi götürerek cinlerin izlerini, ateşlerinin kalıntılarını bize gösterdi. Cinler kendisine yiyeceklerini sormuşlar. O da:”Elinize geçen, üzerine Allah'ın ismi zikredilmiş her kemik, olabildiği kadar bol etli olarak sizindir. Her deve ve at mayısı da hayvanlarınızın yemidir” buyurmuşlar. Sonra Resûlullah bize şu tembihte bulundu: “Sakın bu iki şeyle, abdest bozduktan sonra istinca etmeyin, çünkü onlar (cinni olan) din kardeşlerinizin yiyecekleridir.”²¹¹

Gayb âlemiyle ilgili olarak, hadislerde Arş ve Kürsî'den de bahsedilmektedir. Şu hadis Arş'ın gölgesinde gölgelenecek zümrelerden bahsetmekle, aslen arş mefhumunu anlatmaktadır.

“Yedi sınıf insan vardır ki, başka hiçbir gölgenin bulunmayacağı bir günde, Allah onları arşının gölgesinde gölgelendirecektir. (bunlar) adâletli devlet başkanı, Allah'a ibâdet ederek yetişen genç, kalbi mescidlere tutkun kimse, Allah için birbirlerini seven, bunun için biraraya gelip, bu sevgi ile ayrılan iki kişi, mevki sahibi güzel bir kadın tarafından çağrıldığında “Ben Allah'dan korkarım” diyerek onu reddeden kimse, kendi başına kaldığında Allah'ı anarak gözyaşı akıtan kimse”²¹²

Berzah âlemi, yani ölümden sonraki ve kıyâmetten önceki hayat hakkında da birçok hadis bulunmaktadır. Bu hadisler bize, ölümün bir son olmadığını bilakis vâkıf olmadığımız ve Allah'tan başkasının hakîkatini bilmediği nimet ve azapla dolu başka bir hayatın başlangıcı olduğunu açıklamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s), şöyle buyurmaktadır:

²¹¹ Müslim, Salât 150; Ebû Dâvud, Tahâret 42.

²¹² Buhârî, Ezan 36, Zekât 16, Rikak 24, Hudud 19; Müslim, Zekât 91.

*“Sizden biriniz öldüğü zaman geride bıraktıkları akşam sabah kendisine arz olunur. Eğer cennet ehlinden ise cennet ehlinden, şâyet cehennemlikse cehennem ehlindedir. Ona şöyle denilir: Allah kıyâmette seni haşredinceye kadar ki halin budur”*²¹³

İmam Müslim’in Ebu Said el-Hudrî (r.a.)’den, onun da Zeyd b. Sâbit (r.a.)’ten naklettiğine göre Ebu Said şöyle demiştir: *“Ben bunu Resûlullah’dan işitmedim. Lakin onu bana Zeyd b. Sâbit rivâyet etti. Dedi ki: Bir defasında Hz. Peygamber (s), biz de beraberinde olduğumuz halde bir katırın üzerinde Neccaroğulları’na ait bir bahçedeyken, aniden bindiği hayvan Onu yoldan saptırdı, az kalsın yere düşüyordu. Bir de ne görelim; altı veya beş yahut dört kabir! Bunun üzerine Hz. Peygamber (s):*

“Bu kabirlerin sahiplerinin kimler olduğunu bilen var mı? diye sordu. Bir adam:

“Ben biliyorum” dedi. Hz. Peygamber (s):

“Bunlar ne zaman öldüler?” diye sorunca, adam:

“Onlar şirk üzere öldüler” cevabını verdi. Resûlullah:

“Gerçekten bu ümmet kabirlerinde imtihan olunuyor. Eğer ölülerinizi defnetmekten korkmanız endişesini taşımamış olsaydım, kabir azabından benim işitmekte olduğumu size de işittirmesi için Allah’a dua ederdim” buyurdu. Sonra yüzünü bize dönerek:

“Cehennem azabından Allah’a sığının” buyurdu. Sahabiler:

“Cehennem azabından Allah’a sığınırız” dediler. Bu defa Resûlullah (s):

“Kabir azabından Allah’a sığının” dedi. Sahabiler:

“Kabir azabından Allah’a sığınırız” dediler. Resûlullah (s):

“Fitnelerin açığından kapalılarından Allah’a sığının” buyurduğunda, sahabiler:

“Fitnelerin açık ve gizlisinden Allah’a sığınırız” dediler. Hz. Peygamber (s) tekrar:

“Deccâl’in fitnesinden Allah’a sığının” buyurdu. Sahâbiler de:

“Deccâl’in fitnesinden Allah’a sığınırız” dediler.²¹⁴

Bu hadisle kabir âlemindeki azaptan haber vermenin yanı sıra fitnelerin ve

²¹³ Buhârî, Cenâiz 90; Müslim, Cennet 65, 66; Nesâî, Cenâiz 116.

²¹⁴ Müslim, Cennet 67.

Deccâl'in ortaya çıkacağından da haberler verilmektedir.

Bir kısım hadislerde de ruh hakkında bilgi verilmektedir. Şöyle ki:

“Mü'minin ruhu çıktığı zaman, onu iki melek karşılar, göğe çıkarırlar. Gök ehli: “Yer tarafından güzel bir ruh geldi. Allah sana ve yaşattığın bedene salât (duâ) etsin” derler. Peşinden onu Rabbine götürürler. Sonra, “bunu sınırın ötesine (sidretü'l müntehâ'ya) kadar götürün” diye buyrulur. Kâfirin ruhu çıktığı zaman gök ehli; “Yer tarafından pis bir ruh geldi” derler ve onlara: “Bunu sınırın sonuna (Cehennem'e) kadar götürün” diye söylenir.”²¹⁵

Âhîret hayatıyla ilgili tanım ve işâretleri hadisler geniş şekilde açıklamıştır. Açıklık getirdiği konulardan biri de Hz. Peygamber (s)'in şefâatidir. Ebu Hureyre (r.a.)'den rivâyet edilen uzunca bir hadiste, âhîret hayatı ve şefâat hakkında geniş bilgi edinmekteyiz:

“Biz bir davette Resûlullah (s) ile beraberdik. Ona sofrada hayvanın ön budundan (bir parça) ikram edildi. But hoşuna giderdi. Ondan bir parça ısırıldı ve:

“Ben Kıyâmet günü âdemoğlunun efendisiyim! Acaba bunun neden olduğunu biliyor musunuz? Allah o gün, öncekileri ve sonrakileri tek bir düzlükte toplar. Bakan onlara bakar, çağırır onları işitir. Güneş onlara yaklaşır. Gam ve sıkıntı, insanların tahammül edemeyecekleri ve tâkat getiremeyecekleri dereceye ulaşır. Öyle ki insanlar:

“İçinde bulunduğumuz şu hali görmüyor musunuz, sizlere şefâat edecek birini görmüyor musunuz?” demeye başlarlar. Birbirlerine:

“Babanız Âdem var!” derler ve ona gelerek: “Ey Âdem! Sen insanların babasıdır. Allah seni kendi eliyle yarattı, kendi ruhundan sana üfledi. (Bütün isimleri sana öğretti). Meleklerine senin önünde secde ettirdi. Seni cennete yerleştirdi. (Allah katında itibarın, makamın var.) Rabbin nezdinde bizim için şefâatte bulunmaz mısın? Bizim şu halimizi, başımıza şu geleni görmüyor musun?” derler. Âdem (a.s.) da:

“Bugün Rabbim çok öfkeli, daha önce bu kadar öfkelenmedi. Bundan sonra da böylesine öfkelenmeyecek. (Esasen şefâate benim yüzüm yok, çünkü cennette iken, Allah) beni o ağaca yaklaştırmaktan men etmişti. Ben, bu yasağa âsi oldum. (Ben cennette iken işlediğim günah sebebiyle cennetten çıkarıldım. Bugün günahlarım affedilirse bu bana yeter). Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına

²¹⁵ Müslim, Cennet 75.

gidin, Nûh (a.s.)'a gidin!" diyecek. İnsanlar Nûh (a.s.)'a gelecekler:

"Ey Nuh! Sen yeryüzü ahalisine gönderilen Rasûllerin ilkinin. Allah seni çok şükreden bir kul diye isimlendirdi. İçinde bulunduğumuz şu hali görmüyor musun? Başımıza gelenleri görmüyor musun? Rabbin nezdinde bizim için şefâatte bulunmaz mısın?" diyecekler. Nuh (a.s.)da şöyle diyecek:

"Bugün Rabbim çok öfkeli. Daha önce hiç bu kadar öfkelenmedi, bundan sonra da böylesine öfkelenmeyecek! Benim bir dua hakkım vardı. Ben onu kavmimin aleyhine (beddua olarak) yaptım. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin. İbrahim (a.s.)'a gidin!" diyecek. İnsanlar İbrahim (a.s.)'a gelecekler:

"Ey İbrahim! Sen Allah'ın peygamberi ve arz ahalisi içinde yegâne Halilisin, bize Rabbin nezdinde şefâat et! İçinde bulunduğumuz şu hali görmüyor musun?" diyecekler. İbrahim(a.s.) onlara:

"Rabbim bugün çok öfkeli. Bundan önce bu kadar öfkelenmemişti, bundan sonra da bu kadar öfkelenmeyecek. Şefâat etmeye kendimde yüz de bulamıyorum; çünkü ben üç kere yalan söyledim!" deyip, bu yalanlarını birer birer sayacak. Sonra sözlerine şöyle devam edecek:

"Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin! Musa (a.s.)'a gidin!" İnsanlar, Hz. Musa (a.s.) 'a gelecekler ve:

"Ey Musa! Sen Allah'ın peygamberisin. Allah seni, risâletiyle ve husûsi kelâmıyla insanlardan üstün kıldı. Bize Allah nezdinde şefâatte bulun! İçinde bulunduğumuz hali görmüyor musun?" diyecekler. Hz. Musa (a.s.) da:

"Bugün Rabbim çok öfkeli. Daha önce böylesine öfkelenmedi, bundan sonra da böylesine öfkelenmeyecek. (Esasen Rabbim nezdinde şefâate yüzüm de yok. Çünkü) ben, öldürülmesi ile emrolunmadığım bir cana kıydım. (...Bugün ben mağfirete mazhar olursam bu bana yeterlidir.) Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin! Hz. İsa'ya gidin!" diyecek. İnsanlar Hz. İsa'ya gelecekler ve:

"Ey İsa, sen Allah'ın Peygamberisin ve Meryem'e attığı bir kelâmısın ve kendinden bir ruhsun. Üstelik sen beşikte iken insanlara konuşmuştun. Rabbin nezdinde bize şefâat et! İçinde bulunduğumuz şu hali görmüyor musun?" diyecekler! Hz. İsa da:

"Bugün Rabbim çok öfkeli. Daha önce bu kadar öfkelenmedi, bundan böyle de hiç bu kadar öfkelenmeyecek!" diyecek. -Hz. İsa şahsıyla ilgili bir günah zikretmeksizin- (Bir başka rivâyette:) (Beni, Allah'tan ayrı bir ilah edindiler. Bugün

bana mağfiret edilirse bu bana yeter!) Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin! Muhammed (s)'e gidin!” diyecek. İnsanlar Muhammed (s)'e gelecekler, -bir diğer rivâyette: “Bana gelirlir!” denmiştir- ve:

“Ey Muhammed! Sen Allah’ın peygamberisin, bütün peygamberlerin sonuncususun. Allah senin geçmiş-gelecek bütün günahlarını mağfiret buyurdu. Bize Rabbin nezdinde şefâatte bulun. Şu içinde bulunduğumuz hali görmüyor musun?” diyecekler. Bunun üzerine ben Arş’in altına gideceğim. Rabbim için secdeye kapanacağım. Derken Allah, benden önce hiç kimseye açmadığı medh u senâları benim için açacak (Ben onlarla Rabbime medh u senâlarda bulunacağım). Sonra:

“Ey Muhammed başını kaldır ve iste! (İstediğin) sana verilecek! Şefâat talep et! Şefâatin yerine getirilecek!” denilecek. Ben de başımı kaldıracağım ve: “Ey Rabbim, ümmetim! Ey Rabbim, ümmetim! Ey Rabbim, ümmetim!” diyeceğim. Bunun üzerine:

“Ey Muhammed! Ümmetinden, üzerinde hesap olmayanları cennet kapılarından sağdaki kapıdan içeri al! Esasen onlar diğer kapılarda da insanlara ortaktırlar!” denilecek.”

“Nefsim kudret elinde olan Zat-ı Zülcelâl’e yemin olsun. Cennet kapısının kanatlarından iki kanadının arasındaki mesâfe Mekke ile Hecer arasındaki veya Mekke ile Busra arasındaki mesâfe kadardır.”²¹⁶

Haşr, hesap, sorgu-sual, havz, mizan, sırat hakkındaki hadislerden de âhîret hayatının tafsilatını öğrenmekteyiz.

“İnsanlar kıyâmet gününde bembeyaz, kepeksiz undan yapılmış çörek gibi tertemiz ve hiçbir kimse için alamet bulunmayan bir saha üzerinde haşrolunurlar.”²¹⁷

İbn Abbâs (r.a.)’ın rivâyet ettiği bir hadiste insanların kıyâmet gününde nasıl bir hal üzere toplanacakları şöyle anlatılmıştır: “Resûlullah (s) buyurdular ki: “Sizler kıyâmet günü ayakkabısız, çıplak ve sünnetsiz olarak haşir meydanında toplanacaksınız.”

Bu açıklama üzerine bir kadın sordu:

“ (Bu durumda) birbirimizin avret yerlerini görmez miyiz?”

Resûlullah (s) :

²¹⁶ Buhârî, Enbiyâ 3, 9; Müslim, İman 327.

²¹⁷ Buhârî, Rikak 44; Müslim, Münâfikûn 28.

“Ey kadın! ‘O gün herkesin kendine yeter derdi vardır’²¹⁸”²¹⁹

Diğer bir hadiste de yine kıyâmet gününde insanların sıkıntılı hallerinden bahsedilmektedir: “Kıyâmet günü insanlar o kadar terleyecek ki, terleri yere yetmiş kulaç gidecektir ve kulaklarına ulaşınca kadar batacaklardır.”²²⁰

Sorgu ve sualler hakkında da şöyle rivâyet edilir: “Kıyâmet gününde dört şey hususunda hesap vermeden hiçbir kulun ayağı bir yere adım atamaz: ömrünü nerede harcadığından, gençliğini nerede geçirdiğinden, malını nereden kazandığından ve nereye harcadığından, ilmiyle amel olup olmadığından.”²²¹

Hz. Peygamber havzını “Benim havzım bir aylık yol genişliğindedir. Onun suyu süttten beyaz, kokusu miskten daha hoş, bardakları da gökyüzünün yıldızları kadar çoktur. Ondan içen kimse ebedi olarak susamaz”²²² buyurarak anlatır.

Hz. Aişe (r.a.) âhîret âlemiyle ilgili şu rivâyette bulunmuştur: “Ateşi hatırlayıp ağladım. Resûlullah (s):

“Niye ağlıyorsun?” diye sordu.

“Cehennemî hatırladım da onun için ağladım! Siz, kıyâmet günü, ailenizi hatırlayacak mısınız?” dedim.

“Üç yerde kimse kimseyi hatırlamaz: Mizan yanında; tartısı ağır mı geldi hafif mi öğreninceye kadar, sahifelerin uçtuğu zaman; kendi defterini nereye düşecek, öğreninceye kadar: Sağına mı soluna mı; yoksa arkasına mı? Sıratın yanında; cehennemî iki yakası ortasına kurulunca; bunu geçinceye kadar.”²²³

Diğer bir hadiste de sırat, mizan ve havzdan şöyle bahsedilir: Enes b. Malik (r.a.), Resûlullah (s)’den kıyâmet gününde benim için şefâatte bulunmasını istedim. Resûlullah (s): “İnşallah, bunu yapacağım” diye buyurdu. Kendisine: “Seni nerede arayayım?” diye sordum. “Beni ilk olarak Sıratın başında ara” diye buyurdu. “Peki, burada bulamazsam?” dedim. “O zaman beni Mizan başında ara” diye buyurdu. “Peki, Mizan’ın başında da bulamazsam?” dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “O zaman Havz’ın başında ara. Ben bu üç yerin dışında herhangi bir yerde olmam.”²²⁴

²¹⁸ Abese 80/37.

²¹⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c.IV, s. 370.

²²⁰ Buhârî, Rikak 47; Müslim, Cennet 61.

²²¹ Tirmizî, Kıyâmet 1.

²²² Buhârî, Rikak 53; Müslim, Fedâil 27.

²²³ Ebû Dâvud, Sünen 28.

²²⁴ Tirmizî, Sıfatu’l-Kıyâme 9.

Gayb âlemine dair bilgi veren hadislerden bir kısmı da cennet ve cehennem hakkındaki hadislerdir. Ebu Hureyre (r.a.), cennetle ilgili olarak Hz. Peygamber (s)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Cennette salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve kimsenin hayal bile edemeyeceği nimetler hazırladım.” Hz. Peygamber (s) daha sonra, (bunu delillendirmek isterseniz) “Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için nice sevindirici ve göz aydınlatıcı nimetler saklandığını hiç kimse bilemez”²²⁵ âyetini okuyun buyurdu.²²⁶

Bir diğer hadiste cennet hakkında şöyle bilgi verilmiştir: Sehl b. Sa'd (r.a.):
“Ey Allah'ın Rasûlü! dedim, insanlar neden yaratıldı?”

“Sudan!” buyurdular.

“Ya cennet? dedim, o neden inşa edildi?”

“Gümüş tuğladan ve altın tuğladan! Harcı da kokulu misk. Cennetin çakılları inci ve yakuttan, toprağı da za'ferandır. Ona giren nimete mazhar olur, eziyet görmez, ebediyet kazanır, ölümle karşılaşmaz. Elbisesi eskimez, gençliği kaybolmaz...”²²⁷

Cehennem hakkında da Resûlullah (s): “Yaktığınız ateş var ya, bu cehennem ateşinin yetmiş cüzünden bir cüzdür!” buyurmuş. (yanındakiler): “Zaten bu ateş, vallahi (asileri cezalandırmaya âhirette) yeterliydi” dediler. Resûlullah: “Cehennem ateşi öbürüne altmış dokuz kat üstün kılındı. Her bir katın harareti, bunun mislindedir”²²⁸ buyurmuş, başka bir rivâyette de bu hususta şöyle anlatmıştır:

“Cehennem ateşi bin yıl yakıldı. Öyle ki kıpkırmızı oldu. Sonra bin yıl daha yakıldı, öyle ki beyazlaştı. Sonra bin yıl daha yakıldı. Şimdi o siyah ve karanlıktır”²²⁹

Bütün bu hadislerden anlaşıldığı gibi, gayb âleminin bilgisine Kur'ân-ı Kerîm'in sunduğu bilgiler yanında geniş ayrıntılarıyla Hz. Peygamber (s)'in hadislerinden çıkarmaktayız. Görüldüğü üzere hadisler yalnız müşâhede edilebilen âlem hakkında değil, gözle görülemeyen gayb âlemi hakkında da oldukça geniş muhtevâyâ sahiptir.

²²⁵ Secde 32/16-17.

²²⁶ Buhârî, Bed'ü'l-Halk 8, Tefsir 1, Tevhid 35; Müslim, Cennet 2.

²²⁷ Tirmizî Cennet 2.

²²⁸ Buhârî, Bed'ü'l-Halk 10; Müslim, Cennet 29; Mâlik, Muvatta', Cehennem 1.

²²⁹ Tirmizî, Cehennem 8; Mâlik, Muvatta', Cehennem 2.

1.3. Hadis ve Beşeri İlimler

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s)'i bir peygamber olarak gönderirken, öncelikli olarak, dini tebliğ ve irşâd maksadıyla göndermiştir. Bu tebliğ ve irşâd esnasında, Hz. Peygamber (s) Müslümanlar için yegâne örnek ve temsili teşkil etmiştir.

Dînî hayatın emir ve nehiyelerini, ibâdetlerin ve ahlâkın uygulamalarını ayrıntılı şekilde, bizzat Hz. Peygamber (s)'in pratiklerini içeren Nebevî Sünnet'ten öğrenmekteyiz. Ancak sünnetin ve hadislerin yalnızca dine kaynaklık ettiğini söylemek, Hz. Peygamber (s)'in hadislerinin hayatı kapsayıcılık özelliğini yetersiz bir şekilde ifâde eder. Nitekim hadisler yalnız dini ve ahlâkı değil, insanın tüm hayatını kapsayacak geniş bir bilgi alanı içermektedir. Bu bilginin içerisinde eğitim, tıp, ekonomi, psikoloji, devlet idaresi, askerîye, sanat vb. birçok alanın muhtevâsını ve temel ilkelerini elde edebilmekteyiz.

İslâm dinî ve dünyevî hayata dair bilgilere ve ilimlere her asırda katkıda bulunmuş ve birçok ilim dalının oluşumunu sağlamıştır. Bu oluşumda hadislerin katkısı gözardı edilemeyecek kadar büyüktür. Ne var ki son asra kadar, hadis ilminin diğer ilimlere özellikle de beşeri ilimlere katkısı hakkında çok fazla ilmî çalışma ortaya konulmamıştır.²³⁰ Bilim ve teknolojinin, fen ve sanatın zirvesindeki çağımızda beşeri ilimlere, genelde dinin, özelde ise hadislerin sağladığı destek ve bilginin ortaya konulması hem İslâm âlemi hem de insanlık için çok önemli bir adım olacaktır.

1.3.1. Hadislerden Eğitim İle İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler

Peygamberlerin dünyaya gönderiliş gayelerinin başında tebliğ ve irşâd görevini yerine getirmek vardır. Bütün peygamberler bu vasıf ve sorumlulukla insanlara gönderilmiştir. Bu tebliğin ve irşâdın aslı ise tamamen bir eğitim faaliyetidir. Dolayısıyla bütün peygamberler aslında bir muallim, hitâp ettiği topluluk ise talebe konumundadır.

Hz. Peygamber (s) ise câhiliye toplumunun içerisine ümmî bir peygamber olarak gönderilen bir muallimdi. Onun bu özelliklerini Allah Teâlâ Kur'ân'da şu âyetlerle inananlara bildirmiştir.

²³⁰ Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s.175.

*“Ümmîler arasından, kendilerine âyetler okuyan, onları arındıran, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur. Onlar, daha önce, şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde idiler.”*²³¹

*“Sana ne iyilik gelirse Allah’tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindedir. Ey Muhammed! Seni insanlara peygamber gönderdik, şâhit olarak Allah yeter.”*²³²

*“Ey Muhammed! Biz seni bütün insanlara ancak müjdecî ve uyarıcı olarak göndermişizdir; fakat insanların çoğu bilmezler.”*²³³

Hz. Peygamber (s) de bazı hadislerinde kendisinin bir muallim olarak gönderildiğini bildirmektedir.

Abdullah b. Amr b. As (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s) bir gün odalarından birisinden çıkıp mescide girdi. İçeri girince halka (olup oturmuş iki cemâat) ile karşılaştı. Halkalardan biri Kur’ân okuyor ve Allah’a dua ediyordu. Diğer halka ise ilim öğreniyor ve öğretiyordu. Resûlullah (s) (bunu görünce) *“Hepsi hayır üzeredirler. Şunlar Kur’ân okuyup Allah’a dua ediyorlar. Allah dilerse onlara verir, dilerse vermez. Şunlar da ilim öğrenip öğretiyorlar. Ben de ancak bir muallim olarak gönderildim”* buyurdu ve hemen onların yanına oturdu.²³⁴

Ashab-ı kiram, Hz. Peygamber (s)’in etrafında ilim meclisleri oluşturur, onu dinlemek ve sorular sormak için vesileler ararlardı. Hz. Peygamber (s) ne zaman otursa, O’nunla birlikte oturur, ilim meclisi oluştururlardı. Özellikle sabah namazını kıldıktan sonra, etrafında halka olup Kur’ân okurlar, farzları ve sünnetleri öğrenirlerdi.²³⁵

O konuşurken yanında bazen tek kişi bazen bir topluluk bulunurdu. Topluluk genellikle Müslümanlar olurdu. Bazen de ehl-i kitab veya münâfiklar soru sormaya gelirler ya da Hz. Peygamber (s) onları İslâm’a dâvet etmek için yanlarına giderdi. Diğer taraftan O konuşurken çocuklar, gençler, yaşlı kadınlar, halktan ya da eşraftan kimseler dinlerlerdi.²³⁶

İster fertlerle tek tek, ister topluluk halinde görüşürken olsun, Hz. Peygamber (s)’in başvurduğu metod, tatlı sesiyle, istiğrak ve vecd içinde önce Kur’ân’dan

²³¹ Cum’a 62/2.

²³² Nisâ 4/79.

²³³ Sebe’ 34/28.

²³⁴ İbn Mâce, Mukaddime, 17.

²³⁵ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)*, Konya, Selam Yay., 1988, s. 21.

²³⁶ Ramazan Ayvalı, *Esbâbu Vürûdi’l-Hadis ve Bunun İslâm Teşriindeki Yeri ve Önemi*, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü., İlahiyat Fak., 1979, s. 97-99.

âyetler okumak, sonra da bunları tefsir edip açıklamak ve kendisini dinleyenleri inanmaya davet şeklindeydi.²³⁷

Hız. Peygamber (s) Müslümanların devlet reisi, câmide imamları, mahkemede hâkimleri, orduda başkomutanları, ayrıca her türlü problemlerini açabildikleri ve güven duydukları öğretmenleri olmuştur. Dolayısıyla Hız. Peygamber (s)'in tebliğ ve irşâddaki başarısı da eğitime vermiş olduğu önemde aranmalıdır.²³⁸

İnsanlığın Hız. Peygamber (s)'den sonra şahit olduğu önderlere ve rehberlere baktığımızda, onların dahi bu büyük öğretici ve terbiyecinin büyüklüğünü kabul etmeleri en kuvvetli delillerdendir. Öyle ki eğitim ve terbiye tarihinde zikredilen tanınmış bütün büyük isimler, eğitimcilikte Onun seviyesine erişememişlerdir. Bu eğitimcilerin hiçbirinin elinde Hız. Peygamber (s)'in elinde yetişen insanlardan çok insan yetişmemiştir. Sahâbenin önceki ve sonraki halleri, Hız. Peygamber (s)'in eğitim ve terbiyedeki başarısını gösterir. Tarih, Hız. Peygamber (s)'in mükemmel bir öğretici olduğunu ispat etmiştir. Ondan önceki beşeriyetin durumu ile onun nübüvvetinden sonraki durumunu ve aldığı şekli kıyaslamak bu sonucu bize verecektir.²³⁹

Hız. Peygamber (s), hayatı boyunca tebliğ ve irşâd faaliyetlerinde sergilediği ve takip ettiği eğitim anlayışıyla, bugünün pedagog ve psikologlarına öncülük etmiş ve bu alanda birtakım yöntemler ortaya koymuştur. Bugün modern eğitimin birçok yöntemi, on beş asır önce Asr-ı Saadet'te Hız. Peygamber (s) tarafından uygulanan metotlardır.

Eğitim ve öğretime büyük önem veren Hız. Peygamber (s) daha Mekke döneminde, kendisine vahyedilen âyetlerin yazılması ve ezberlenmesi konusunda büyük itinâ göstermiş, Mekke döneminin ilk yıllarında Dâru'l- Erkam bir eğitim merkezi görevini üstlenmiştir.²⁴⁰

Medine döneminde ise eğitim ve öğretim merkezini, Mescid-i Nebevî'de bulunan ashâb-ı suffeyi oluşturmuştur. Buradaki öğrencilerin sayısının kimi zaman

²³⁷ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, trc., Salih Tuğ, Ankara, İmaj İç ve Dış Ticaret, 2003, c. I, s. 92.

²³⁸ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed (s.a.s.)*, s. 15-22.

²³⁹ Abdülfettah Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed ve Öğretim Metodları*, trc. Enbiya Yıldırım, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2011, s. 18.

²⁴⁰ İbrahim Sarıçam, *Hız. Peygamber'in Çağımıza Mesajları*, Ankara, TDV Yay., 2000, s. 57.

dörtüye ulaştığı olmuştur.²⁴¹

Hız. Peygamber (s)'in eğitim ve öğretimde kullanmış olduğu bazı metotları, hadislerine göre şöyle belirleyebiliriz.

Öncelikle Hız. Peygamber (s) müspet ilimlerle dini ilimleri eşit haklara ve öneme sahip görmüş, bu ilimlerin öğreniminde ayırım gözetmeden, her ikisine de önemini şu hadisle vurgulamıştır.

*“İlim, mü'minin yitik malıdır. Onu nerede bulursa alsın.”*²⁴²

Eğitimi verirken, insanlara zorluk çıkarmadan, nefret ettirmeden, mümkün olduğunca kolaylaştırmak ve aldıkları eğitimin sonunda ulaşacakları imkânları müjdelemek Hız. Peygamber (s)'in önemli eğitim ilkelerindedir. Bir hadis-i kudsîde: *"Allah Teâlâ hazretleri meleklerine şöyle emreder: "Kulum kötü bir amel yapmak isteyince, onu yapmadıkça yazmayın, Yapınca, onu aleyhine bir günah olarak yazın. Eğer benim rızamı düşünerek terketti ise bunu onun lehine bir sevap yazın. Kulum iyi bir iş yapmak arzu edince, yapmasa bile onu, lehine bir sevap yazın. Eğer onu yaparsa en az on misli olmak üzere yedi yüz misline kadar ona sevap yazın"*²⁴³ buyurarak, kişinin niyetiyle dahi sevap kazanacağı ve sevapların kat kat yazılacağı belirtilip, mükâfat yoluyla güdülenme sağlanmıştır.

Hız. Peygamber (s), eğitim ve öğretim çalışmalarını zorlamadan, kolaylık sağlayarak yerine getiriyor ve şöyle tavsiye buyururdu:

*“Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”*²⁴⁴

Kolaylaştırmanın, Hız. Peygamber (s)'in İslâm'a dâvetinde temel ilkelerden biri olduğunu söylersek mübalağa etmiş olmayız. Bizzat Cenab-ı Hakk'ın İslâm ahkâmını 23 senelik bir müddet içinde, kademe kademe, bölüm bölüm ikmâl etmiş olması, kolaylaştırmanın en bâriz örneği, ehemmiyet ve lüzûmunun en açık delilidir. Esastan, işe başlama kâidesini çerçevelemek üzere, Cenâb-ı Hakk'ın ilâhî prensiplerini vaz' ederken îmanî meselelerden, ibâdete ait hükümlere, ictimaî ve iktisâdî konulardan kazâî esaslara doğru sırasıyla gelişen bir tedric uygulaması da yine kolaylaştırmanın önemli bir misâlidir.²⁴⁵

Bu konuya örnek bir hadisi Talha b. Ubeydillah (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir:

²⁴¹ İ. Lutfi Çakan, “Siyasetli, İnyetli Muhammed” (Hız. Peygamber'in İnsanları Değerlendirmesi), *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hız. Muhammed Özel Sayısı, Ankara, 2000, s. 76.

²⁴² Tirmizî, İlm 19.

²⁴³ Buhârî, Tevhîd 35; Müslim, İman 203, 205.

²⁴⁴ Buhârî, İlm 12; Müslim, Eşribe 70-71.

²⁴⁵ Ahmet Önkâl, *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Konya, Kitap Dünyası Yay., 2011, s. 200-201.

Bir defasında Hz. Peygamber (s)'e Necid ahâlisinden bir adam geldi. Saçları karışıkta. Kulağımıza sesinin mırıltısı geliyordu, ancak ne dediğini anlayamıyorduk. Hz. Peygamber (s)'e iyice yaklaşıncaya gördük ki, İslâm'dan soruyormuş.

Hz. Peygamber (s): "*Gece ve gündüzde beş vakit namaz*" demişti ki adam tekrar sordu:

"Bu beş dışında bir borcum var mı?"

Hz. Peygamber (s): "*Hayır ancak istersen nâfile kılarırsın*" dedi.

Hz. Peygamber (s): "*Ramazan orucu da var*" deyince adam: Bunun dışında oruç var mı? diye sordu. Hz. Peygamber (s): "*Hayır! Ancak dilersen nâfile tutarsın*" dedi.

Hz. Peygamber (s) ona zekâtı hatırlattı. Adam: "Zekât dışında borcum var mı?" dedi. Hz. Peygamber (s): "*Hayır, ama nâfile verirsen o başka!*" dedi.

Adam geri döndü ve giderayak: "Bunlara ilâve yapmayacağım gibi noksan da tutmayacağım" dedi.

Hz. Peygamber (s) de: "*Sözünde durursa kurtuluşa ermiştir*" buyurdu.²⁴⁶

Efendimiz, ta'lim ve terbiyede basitten zora doğru bir yol takip ederdi. Günümüzde derecelendirme olarak isimlendirilen bu metod Hz. Peygamber'in eğitiminin esaslarından biridir. Bir rivâyette şöyle bildirilir:

"*Biz, Peygamber Efendimiz'den on âyet alır, bunlardaki bilgileri ve amelleri öğrenmeden diğer on âyete geçmezdik. Resûlullah (s) bize hem ilim hem de ameli (birlikte) öğretirdi.*"²⁴⁷

Hz. Peygamber (s), eğitim ve davetindeki kolaylık sağlayan tedrici metodunu, Yemen'e öğretici olarak gönderdiği Muaz b. Cebel'e de tavsiye etmiştir. Ona, Yemen halkını önce şehadete, bunu kabul ederlerse beş vakit namaza, bunu da kabul ederlerse zekât vermeye davet etmesini emretmiştir.²⁴⁸ Burada en mühimden itibaren tedrici bir sıralama vardır. Hepsi birden bir anda mükellefe yüklenmemiş, böylece daha başlangıçta teklifleri çok görerek onların ürkmemelerini temin edilmiştir.²⁴⁹

Hz. Peygamber (s)'in bu konudaki tatbikâtını ashâb-ı kirâm şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (s), bu dini ve Kur'ân-ı Kerîm'i bize bir defada tebliğ

²⁴⁶ Buhârî, İman 34; Müslim, İman 8; Nesâî, Sıyâm 1.

²⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 410.

²⁴⁸ Müslim, İman 29; İbn Mâce, Zekât 1.

²⁴⁹ Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed el-Kastallani, *İrşâdu's-Sâri li-şerhi Sahîhi'l Buhârî*, Beyrut, (Bulak 1323 H, 7. Bsm'dan ofset), c. III, s. 3.

etseydi, bu teklif bize çok ağır gelirdi ve biz Müslüman olamazdık. Fakat O, ilk önce bizi tek bir kelimeye; Allah'ın birliğine çağırırdı. Biz de kabul ettik. Böylece îmanın tadına erdik. Şeriat tamamlanıncaya, dinin ahkâmı bütünleninceye kadar bu kolaylıkla devam etti.²⁵⁰

Hız. Peygamber (s) eğitimini, hoşgörölü davranarak, yumuşaklıkla ve empati yaparak gerçekleştirmiştir. Muhatabının eğitim ve görgü düzeyini tespit edip, uygun bir yaklaşım sergilemiştir.

Ebû Hureyre (r.a.)'nin rivâyet ettiği başka bir hadise göre bir bedevî Peygamber Mescidi'nde bevletmeye başladı. Bunu gören sahabiler o kişiyi cezalandırmak için bedevînin başına üşüşünce Allah'ın Resûlü onlara şöyle buyurdu:

“Birakınız işini bitirsin. Pislediği yere de bir kova su dökünüz. Zirâ siz kolaylaştırmakla emrolundunuz. Zorlaştırmakla görevlendirilmediniz.” Bedevîyi de şöylece uyardı: *“Mescidler senin yaptığın iş için yapılmadı. Onlar Allah'ı anmak ve içinde namaz kılınmak için bina edildi.”*²⁵¹

Hadislerde gördüğümüz muhatabını empati kurarak ve seviyesine göre muamele ederek eğitim usûlü, günümüz eğitiminin de temel yöntemi olmuştur. Buna göre Hız. Peygamber (s) çocuk, genç, yaşlı, kadın olmasına göre farklı metod izlemiştir.

Câbir b. Semûre (r.a.)şöyle anlatıyor: *“Çocuktum. Resûlullah ile ilk namazı kılmıştım. Namaz bitince ailesinin yanına gitmek için çıkmıştı. Onunla beraber ben de çıktım. Onu çocuklar karşıladı. Bunun üzerine onların yanaklarını bir bir okşamaya başladı. Benim yanağımı da okşamıştı.”*²⁵²

İnsan tabiatı gereği, kendisine yapılan iyi muâmele, yumuşak davranış, gülyüz, güzel söz ve tatlı dilden hoşlanır. Bunlara kendisini layık gören insana yaklaşır ve onunla anlaşır. Kaba ve haşin davranış, kırıcı ve yıkıcı sözler ise soğutur, nefret uyandırır. Bu hakikati Allah Teâlâ *“Eğer sen kaba, katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılıp gitmişlerdi bile.”*²⁵³ âyetiyle bildirmiştir. Hız. Peygamber (s) de bu unsura büyük önem vererek, bütün muhatablarına güzel muamele ile davranmış, insanların teveccühünü kazanmıştır.²⁵⁴

²⁵⁰ Muhammed el- Hıdr Hüseyin, *ed-Da'vetu ile'l-İslah*, Kahire 1346, s. 50.

²⁵¹ Buhârî, Vudu' 58; Edeb 80; Müslim, Tahâret 98-100; Ebu Dâvud, Tahâret 136.

²⁵² Müslim, Fezâil 80.

²⁵³ Âl-i İmrân 3/159.

²⁵⁴ Önkâl, *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, s. 205-206.

Hız. Peygamber (s)'in din öğretiminin büyük ölçüde sözlü dâvet ve takrire dayandığı görülmektedir. Hız. Peygamber (s)'in de belirttiği gibi “*Din nasîhatten ibârettir.*”²⁵⁵

Yapılan eğitim ve öğretimde samimi olarak, yani yapılacak olan hususlarda önce kişinin kendisinin örnek olması ve yapmadığı şeyleri söylememesini O'nun eğitiminde görmekteyiz. İbni Hacer, Umman meliki Culenda'nın terceme-i halini verirken şöyle der: “ Vesime, Kitabı'r- Ridde'de, İbn İshak'tan şunu rivâyet etmiştir: “Hız. Peygamber (s), Amr b. As(r.a.)'ı Culenda'ya gönderip İslâm'a davet etmişti. Culenda diyor ki: “*Bu ümmî peygamber'in hak elçi olduğunu ben şuradan anladım. Emrettiği bir hayrı ilk önce kendisinin yapması, nehyettiği şeyi de önce kendisinin terk etmesi, düşmana galip geldiğinde mağrur olmayışı, yenildiğinde ağzından kötü sözler dökülmeyişi, sözlerine sadık kalması ve vaatlerini yerine getirmesi. Ben şehadet ederim ki O hak peygamberdir.*”²⁵⁶

Hız. Peygamber (s)'in davetinde başarıya ulaşmasının bir sebebi de bu dinin prensiplerini önce kendi uyguluyor olmasıdır. Bu hususta şu hadisi zikredebiliriz:

“Hız. Peygamber (s) elinde İbn Tab hurması dalı olduğu halde bize, şu meşcidimize geldi. Meşcidin duvarında bir balgam görünce onu elindeki dalla sildi. Sonra bize döndü ve “*Hanginiz Allah'ın kendinden yüz çevirmesini ister*” buyurdu. Biz başlarımızı yere eğdik. Sonra “*Hanginiz Allah'ın kendisinden yüz çevirmesini ister*” buyurdu. Biz yine başlarımızı eğdik. Sonra “*Hanginiz Allah'ın kendisinden yüz çevirmesini ister*” buyurdu. Biz “*Hayır. Hiçbirimiz ya Resûlullah*” dedik. Hız. Peygamber (s) de şöyle buyurdu: “*Sizden biri namaza kalktığında Allah Teâlâ onun yüzünü döndüğü taraftadır. Bu sebeple kişi sakın yüzünün döndüğü tarafa ve sağına tükürmesin. Sol tarafına, sol ayağının altına tükürsün. Eğer ani bir sıkıntıyla karşılaşırsa elbisesiyle şöyle yapsın. Hız. Peygamber (s) ardından elbisesini birbirinin üzerine katladı.*”²⁵⁷

İslâmî davranışlarda ve îmanî yükümlülüklerde herkes gücüne göre mesul tutulurken, eğitim esnasında da bu durumun göz önünde bulundurulması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Hız. Peygamber (s) konuşmasında dinleyicilerin eğitim, kültür ve algılama seviyelerini dikkate almıştır; eğitim ve öğretim görevinde bulunacaklara da

²⁵⁵ Buhârî, İlm 42; Müslim, İman 95.

²⁵⁶ İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdülmecvud, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut, Dâr'ul-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995, c. I, s. 538.

²⁵⁷ Ebû Dâvud, Salât 131.

şu tavsiyede bulunmuştur:

*“Sen bir cemâate akıllarının almayacağı bir şey söylersen, mutlaka bu bir kısmına fitne olur”*²⁵⁸

Eğitim ve öğretimi kişilerin anlayacağı seviyede yapmış ve bu hususa dikkat edilmesini tavsiye etmiştir.

*“İnsanlara anlayacakları şeyleri anlatın. Allah ve Rasûlünün tekzib edilmelerini ister misiniz?”*²⁵⁹

Diğer bir hadiste ise aynı meyanda,

*“İnsanlara seviyelerine göre davranın”*²⁶⁰ buyurulmuştur.

Dinleyenlerin ilgi ve isteklerini göz önünde bulundurarak eğitimi onların dikkatle takip edebilecekleri bir program içerisinde vermiştir.

Bu konuyla ilgili olarak Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.), şöyle demiştir: *“Sizi bıktırmaktan çekiniyorum. Hz. Peygamber (s) de böyle bir endişeden dolayı belirli zamanlarda vaaz ederdi.”*²⁶¹

Hadislerde, öğrenilmesi gereken bilgilerin hangi yaşlarda kişiye sunulması gerektiği hakkında bilgiler de mevcuttur. Örneğin: *“Yedi yaşına geldi mi çocuğa namazı emredin, on yaşına geldi mi kılmadığı takdirde dövün”*²⁶² hadisiyle, Hz. Peygamber (s) ibâdet bilinci ve din bilgisi gibi ömür boyu kullanılması gereken bilgilerin 7-10 yaş arasındaki bilinçli öğrenme döneminde öğrenilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla eğitimin evrelerine işâret de etmektedir.

Hz. Peygamber (s)'in bir şeyi anlatırken yavaş yavaş, açık ve net bir şekilde konuştuğunu ve söylediklerinin anlaşılması için bazen önemli noktaları üç kere tekrar ettiğini görmekteyiz. Birçok eğitimcinin üzerinde önemle durduğu bu metot, bıkkınlık vermediği ölçüde bireylerin bilgi düzeylerinin gelişiminde kalıcı ve önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim hâfızanın unutkanlığa meyilli olması dolayısıyla tekrar edilmeyen bilgilerin unutulması, bu metodun geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Hz. Âişe (r.a.) bu konuda şöyle bildirmiştir:

“Resûlullah (s) konuşurken (ağır ağır konuşurdu. Öyle ki) eğer biri çıkıp,

²⁵⁸ Müslim, Mukaddime 5.

²⁵⁹ Buhârî, İlm 49.

²⁶⁰ Ebû Dâvud, Edeb 20.

²⁶¹ Buhârî, İlm 12; Müslim, Kıyâmet 19.

²⁶² Ebû Dâvud, Salât 26; Tirmizî, Salât 299.

*kelimeleri saymak istese sayardı. O, sözü sizin gibi peş peşe hızlıca getirmezdi.”*²⁶³

Başka bir rivâyette de, “Söylediği anlaşılın diye Hz. Peygamber (s) sözlerini bazen üç kez tekrar ederdi”²⁶⁴ buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s) öğretim sırasında soru sorulmasını teşvîk etmiştir. Konuların anlaşılması ve anlaşılmayan mevzûya açıklık getirilmesi için soru sorulmasını istemiştir. Ebu Hureyre (r.a.) şu olayı nakletmektedir:

*“Bir toplantıda Hz. Peygamber (s), bize çeşitli konularda bilgi verirken bir bedevî sokulup “Kıyâmet ne zaman?” diye sordu. Hz. Peygamber (s) sözünü bitirdikten sonra bedevînin sorusuna cevap verdi”*²⁶⁵

Soru soranların durumlarının farklılığına göre Hz. Peygamber (s)’in verdiği cevaplar farklı olabiliyordu. Şu iki hadiste de “Bana tavsiyede bulunun” diyen sahâbilere, hallerine göre farklı nasihatlerde bulunmuştur.

Ebu Zer (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir: “Ya Resûlullah, bana tavsiyede bulun, deyince şöyle buyurdular: “Her nerede olursan Allah’tan kork. Günahın arkasından onu silecek bir sevap işle. İnsanlara güzel ahlâkla muamele et.”²⁶⁶

Ebu Hureyre (r.a.)’den rivâyet edilen hadiste ise, “Bir adam Hz. Peygamber (s)’e: “Ya Resûlullah! Bana tavsiyede bulunun. Çok söylemeyin ki ezberleyip aklımda tutayım” dedi. Hz. Peygamber (s) ona “Kızma” buyurdu. Adam sorusunu birkaç kez tekrarlardı. Hz. Peygamber (s) her defasında “Kızma” buyurdu.”²⁶⁷

Bazen de Hz. Peygamber (s) dinleyenlere sorular yöneltmiş; bununla hem dikkatleri konuya çekmek istemiş hem de düşünmeyi aktifleştirmiştir. Bu sorulara cevap vermeleri sırasında görüşlerini öğrenerek, sorularla ilgili hususta düşünmelerini sağladıktan sonra doğru cevabı verir; onları öğretmek istediği bilgilerle donatırdı. Sahâbenin eğitiminde soru sorma metodunu kullandığı, Abdullah b. Ömer’in rivâyet ettiği hadis bunun misâllerinden biridir: "Resûlullah (s):

- Bir ağaç vardır ki yaprağını dökmez, o mümin gibidir; söyleyin bakalım, bu ağaç hangisi? İnsanlar, çöldeki ağaçları saymaya başladılar. Abdullah b. Ömer der ki, "Aklıma bu ağacın hurma olduğu geldi ancak söylemeye utandım. Sonunda, hangisi olduğunu sen söyle ey Allah'ın elçisi, dediler. Resûlullah (s):

²⁶³ Buhârî, Menâkıb 23; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 19; Zühd 71; Tirmizî, Menâkıb 20; Ebû Dâvud, İlm 7.

²⁶⁴ Tirmizî, Menâkıb 21.

²⁶⁵ Buhârî, İlm 53.

²⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 158.

²⁶⁷ Buhârî, Edeb 76; Tirmizî, Birr 73; Mâlik, Muvatta', Hüsnü'l-Huluk 11.

“O hurmadır” cevabını verdi.”²⁶⁸

Bu hadiste, Resûlullah (s) ashabına bir soru yönelterek onların düşüncelerini öğrendi. Sonra, öğretmek istediği *"Müslümanı başka insanlardan ayıran özelliği"* öğretti. Bu özellik ise, Müslümanın hurma gibi olmasıdır. Kökleri, hurma kökleri gibi derinlerde olan sağlam bir inanç, hurma gibi sert, gidişatında onun gibi doğru, meyvesi onun gibi sürekli iyilik ve güzellik dolu sâlih ameller olmasıdır.²⁶⁹

Hz. Peygamber (s), dersin daha iyi anlaşılması için bazen konuyu hikâyelerle temsil etmiştir. Özellikle dinî ve tarihî olaylarda başvurulan bir yöntem olan örneklendirme yöntemi, Peygamber Efendimiz (s) tarafından, karşısındakileri iknâ etmek için kullanılmıştır.

Eğitimde bir mesajı sözlü veya yazılı kanallarla muhabata iletirken bir hatıradan, hikâyeden, nükteden veya şiiirden yararlanmak anlaşılmayı kolaylaştırmakta, insanların duygu ve düşüncelerini de daha çok etkilemektedir. Kalıcı duygusal etkilenmeler ise tutumlarda değişime yol açmakta ve kişiyi mesaj doğrultusunda davranışa sevk etmektedir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'in yaklaşık üçte birinde kıssalara yer vermesi de eğitimdeki bu gerçeğe dayanmaktadır.²⁷⁰

Bir sohbet sırasında bir mağarada kapalı kalan üç kişinin, Allah rızası için yaptıkları amellerden dolayı oradan nasıl kurtulduklarını anlatmıştır.

Resûlullah (s) buyurdular ki:

"Sizden önce yaşayanlardan üç kişi yola çıktılar. (Akşam olunca) geceleme ihtiyacı onları bir mağaraya sığındırdı ve içine girdiler. Dağdan bir taş yuvarlanıp, mağaranın ağzını üzerlerine kapadı. Aralarında:

"Sizi bu kayadan, sâlih amellerinizi şefâatçi kılarak Allah'a yapacağınız dualar kurtarabilir!" dediler. Bunun üzerine birincisi şöyle dedi:

"Benim yaşlı, ihtiyar ebeveynim vardı. Ben onları çok kollar, akşam olunca onlardan önce ne ailemden ne de hayvanlarımdan hiçbirine yedirip içirmezdim. Bir gün ağaç arama işi beni uzaklara attı. Eve döndüğümde ikisi de uyumuştü. Onlar için sütlerini sağdım. Hâlâ uyumakta idiler. Onlardan önce aileme ve hayvanlarıma yiyecek vermeyi uygun bulmadım, onları uyandırmaya da kıyamadım. Geciktiğim

²⁶⁸ Buhârî, İlm 4, Edeb 79; Müslim, Sıfatu'l-Münâfıkîn 64.

²⁶⁹ Mustafa Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji*, Trc. Mustafa Işık, Ankara, Fecr Yay., 2008, s.128-129.

²⁷⁰ Şaban Karaköse, *Hatıra, Hikaye ve Nüktelele Din ve Eğitim*, İstanbul, TİDEF Yay., 2012, s. 11.

için çocuklar ayaklarımın arasında kıvranıyorlardı. Ben ise süt kapları elimde, onların uyanmalarını bekliyordum. Derken şafak söktü:

“Ey Allahım! Bunu senin rızan için yaptığımı biliyorsan, bizim yolumuzu kapayan şu taştan bizi kurtar!”

Taş bir miktar açıldı. Ama çıkacakları kadar değildi. İkinci şahıs şöyle dedi:

“Ey Allahım! Benim bir amca kızım vardı. Onu herkesten çok seviyordum. Ondan kâim almak istedim. Ama bana yüz vermedi. Fakat gün geldi kıtlığa uğradı, bana başvurmak zorunda kaldı. Ona, kendisini bana teslim etmesi mukabilinde yüz yirmi dinar verdim; kabul etti. Arzuma nâil olacağım sırada:

“Allah’ın mührünü, gayr-ı meşrû olarak bozman sana haramdır!” dedi.

Ben de ona temasta bulunmaktan kaçındım ve insanlar arasında en çok sevdiğim kimse olduğu halde onu bıraktım, verdiğim altınları da terk ettim. Ey Allahım, eğer bunları senin rızayı şerifin için yapmışsam, bizi bu sıkıntıdan kurtar.”

Kaya biraz daha açıldı. Ancak onlar çıkabilecek kadar açılmadı. Üçüncü şahıs dedi ki:

“Ey Allahım, ben işçiler çalıştırıyordum. Ücretlerini de derhal veriyordum. Ancak bir tanesi (bir farak pirinçten ibaret olan) ücretini almadan gitti. Ben de onun parasını onun adına işletip kâr ettirdim. Öyle ki çok malı oldu. Derken çıkageldi ve:

“Ey Abdullah! Bana olan borcunu öde!” dedi. Ben de:

“Bütün şu gördüğün sığır, davar, deve, köleler senindir. Git bunları al götür!” dedim. Adam:

“Ey Abdullah, benimle alay etme!” dedi. Ben tekrar:

“Ben kesinlikle seninle alay etmiyorum. Git hepsini al götür!” diye tekrar ettim. Adam hepsini aldı götürdü.

“Ey Allahım, eğer bunu senin rızan için yaptıysam, bize şu halden kurtuluş nasip et!” dedi. Kaya açıldı, çıkıp yollarına devam ettiler.”²⁷¹

Hiz. Peygamber (s) gerektiğinde konuyu daha kalıcı olması için bir takım çizgilerle çizerek anlatmıştır.

İbn Mes’ud (r.a.) şu hadisi rivâyet ediyor:

“Hz. Peygamber (s) bir gün yere çubukla, kare biçiminde bir şekil çizdi. Sonra, bunun ortasına bir hat çekti, onun dışında da bir hat çizdi. Sonra bu hattın

²⁷¹ Buhârî, Enbiyâ 50, Buyû’ 98, İcâre 12, Edeb 5; Müslim, Zikr 100; Ebû Dâvud, Buyû’ 29.

ortasından itibaren bu ortadaki hatta istinad eden bir kısım küçük çizgiler attı.

Resûlullah (s) bu çizdiklerini şöyle açıkladı: *Şu çizgi insandır. Şu, onu saran çerçeve çizgisi de eceldir. Şu dışarı uzanan çizgi de onun emelidir. (Bu emel çizgisini kesen) şu küçük çizgiler de musibetlerdir. Bu musibet oku yolunu şaşırarak insana değmese bile, diğer biri değer. Bu da değmezse ecel oku değer.*²⁷²

Anlattığı konuyu bazen benzetme ve örneklerle açıklamıştır. Bir defasında da namazın manevî etkisini şöyle anlatmıştır:

*“Düşünün ki, bir kimse her gün beş kere evinin önünden akan bir nehirde yıkansa, onda kirden pastan bir şey kalır mı? diye sordu. Huzurundakiler, “Hayır kalmaz” dediler. “İşte beş namaz da böyledir. Allah bunlarla hataları yok eder.”*²⁷³ buyurmuştur.

Diğer bir örnek ise şöyledir: *“İyi arkadaşla kötü arkadaşın misâli, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusunu alırsın.”*²⁷⁴

Hz. Peygamber (s) bazen de sorduğu sorularla, kişiyi kendisini başkasının yerine koyarak düşünmeye sevkeder ve muhâtabını iknâ eder.

Bir gün Kureyş'ten bir genç Hz. Peygamber (s)'in huzuruna gelerek: “Ey Allah'ın Rasûlü! (Şehvetime hâkim olamıyorum) zina etmek için bana izin ver.” der. Bu sözler üzerine orada bulunanlar, hiddetlenerek bunun haddini bildirelim, derler. Fakat öfkelenmeyen, gâyet sakin ve rahat hareket eden Hz. Peygamber (s): *“Onu bana getirin.”* buyurur. Genç, Hz. Peygamber (s)'e yaklaşır ve yanına oturur.

Hz. Peygamber (s) de gençle sohbet etmeye başlar ve aralarında şu konuşma geçer:

Hz. Peygamber (s):

- *“Annenin zina etmesini ister misin?”* diye sorar.

Genç: *“Vallahi, hayır, ya Resûlullah! Canım Sana kurban olsun.”* der. Hz. Peygamber (s) de:

- *“Zaten hiç kimse annesinin zina etmesini istemez.”* buyurur.

Hz. Peygamber (s):

²⁷² Buhârî, Rikâk 3; Tirmizî, Kıyâmet 23; İbn Mâce, Zühd 27.

²⁷³ Tirmizî, Edeb 80.

²⁷⁴ Buhârî, Buyû' 38; Zebâih 31; Müslim, Birr 146.

- "Peki, kızının zina etmesine razı olur musun?" diye sorar.

Genç: "Vallahi, hayır, ya Rasûlallah! Canım Sana kurban olsun" der.

H.z. Peygamber (s) de:

- "Öyleyse hiç kimse kızının zina etmesini istemez." buyurur.

Bunun üzerine H.z. Peygamber (s) de:

- "Peki, kız kardeşinin zina etmesine razı olur musun?" diye sorar.

Genç: "Vallahi, hayır, ya Rasûlallah! Canım Sana kurban olsun" der.

H.z. Peygamber (s) de:

- "Öyleyse hiç kimse kız kardeşlerinin zina etmesini istemez." buyurur.

H.z. Peygamber (s):

- "Peki, halanın zina etmesine razı olur musun?" diye sorar.

Genç: "Vallahi, hayır, ya Resûlullah! Canım Sana kurban olsun" der.

H.z. Peygamber (s) de:

- "Öyleyse hiç kimse halalarının zina etmesini istemez." buyurur.

H.z. Peygamber (s):

- "Peki, teyzenin zina etmesine razı olur musun?" diye sorar.

Genç: "Vallahi, hayır, ya Resûlullah! Canım Sana kurban olsun" der.

H.z. Peygamber (s) de:

- "Öyleyse hiç kimse teyzelerinin zina etmesini istemez." buyurur ve H.z.

Peygamber (s) elini o gencin üzerine koyarak "Allah'ım! Bu gencin günahını bağışla, kalbini temizle ve iffetini muhafaza et." diye dua eder.

Bu olayı anlatan Ebu Umame şöyle demiştir: "Artık o günden sonra o delikanlı böylesi bir şeye tevessül etmedi. En nefret ettiği şey zina oldu"²⁷⁵

Efendimiz (s)'in eğitim ve öğretimde üzerinde durduğu diğer bir husûs da tatbik ederek öğretmesidir. Muhâtabın, meseleyi kolayca anlayıp uygulayabilmesi açısından en faydalı metod budur.

Ebû Ümâme el-Bâhilî (r.a.) şöyle anlatıyor: "Amr b. Abese (r.a.)'ı dinledim, diyor ki: "Abdest nasıl alınır?" diye sordum. Şöyle açıkladı:

"Abdest mi? Abdest alınca şöyle yaparsın: Önce iki avucunu tertemiz yıkarsın. Sonra yüzünü ve dirseklerine kadar ellerini yıkarsın. Başını meshedersin, sonra da topuklarına kadar ayaklarını yıkarsın. (Bunları tamamladın mı) bütün

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 256, 257.

günahlarından arınmış olursun. Bir de yüzünü Azîz ve Celîl olan Allah için (secdeye) koyarsan, anandan doğduğun gün gibi, hatalarından çıkmış olursun."²⁷⁶

Eğitim ve öğretimde dikkat edilecek hususlardan biri de kâbiliyetleri keşfedip geliştirmektir. Hz. Peygamber (s) kişilerdeki yetenek ve kabiliyetleri tartarak yönlendirme yapmıştır. Ebu Mahzûre (r.a.)'in başından geçen şu olay Hz. Peygamber (s)'in hem geniş hoşgörüsüne hem de kabiliyetleri değerlendirmesine güzel bir örnek teşkil eder.

Ebu Mahzûre şöyle rivâyet etmiştir: "Ben bir grupla birlikte yola çıkmıştım. Epey bir yol almıştık. Resûlullah (s)'in müezzini Hz. Peygamber (s)'in yanında namaz için ezan okudu. Biz de müezzinin sesini Hz. Peygamber (s)'e arkamız dönük olarak işittik.

Biz onun sesini alaylı alaylı tekrar edip yansıladık. (Bu yaptığımızı) Resûlullah (s) işitti. Bize bazı kimseler yollayarak yanına çağırttı, önüne oturttu ve: "*Kulağıma kadar gelen ses hanginizin?"* dedi. Arkadaşlarım beni işaretlediler. Doğru da söylediler. Resûlullah, onları geri çevirdi, beni alıkoydu. Sonra bana: "*Kalk ezan oku!"* dedi. Doğrudum. (Ezanı bilmediğimden) öyle mahcûb olmuşum ki, o anda nazarımda Resûlullah (s)'den ve yapmamı emrettiği şeyden daha menfur bir şey yoktu. Resûlullah (s)'in önünde doğrulmuş, öyle kalmıştım.

Bunun üzerine Resûlullah (s), ezanı kendisi bana okudu. Arkadan: "*Haydi söyle!"* dedi. *Allahuekber, Allahuekber, Allahuekber, Allahuekber, eşhedü en la ilahe illallah, eşhedu en la ilahe illallah, eşhedü enne Muhammede'r-Resûlullah, eşhedü enne Muhammede'r-Resûlullah!"*

Sonra bana şunu söyledi: "*Sesini yükselt. Eşhedü en lâ ilâhe illallâh, eşhedu en lâ ilâhe illallâh, eşhedü enne Muhammed'r-Resûlullah, eşhedu enne Muhammede'r-Resûlullah, hayye ala'ssalati, hayye ala'ssalah, hayye ale'lfelahi hayye ale'lfelah. Allahuekber Allahuekber, lâ ilâhe illallâh!"*

Sonra, ezanı bitirince beni çağırdı ve bana içerisinde gümüş para bulunan bir çıkın verdi. Sonra elini Ebu Mahzûre'nin alnına koydu, arkadan yüzüne kaydırды, sonra göğsü üzerine götürdü, sonra ciğerinin üzerine kaydırды. Sonra Resûlullah (s)'in mübarek eli, Ebu Mahzûre'nin göbeği üzerine ulaştı. Sonra Resûlullah (s): "*Allah seni mübarek kılsın, Allah sana bereket yağdırsın"* dedi. Ben de:

²⁷⁶ Müslim, Salatu'l-Müsâfirîn 294; Nesâî, Tahâret 108.

"Ey Allah'ın Rasûlü! Bana Mekke'de ezan okumam emir buyursanız?" dedim.
"Haydi, emrettim!" buyurdular.

Derken içimde Resûlullah'a karşı duyduğum bütün kötü hisler kayboldu. Yerine Resûlullah (s) sevgisi doldu. Hemen Resûlullah'ın Mekke'deki valisi Attab b. Esid'in yanına geldim. Resûlullah (s)'in emri sebebiyle Attab'ın yanında namaz için ezanı ben okudum."²⁷⁷

Hız. Peygamber (s) eğitimde kadınlara da fırsat tanımıştır. Şifâ bint. Abdillah (r.a.)'ı kadınlara okuma yazma öğretmek için görevlendirmiştir.²⁷⁸

Onlara ayrı bir gün tahsis ederek her türlü konuda bilgilenmelerini sağlamıştır. Ebu Said el-Hudrî (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre, "Kadınlar Hız. Peygamber (s)'e geldiler ve:

"Sizden istifâde etmede erkekler bize baskın çıktılar. Bizlere bir gün ayırın da o gün Allah'ın sizlere öğrettiklerinden bize öğretiniz." dediler. Hız. Peygamber (s)'de; "Şu gün toplanınız" dedi. Onlar o gün toplandılar. Hız. Peygamber (s) yanlarına vardı ve Allah'ın kendisine öğrettiklerinden onlara öğretti. Sonra şöyle buyurdu:

"Sizden biri çocuklarından üç tanesini önden gönderirse bunlar mutlaka onun için cehenneme perde olurlar." Bir kadın "iki de, iki de, iki de" deyince, Hız. Peygamber (s) "iki de, iki de, iki de böyle" buyurdu."²⁷⁹

Hız. Peygamber (s), sadece dini ilimleri öğrenmeye teşvik etmekle kalmamış, ihtiyaç duyulan bütün ilimlerin de öğrenilmesini istemiştir. Peygamberimiz ashab-ı kiramdan Zeyd b. Sabit (r.a.)'e: "Sen Süryanice biliyor musun? Bana Süryanice mektuplar geliyor" diye sormuş, Zeyd'in "Bilmiyorum," diye cevap vermesi üzerine de: "Onu öğren" demiştir. Bunu üzerine Zeyd İbranice ve Süryanice öğrenmiştir.²⁸⁰

Hız. Peygamber (s)'in ilim dalları arasında bir ayırım yapmaksızın: "İlim öğrenmek, kadın ve erkek her Müslümana farzdır"²⁸¹ buyurması eğitim ve öğretimin önem ve gerekliliğini göstermesi açısından yeterlidir.

²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 408, 409; Nesâî, *Ezan* 5, 6; İbn Mâce, *Ezan* 2.

²⁷⁸ M. Ali Kapar, "Hız. Peygamber'in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri", *Diyânet İlmî Dergî*, Peygamberimiz Hız. Muhammed Özel Sayısı, Ankara 2000, s.81.

²⁷⁹ Buhârî, *İlm* 36.

²⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 182.

²⁸¹ İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

1.3.2. Hadislerde Tarihle İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler

Hadis ve tarih ilimleri arasındaki münasebet hadis ilminin başlangıcına kadar geriye götürülebilir. Bu ilimler arasındaki en genel ortaklık, ikisinin de şimdiki veya gelecek zamanla değil de geçmiş zamanla ilgilenmeleri ve geçmişte yaşanmış olaylar hakkında araştırmalar yapmalarınıdır. Bununla birlikte aralarında umum-husus ilişkisinin söz konusu olduğu da söylenebilir.

Özellikle hadis ve tarih ilminin alt bir branşı olan siyer-megâzî disiplinlerinin konusu Hz. Peygamber (s)'in hayatı ve faaliyetleriyle ilgili her türlü bilgi, belge ve rivâyeti toplamak ve nakletmektir. Genel kanaate göre tarih ilmi, hadisçilerin metotları ve isnâd sisteminden yararlanılarak ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber (s)'in hadisleri tedvin edilirken, herhangi bir ayrıma gidilmeksizin fıkıhla ilgili hadislerin yanında siyer ve meğâzî ile ilgili rivâyetler de toplanmış ve yazılmıştır. Bu nedenle birçok araştırmacı, İslâm tarihinin hadis ilminden kaynaklandığını, hatta tarihin, hadisin tevsik ve tenkid kâidelerinden yararlanarak ilmi bir hüviyet kazandığını ifade etmişlerdir. Hadis ve tarihin konularındaki bu yakınlık sebebiyle ilk dönemde hadis ve tarihçiliğin başlangıcı olarak kabul edilen siyer ve meğâzî çalışmaları iç içe yürümüştür. Belki de başlangıçtaki bu iç içelik büyük muhaddis Sehavî'yi "*Tarih, hadis ilimlerinden bir ilimdir*"²⁸² şeklinde bir değerlendirme yapmaya götürmüştür. Hadis ve tarih ilminin konularındaki bu yakınlık sebebiyle de ilk siyer-megâzî çalışmaları çoğunlukla hadisçiler tarafından yapılmıştır.²⁸³

Diğer taraftan hadisler yalnızca siyer ve meğazi ilmine değil, genel olarak dünya tarihi ve insanlık tarihine de kaynaklık etmektedir. İlk insanın yaratılışı, dünyanın yaratılışı, önceki kavimler hakkındaki bilgiler, diğer peygamberler ve kavimleri hakkında verdiği bilgiler ve bunun gibi birçok tarihi olaya kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla hadisler, yalnız Hz. Peygamber (s)'in yaşadığı dönemin belgelerini değil, genel tarih bilgilerini de içermektedir.

Hadislerin tarih ilmine bilgi kaynağı olduğuna dair, birkaç tarihi olayla ilgili hadisleri örnek verebiliriz.

Benî Kureyza gazvesi hakkında vârid olan hadislerden, bu gazvenin ayrıntılarını öğrenmekteyiz ki aşağıda bu konudaki hadislerden bir kaçını vermeyi

²⁸² Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, *el-İ'lân bi't-tevbîh limen zemme't-târîh*, (nşr. Franz Rosenthal), Beyrut, ts., s.329.

²⁸³ Osman Bilgen, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivayetleri –Benî Kureyza Örneği-*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 55-56.

yeterli görüyoruz.

“Benü Nadîr ve Benu Kureyza yahudileri Resûlullah (s) ile savaştılar. O da Benî Nadîr’i sürdü. Kureyza’yı yerinde bıraktı. Kureyza’ya ihsanda dahi bulundu. Sonradan onlar da Resûlullah (s)‘le ralışavas. Hz. Peygamber (s) de erkeklerini öldürdü, kadınlarını, mallarını, çocuklarını Müslümanlar arasında taksim etti.”²⁸⁴

Başka bir rivâyette, Hendek harbinin akabinde bir öğle vakti Cebrâil atlastan bir sarık ile sarıklı olarak, üzerinde ipek atlastan bir kadifenin bulunduğu bir eğerle eğerlenmiş bir katırım üzerinde Resûlullah (s)‘a geldi ve şöyle dedi: “*Ya Rasûlallah, silahı bıraktın mı?*” Resûlullah (s) “*evet*” dedi. Bunun üzerine Cibril: “*Melekler henüz silâhı bırakmadılar ve henüz geri de dönmediler. Onların peşini takip ediyorlar. Ey Muhammed! Allah sana Benî Kureyza’ya gitmeni emrediyor. Ben de onlara gidiyorum, onları sarsacağım.*” dedi.²⁸⁵

Diğer bir rivâyette ise, “Resûlullah (s) ‘*Hiç kimse ikindi namazını sakın başka yerde kılmasın, ancak Benî Kureyza yurdunda kılın*’ buyurdu. Ashâbın bir kısmı bu emrin zâhirine uyararak, namazlarını Benî Kureyza yurduna varınca kıldılar. Bir kısmı da Hz. Peygamber (s)’in maksadı, acele etmemizi sağlamaktır, diyerek, vakit çıkmadan yolda kıldılar. Bu olay Nebi(s)’e arzedilince her iki zümreyi de yaptıkları şeyden dolayı ayıplamadı.”²⁸⁶

Şu rivâyette ise Benî Kureyza kuşatmasının kaç gün sürdüğü bildirilmiştir. “*Resûlullah (s) Benî Kureyza’yı yirmi beş gece muhasara etti ve muhasara onları güç duruma soktu; Allah onların kalplerine korkuyu attı.*”²⁸⁷

Ebu Said el-Hudri (r.a.) ‘den rivâyet edilen hadiste şöyle demiştir: “Benî Kureyza ehli, Sa’d (r.a.)’ın hükmüne razı oldular. Peygamber Efendimiz Sa’d’ın gelmesi için haber gönderdi. Sa’d (r.a.) bir merkep üzerinde geldiği zaman, Hz. Peygamber (s): “Efendinize ayağa kalkın ya da en iyinize ayağa kalkın.” buyurdu. Sa’d (r.a.) geldi ve Peygamber Efendimiz (s)’in yanına oturdu.”²⁸⁸

Hız. Aişe(r.a.) ise bu gazvesini şöyle anlatıyor : “Resûlullah (s) Hendek’ten döndüğü zaman, silahları bırakıp (elini yüzünü) yıkamış, tam başındaki toprakları

²⁸⁴ Buhârî, Meğâzî 14; Müslim, Cihâd 62; Ebû Dâvûd, İmâret 23.

²⁸⁵ Buhârî, Salâtü’l-havf 5; Cihâd 18; Meğâzî 30; Müslim, Cihâd 67; Ebû Dâvûd, Cenâiz 8; Nesâî, Mesâcid 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 121, VI, 56, 141.

²⁸⁶ Buhârî, Salâtü’l-havf 5; Meğâzî 30; Müslim, Cihâd 69.

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 121, VI, 141.

²⁸⁸ Buhârî, Cihâd 168, Meğâzî 30, İsti’zan 26, Müslim, Cihâd 64, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 22-71.

çırparken Cebrâil (a.s.) geldi.

“Sen silahı bıraktın, vallahi biz daha bırakmadık. Onlara geri git.

Resûlullah (s) :

“Nereye kadar?” dedi.

Cebrâil (a.s.) “Şuraya!” diyerek Benî Kureyza’yı gösterdi. Resûlullah (s) bu emir üzerine onlarla savaşmaya çıktı. Kureyzalılar hükmüne razı oldular. Hakem olarak Sa’d b. Mu’az (r.a.)’ı seçtiler. O da: “Ben onlardan muhârib olanların öldürülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine, mallarının da taksim edilmesine hükmediyorum!” dedi. Sa’d, Hendek savaşı sırasında ana damarından yara almıştı. Resûlullah (s) tedâvisiyle yakından ilgilenmek için mescidin içinde ona bir çadır kurdurmuştu. -Bir rivâyette Sa’d der ki: “Ey Allahım sen biliyorsun ki, senin yolunda kendileriyle cihâd etmekten en ziyâde memnun olacağım bir kavim Resulunu tezkib eden ve O’nu yurdundan çıkaranalardır. Ey Allahım! Kanaatim şu ki, sen bizimle onların arasındaki (harbi artık) bıraktın. Eğer hâlâ Kureyş’le savaş olacaksa bana daha hayat ver de senin yolunda onlara karşı cihâd edeyim. Eğer savaşı kesti isen damarımı daha da aç, ölümüm ondan olsun.”- Bu dua üzerine, o gece damarı iyice açıldı. O zaman mescidde bulunan Beni Gıfar’a ait çadırda kalanları kanın kendilerine doğru akmasından başka bir şey ürkütmemiş. “Ey çadır sahibi, dediler. Sizin taraftan bize doğru gelen nedir?” Bu, kanamakta olan Sa’d’ın yarasından akmıştı. O sebeple öldü.”²⁸⁹

Hiz. Câbir (r.a.) da şöyle anlatıyor: “Ahzâb (Hendek) günü Sa’d b. Mu’az (r.a.), (Kureyş’ten İbnu’l-Arika’nın attığı bir okla) koldaki ana damardan vurulmuştu, böylece damarı kesilmiş oldu. (Kanı durdurmak için) Resûlullah (s) dağlama uyguladı. Bunun üzerine eli şişti, çokça kan akarak Sa’d’ı zayıf düşürdü. Resûlullah (s) tekrar dağladı. Eli yine sisti. Bu hali görünce (Sa’d (r.a.)): “Allahım, Benî Kureyza’dan gönlüm rahata ermedikçe canımı alma!” diye dua etti. Derken kanı durdu. Kureyza onun hükmüne baş eğinceye kadar tek damla akmadı. Onlar hakkında erkeklerin öldürülmesine, kadınların sağ bırakılmasına hükmetti. Resûlullah (s): “*Haklarında Allah’ın verdiği hükme isabet ettin!*” buyurdu. Dört yüz kişiydiler. Onların katli tamamlanınca, damarı patladı. Sa’d vefât etti.”²⁹⁰

Benî Kureyza kabilesi hakkında ve Müslümanlarla aralarındaki münâsebetler

²⁸⁹ Buhârî, Megâzi 30, Cihâd 18; Muslim, Cihâd 67; Ebû Dâvud, Cenâiz 8; Nesâî, Mesâcid 18.

²⁹⁰ Tirmizî, Siyer 28.

hakkında vârid olan bu hadisler ve daha çoğu tarihi vesîka hükmünde olup, bu ilme bilgi aktarmıştır.²⁹¹

Hadislerde dünyanın ve ilk insanın yaratılışı hakkında da tarihsel bilgiler vardır.

Târik b. Şihâb (r.a.) anlatıyor: “Ömer İbnu'l-Hattâb (r.a.) dedi ki: “*(Birgün) Resûlullah (s) aramızdan doğrularak mahlûkatın ilk yaratılışından başlayarak (geçmiş olan ve gelecek olan bütün safhaları) cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin cehenneme girmesine kadar anlattı. Bunu bir kısmı öğrendi, bir kısmı unuttu.*”²⁹²

Başka bir rivâyette dünyanın ve ilk insanın yaratılışıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Ebu Hureyre (r.a.) şöyle anlatıyor: Resûlullah (s) bir gün elimden tuttu ve şu açıklamayı yaptı: “*Allah toprağı cumartesi günü yarattı. Ondaki dağları pazar günü yarattı; ağaçları pazartesi günü yarattı. Mekruhları salı günü yarattı. Nuru çarşamba günü yarattı ve onda hayvanları perşembe günü yaydı. Hz. Âdem (a.s.)'ı cuma günü ikindi vaktinden sonra, ikindi ile gece arasındaki gündüz vaktinin en son saatinde en son mahlûk olarak yarattı.*”²⁹³

Yeryüzündeki ilk mâbedin Kâbe olduğu da hadislerden edindiğimiz tarihi bilgilerdendir.

Hiz. Ebû Zerr (r.a.) şöyle anlatıyor: Resûlullah (s): “*Şurası muhakkak ki, (yeryüzündeki) ilk ev, mübarek olsun ve içinde namaz kılınsın diye Mekke'de inşâ edilen Kâbe'dir*” buyurdular. Ben: “Sonra hangisi?” diye sordum. “*Mescid-i Aksa*” buyurdular. Ben: “İkisi arasında ne kadar fark var?” dedim. “*Kırk yıl!*” buyurdular.²⁹⁴

Hiz. Peygamber (s)'den önceki peygamberler hakkında Kur'ân-ı Kerîm'e paralel olarak bilgiler hadislerde de bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm dışında olan başka bilgilere de hadislerden ulaşılmaktadır.

Hiz. Ebu Hureyre (r.a.) şöyle anlatıyor: “Resûlullah (s) buyurdular ki: “*İki kadın vardı. Bunların beraberlerinde iki de çocukları vardı. Bir kurt gelerek bu çocuklardan birini kapıp kaçırdı. Kadın, arkadaşına:*

“*Kurt senin çocuğunu kaçırdı!*” dedi. Diğer ise:

²⁹¹ bkz. Bilgen, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivayetleri –Benî Kureyza Örneği-*, s.166-220.

²⁹² Buhârî, Bed'ul-Halk 1.

²⁹³ Müslim, Sıfatu'l-Kıyâme 27.

²⁹⁴ Buhârî, Enbiyâ 8, 40; Müslim, Mesâcid 2; Nesâî, Mesâcid 3.

“Hayır, senin çocuğunu alıp gitti!” dedi.

Bunlar (ihtilafa düşüp) Hz. Dâvud’a dava açtılar. Hz. Dâvud, büyük kadın lehine hükmetti. Küçük, hükme razı olmayınca, davayı Hz. Süleyman’a götürdüler. Hz. Süleyman:

“Bir bıçak getirin, çocuğu ikiye böleyim, size birer parça vereyim!” diye hükmetti. Küçük kadın:

“Böyle yapma! Allah’ın rahmetine mazhar ol! Çocuk onundur!” dedi. Hz. Süleyman bu cevap üzerine çocuğun küçük kadına ait olduğuna hükmetti.”²⁹⁵

İbn Abbas’tan (r.a.) gelen başka bir hadîs-i şerifte ise Nûh kavmi ve puta tapmanın nasıl ortaya çıkıp yaygınlaştığı şöyle anlatılıyor:

“Nuh (a.s.) kavminde bulunan putlar, sonradan Araplara geçmiştir. Şöyle ki:

“Vedd” adındaki put Duvmetu'l-Cendel’de idi ve Kelb kabilesine aitti. “Süvâ” adındaki put Hüzeyl’in idi. “Yeğûs” adındaki put Murâd kabilesine aitti. Sonra Benû Gutayf’in oldu, Sebe’ye yakın Curf bölgesindeydi. “Yaûk”, Hamedân’a aitti. “Nesr”, Himyer’in, Âli zi'l-Kelâ’ın idi. Bu put isimleri aslında Nuh kavmindeki sâlih kimselere aitti. Şeytan bu sâlihler ölünce kavimlerine şu telkini yaptı: ‘Sâlih kişilerinizin oturmuş oldukları yerlere (onların hâtrısına dikitler dikin ve bunlara onların isimlerini verin.’ Halk bu telkine uyup, söyleneni yaptı. Başlangıçta tapınma yoktu. Ancak ne zaman ki bunlar yok olup gittiler ve haklarındaki bilgi de unutuldu, bu putlara tapınmaya başladılar.”²⁹⁶

Başka bir rivâyette de Semûd kavminin helâk sebebi şöyle bildirilmiştir:

Resûlullah (s) Tebuk savaşına giderken Hicr’de konakladığında insanlara seslenerek şöyle dedi:

“Ey insanlar! Peygamberinizden mücizeler istemeyin. Bu Salih’in kavmi peygamberlerinden mücize istediler. Allah’da onlara deve gönderdi. Deve bu yoldan gelip onların suyundan içiyor onlar da devenin sütünü içiyorlardı. Allah’ın emrine karşı gelip deveyi kestiler. Allah da onlara üç gün süre verdi. O’nun sözü ise asla yalan değildir.”²⁹⁷

Örnek olarak vermiş olduğumuz hadisler konunun küçük bir kısmını içermektedir. Zîra özellikle siyer ve megâzi için önemli belgeler başta belirttiğimiz

²⁹⁵ Buhârî, Ferâiz 30; Müslim, Akdiye 20; Nesâî, Kudât 14.

²⁹⁶ Buhârî, Tefsir, Sûratü Nûh (71) 1.

²⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 296.

gibi hadislerden elde edilmiştir. Genel tarih bilgileri de Hz. Peygamber (s)'in, hem o dönem Müslümanları için hem de günümüz tarih bilimi için bildirdiği önemli bilgilerdir.

1.3.3. Hadislerde Sağlıkla İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler

Hz. Muhammed (s)'in hadislerinde umûmiyetle koruyucu hekimlikten bahsedildiği görülmekle birlikte hastalık durumlarında tıbbî tedâviyi teşvik ettiğini, teferruatlı sağlık ilkeleri vermeyi hedeflediğini, çeşitli hastalıkların zikredilip tedbir ve tedâvi usûllerinden bahsedildiğini ve bitkisel bazı ilaç isimlerine de yer verildiğini görmekteyiz. Hz. Muhammed (s) tabip olmayanların hasta tedâvi ettikleri takdirde verdikleri zararın ödetilmesi, tabiplerin alacağı ücretin meşrû olduğu, bulaşıcı hastalıklara karşı korunma, salgın hastalığın bulunduğu yere girmemek ve bu yerde bulunuyorsa dışarı çıkmamak (karantina), vücut temizliğine önem vermek, yiyeceklerin ve çevrenin temizliğine önem vermek, yiyecek ve içeceklerde îtidâli muhâfaza etmek, hastalanınca tedâvi olmak ve tedâviye inançla bağlanmak, hastalıklarda çeşitli tedâvi usûlleri târif ederek bir ilaç telakkîsi oluşturmak, haram nesnelere tedâvi yapılmaması gibi tavsiyeler yanında hastalık anında mütehassıs hekime mürâcaat etmek, câhil tabiplerden uzak durmak gibi çok önemli konulara temas buyurmuşlardır.²⁹⁸

Öncelikle Hz. Peygamber (s) “*Bedeni sıhhatli, göğsü îmanlı ve rızkı temin olan kimse için, sanki dünya onun olmuş gibidir*”²⁹⁹ buyurarak sağlık ve sıhhatin önemini vurgulamıştır. Farklı bir rivâyette de “*İki nimet hususunda insanlar aldanmaktadır: Sıhhat ve boş vakit*”³⁰⁰ buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s) özellikle hastalıktan tedâvi olmanın yollarının araştırılmasına teşvik olması için bazı beyânlarda bulunmuştur. Resûlullah, her hastalık için meşrû ve helâl olan bir ilacın da mevcûdiyetine parmak basmaktadır. Hiçbir hastalık için “Bunun dermanı yoktur” deyip kesip atmamalıdır. İnsanlığın henüz bazı hastalıklara tedâvi metodu geliştirememiş, ilaç bulamamış olması mümkündür. Ama İslâmî inanca göre, bu değişmez bir kader değildir. Tedâvi

²⁹⁸ Mahmut Tokaç, <http://www.sdplatform.com>, Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu, <http://www.sdplatform.com/Yazilar/Kose-Yazilari/291/Tibb-i-Nebevyi-yeniden-konumlandirmak.aspx>, 20 Mart 2013.

²⁹⁹ Tirmizî, Zühd 34; İbn Mâce, Zühd 9.

³⁰⁰ Buhârî, Rikâk 1; İbn Mâce, Zühd 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 258; Dârimî, Rikâk 2.

aramaya devam etmek esastır, mutlaka her hastalığa bir ilaç bulunabilecektir.³⁰¹ Bu hususta, “Allah Teâlâ Hazretleri hastalığı da ilacı da indirmiştir ve her hastalığa bir ilaç var etmiştir. Öyleyse tedâvi olun. Ancak haram olan şeyle tedâvi olmayın”³⁰² buyurmuştur.

Diğer bir hadislerinde ise;

“Hastalarınızı yiyip içmeye zorlamayın. Zîra Allah Teâlâ Hazretleri onlara yedirir içirir”³⁰³ buyurarak hastaları, onların iştahları olmadıkça bir şey yiyip içme hususunda zorlamamayı tavsiye etmektedir. Bu hususta iknâ için “Onlara Allah’ın yedirip içirdiğini” beyân buyurur.

Tabâbete giren bu hadisi de Hz. Peygamber (s)’in tıbbî mûcizelerinden biri sayabiliriz. Zîra günümüz tabâbeti de iştahı kesilen hastaya zorla yedirmenin ona fayda değil, zarar vereceğini belirtir. Bir Batılı, oruçla tedâvi metodu geliştiren Dr. Dewey’in çalışmalarını anlatırken der ki: “O zamandan beri hayâtî kimye (biokimya) ortaya çıkarmıştır ki, vücut harâreti 38 dereceyi aşar aşmaz, sindirim sistemindeki guddeler enzim (sindirim mayası) salgısını durdurmakta ve taze sıkılmış meyve suyu dışındaki bütün gıdalar hazmı sağlayacak hiçbir enzim ile karşılaşmamaktadır. Bu halde alınan gıdalar barsaklarda çürüdüğü için zehirlenme hâsil etmekte herhangi bir fayda te’min etmemektedir. Dewey ispatladı ki, ateşli hastaların kilo kaybı, onları aç bıraktığımız zaman, zorla yedirdiğimiz zamana nisbetle daha fazla değildir. Üstelik hazım ameliyesinin gerektirdiği muayyen enerji sarfi, bünyenin, hastalığa karşı mücâdele edebilmek için muhtaç olduğu hayâtî gücü o nisbette azaltmaktadır.”³⁰⁴

Hz. Peygamber (s) birçok hastalığın şifâsı için ilaçlar vasfetmiştir. Bu hususta çok sayıda hadis vârid olmuştur. Biz burada örnek olması açısından birkaç hadisi zikredeceğiz.

Ebu Said el-Hudrî (r.a.) şöyle anlatıyor: “Bir adam Resûlullah (s)’e gelerek: “Kardeşim ishal oldu (ne yapayım?)” diye sordu. Hz. Peygamber (s): “Ona bal (şerbeti) içir!” ferman buyurdu. Adam içirdi. Bilâhare aynı şahıs tekrar gelip: “Ben bal (şerbeti) içirdim. Ancak, bu onun ishalini artırmadan başka bir şeye yaramadı” dedi. (Adamın bu gidip gelmeleri) üç kere tekrar etti. Sonunda Hz. Peygamber (s): “Allah doğru söyledi. Kardeşinin karnı yalan söyledi (hata etti)” buyurdu. Sonra bir

³⁰¹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XI, s. 255.

³⁰² Ebû Dâvud, Tıbb 11.

³⁰³ Tirmizî, Tıbb 4; İbn Mâce, Tıbb 4.

³⁰⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XI, s. 260.

kere daha içirdi. Bu sefer kardeşi iyileşti.”³⁰⁵

Balın iyi bir dezenfektan (mikrop öldürücü) olduğu bilinmektedir. İçerisinde mikrop ve mantar üremez. Sıcak bal şerbetinin karındaki sancuları kestiği de bilinir. Bu bilgilerle Hz. Peygamber’in hadisleri paralellik arz etmektedir.

Başka bir rivâyette ise, “*Ölüm dışında hiçbir hastalık yoktur ki çörek otunda onun için bir deva bulunmasın*”³⁰⁶ buyrulmuştur.

Diğer bir hadiste de “*Kim her sabah acve hurmasından yedi tane yerse o gün geceye kadar ona ne zehir ne de sihir zarar verir*”³⁰⁷ tavsiyesinde bulunmuştur.

Şu hadiste ise göz hastalıkları için mantar tavsiye edilerek “*Mantar kudret helvası cinsindedir. Suyu göze şifalıdır*”³⁰⁸ buyrulmuştur.

Yine kına ile tedâvi olmak hakkında Resûlullah (s)‘in zevcelerinden birine hizmet eden Selmâ adında bir kadın şöyle anlatıyor: “*Resûlullah (s)‘e bir yara veya bir bere gelecek olsa, bana emrederdi, onun üzerine kına koyardım.*”³⁰⁹

Ümmü Kays bint Mihsan (r.a.) şöyle anlatıyor: “Ben küçük bir oğlumla birlikte Resûlullah (s)‘ın huzuruna girdim. O sırada boğazındaki hastalığı sebebiyle çocuğa (i’lâk denen) tedâvi uygulamıştım.

“*Çocuklarınızın boğaz hastalığını niye i’lâk usûlüyle (elle sıkarak) tedâvi ediyorsunuz? Size şu ûd-u hindî’yi (kust-u hindî) tavsiye ederim. Zîra onda yedi türlü şifa vardır. Zâtü’l-cenb’in ilacı ondadır. Boğaz hastalığına karşı burna damlatılır. Zâtü’l-cenb’e karşı ağızdan verilir.*”³¹⁰

Başka bir rivâyette İbn Abbâs (r.a.) şöyle anlatıyor: “Resûlullah (s) buyurdular ki: “*İsmîd’i kullanmaya devam edin. Zîra o, sürmelerinizin en hayırlısıdır. Görmeyi parlatır, saçı bitirir.*” Resûlullah sürme çekince önce üç kere sağ gözüne çekerdi, onunla başlar, onunla bitirirdi. Sol gözüne de iki kere çekerdi.”

Bir başka rivâyet de şöyledir: “*Resûlullah’ın bir sürmedanı vardı. Her gece şu gözüne üç, öbür gözüne de üç kere sürme çekerdi.*”³¹¹

Ateşin düşürülmesi için şu tavsiyede bulunmuştur. Rafî b. Hadîc (r.a.) anlatıyor: “*Harâret, cehennemden bir kabarmadır. Harâretinizi (soğuk) su ile*

³⁰⁵ Buhârî, Tıbb 4, 24; Müslim, Selâm 91; Tirmizî, Tıbb 31.

³⁰⁶ Buhârî, Tıbb 7; Müslim, Selâm 89; Tirmizî, Tıbb 5, 22.

³⁰⁷ Buhârî, Tıbb 52, 56, Et’ime 43; Müslim, Eşribe 154; Ebu Dâvud, Tıbb 12.

³⁰⁸ Buhârî, Tıbb 20, Tefsir, Bakara 3; Müslim, Eşribe 157; Tirmizî, Tıbb 22.

³⁰⁹ Tirmizî, Tıbb 13.

³¹⁰ Buhârî, Tıbb 10, 21, 26; Müslim, Selâm 139; Ebu Dâvud, Tıbb 13.

³¹¹ Tirmizî, Libâs 23, Tıbb 9; Nesâî, Zînet 28; İbn Mâce, Tıbb 25; Ebû Dâvud, Libâs 16.

soğutunuz.”³¹²

Başka bir rivâyette de Hz. Âişe (r.a.)şöyle anlatıyor: “Resûlullah (s), aile halkından birine humma (rahatsızlığı) gelince hamurdan çorba yapılmasını emrederdi ve çorba yapılırdı. Sonra hastalara emrederdi ve onlar da ondan ağır ağır içerlerdi. Resûlullah (s) derdi ki:

“Çorba hüznü kimsenin kalbini takviye eder, tıpkı birinin su ile yüzünden kiri çıkarması gibi hastanın kalbinden elemi çıkarır”³¹³

Hacamat yaptırmak ve doktora ücret vermekle ilgili İbn Abbâs (r.a.) şöyle rivâyette bulunuyor: “Resûlullah (s) hacamat oldu ve hacamatı yapan tabibe ücretini ödedi ve ayrıca burun damlası da kullandı.”³¹⁴

Sehl b. Sa’d (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah Uhud savaşı sırasında yaralanınca, Hz. Fâtımâ, mübârek yüzlerinden kanı yıkamaya başladılar. Hz. Ali de Hz. Fâtımâ’ya su döküyordu. Hz. Fâtımâ suyun, kanı gittikçe artırdığını görünce bir parça hasır aldı. Onu yakıp iyice kül hâline gelince yaraya bastı. Böylece kan da durdu.”³¹⁵

Dağlamanın tedâvi olarak uygulanmasını Hz. Peygamber (s)’in yasakladığı da hadislerde bildirilmektedir. İmrân b. Husayn (r.a.)şöyle demiştir: “Resûlullah (s) bizi dağlama yapmaktan nehyetti. Ancak biz, (ona başvurmaya zorlayan) durumlarla karşılaştık. Birçok defalar dağlama yaptık. (Sünnete muhalefetimiz sebebiyle) rahatsızlığımızdan kurtuluş bulamadık.”³¹⁶

Hadislerde çokça örnekleri görüldüğü üzere hastalıktan tedâvi olma maksadıyla Hz. Peygamber (s)’in birçok tavsiyeleri vardır. Bunların büyük kısmı günümüz tıbbının kullandığı tedâvi ve şifa kaynaklarıdır.

Bazı rivâyetler ise dua yoluyla sağlığı koruma ve hasta tedâvi etmenin caiz olduğunu göstermektedir. Ancak okunan duâda şirke sebebiyet veren bir ibâre, bir lafız bulunmamalıdır.

Nitekim Avf b. Mâlik (r.a.) şu hususu nakleder: “Biz câhiliye devrinde afsunlama yoluyla tedâvide bulunurduk. Bu sebeple: “Ey Allah’ın Resûlü! Bu hususta ne dersiniz?” diye sorduk. Bize: “Okuduğunuz duaları bana arzedin bakayım!” buyurdular. (Biz de okuyup arzettik. Dinledikten) sonra: “İçerisinde şirk

³¹² Buhârî, Tıbb 28, Bed’ü'l-Halk 10; Müslim, Selâm 83; Tirmizî, Tıbb 25.

³¹³ Tirmizî, Tıbb 3.

³¹⁴ Buhârî, Tıbb 9; Müslim, Selâm 76; Ebu Dâvud, Tıbb 8; Tirmizî, Tıbb 9.

³¹⁵ Buhârî, Cihâd 80, 85, 163, Vudû’ 72, Meğâzî 24, Nikâh 123, Tıbb 27; Müslim, Cihâd 101; Tirmizî, Tıbb 34; İbn Mâce, Tıbb 15.

³¹⁶ Tirmizî, Tıbb 10; Ebu Dâvud, Tıbb 7.

olmayan dua ile rukye yapmada bir beis yoktur!” buyurdular.”³¹⁷

Yine başka bir rivâyette Ebu Saîd (r.a.) anlatıyor: “Biz (Resûlullah (s) ‘in çıkardığı askerî) bir seferdeydik. Bir yerde konakladık. Yanımıza bir câriye gelip: “Obamızın efendisi Selîm’i bir zehirli soktu. Onunla meşgul olacak erkekler de şu anda yoklar. Sizde rukye yapan biri var mı?” dedi. Bunun üzerine bizden rukye hususunda mahâretini bilmediğimiz bir adam kalkıp onunla gitti ve adama okuyuverdi. Adam iyileşti. Kendisine otuz koyun verdiler. Bize sütünden içirdi. Ona: “Yahu sen rukye bilir miydin?” dedik. “Hayır, ben sadece Fâtiha okuyarak rukye yaptım” dedi. Biz kendisine “Resûlullah (s) ‘a sormadan (bu verdiklerine) dokunma!” dedik. Medine’ye gelince, durumu ona söyledik. Hz. Peygamber (s) “*Fâtiha’nın rukye olduğunu (tedâvi maksadıyla okunacağını) sana kim söyledi? Verdikleri koyunları paylaşın, bana da bir hisse ayırın!*” buyurdular.”³¹⁸

Hadislerde bulaşıcı hastalıklar konusunda da karantina uygulaması tarzında tavsiyeler mevcuttur.

Üsâme b. Zeyd (r.a.)’den bir rivâyete göre, Hz. Peygamber (s), tâûn hastalığından bahsederek şöyle buyurdu: “*Tâûn İsrail oğullarından bir gruba gönderilen bir azâb veya pis bir hastalığın artığıdır. Bu bulaşıcı hastalık bir yerde ortaya çıkar da siz de orada bulunursanız oradan dışarıya çıkmayın. Bir yerde bu hastalığın çıktığını görürseniz oraya girmeyin.*”³¹⁹

Hadisler sıhhati koruyucu pek çok prensipleri de bildirir. Bunlardan bir kısmı doğrudan doğruya, bir kısmı da dolaylı olarak insan sağlığını gâye edinir. Mesalâ temizlik, beslenme, spor ve istirahate giren emirler doğrudan sağlığı koruma ile ilgili olduğu halde; namaz, oruç gibi ibâdetlerle, domuz eti başta olmak üzere bir kısım yiyecekler ve alkollü içki ve uyuşturucularla ilgili haram ve yasaklar da dolaylı olarak sıhhatin korunmasıyla ilgilidir.

Hz. Peygamber (s) insanların sıhhatini tehlikeye atan, hastalanmaya sebep olacak ve çevreyi kirleten bazı durumlar hakkında uyarılarda bulunmuştur.

“Kapların ağızlarını örtün, dağarcıkların ağızını bağlayın, kapıyı kapayın, lambayı söndürün. Zira şeytan dağarcığı çözemez, kapıyı açamaz, kabın kapağını kaldıramaz. Eğer kabın üzerine örtecek bir şey bulamazsanız bir çöp olsun gerin ve

³¹⁷ Ebu Dâvud, Tıbb 18; Müslim, Selâm 64.

³¹⁸ Buhârî, Tıbb 39, 33, İcâre 16, Fedâilu'l-Kur’ân 9; Müslim, Selâm 66; Ebu Dâvud, Tıbb 19; Tirmizî, Tıbb 20.

³¹⁹ Buhârî, Tıbb, 30; Müslim, Selâm, 92.

üzerine Allah'ın ismini zikredin. Çünkü küçük fasık (fare) ev sahiplerinin üzerine evlerini yakar.”³²⁰

Hastalıktan korunmak için çevre temizliğine de dikkat çekilmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber (s): “Lanetlenmiş iki şeyden sakının” buyurmuş ve bunları “İnsanların gelip geçtiği yola ve gölgelendiği yere abdest bozmaktır”³²¹ diyerek men etmiştir.

Bütün bunların yanısıra Hz. Peygamber (s), hadislerinde sağlıklı bir bedene sahip olmak için aktif olmaya ve spor yapmaya teşvikte bulunmaktadır.

Hz. Aişe (r.a.) Hz. Peygamber (s)'le koşu yarışı yaptıklarını rivâyet ederek şöyle demiştir: “Bir gün Peygamber (s)'le yarıştık. Onu geçtim. Uzun müddet sonra ben şişmanladığım zaman tekrar yarışmıştık; bu sefer o beni geçti. İlk yarışmayı kastederek; “Bu ona karşılıktır” dedi.³²²

Bütün bu hadislerden anlaşılacağı üzere, bugün Hz. Peygamber (s)'in sağlıklı ilgili hadisleri tıbbî telakkîlerimize uygunluk göstermektedir. Bu hadisler, tıp sahasındaki bugünkü gelişmelerden asırlar önce ifade buyrulduğu için, bir tıbbî hikmet, hatta tıbbî mucize telakkî edilmelidir.³²³

1.3.4. Hadislerde İktisatla İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler

Hadisleri inceleyen iktisatçılar, sünnetin hüküm ve teşri' boyutuyla ilgili hadislerdeki iktisadî yönlerin haricinde, gerek doğrudan üretim-tüketim gerekse dağıtım ve piyasalarda mal ve paranın dolaşımı konusunda, ekonomiyle ilgili oldukça fazla ilke, uygulama ve tevcih bulabilirler.³²⁴

İktisatla ilgili bilgileri, bazen inanç ve akîde ile ilgili hadisler arasında, bazen ibâdetlerle, dua ve zikirle ilgili hadisler arasında, bazen de tahâretle ilgili hadisler içerisinde bulabiliriz. Şu hadiste îman ve ibâdet konularının yanında zekât mevzûsu zikredilmiştir:

“Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet, namazı kılınca ve zekâtı eda edinceye kadar insanlarla harbetmekle emrolundum. Onlar bunları yerine getirince kanlarını ve mallarını

³²⁰ Müslim, Eşribe 96-99, İbn Mâce, Eşribe, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 355.

³²¹ Müslim, Tahâret 68; Ebû Dâvud, Tahâret 15; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, V, 372.

³²² Ebû Dâvud, Cihâd, 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 264.

³²³ bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XI, s. 224-397.

³²⁴ Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Olarak Sünnet*, s. 232.

benden korumuş olurlar. Ancak İslâm'ın hakkı mukâbili olan müstesnâ. İnsanların (gizli işlerinden dolayı olan) hesapları da Allah'a aittir.³²⁵

Başka bir rivâyette de dua hadisinde iktisâdî unsurlar yer almıştır. “Allahım! Zenginlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım Allahım! Fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım”³²⁶

Şu hadiste de abdest ve temizlik hususunun beraberinde isrâf hususuna dikkat çekilmiştir. Resûlullah(s), Sa’d b. Ebî Vakkâs (r.a.)’ı abdest alırken görüp, “Bu isrâf nedir?” buyurmuş, Sa’d bu soruya, “Yâ Resûlullah! Suda da isrâf var mıdır?” diyerek karşılık verdiğinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

“Evet, akan bir nehrin başında dahi olsan (akan bir nehirden dahi abdest alsan suda isrâf vardır).”³²⁷

Hadislerde, fâiz yiyen, yediren, fâiz işinde çalışan ve şahitlik eden kimseler için lânette bulunulmuştur. Dolayısıyla fâizin her şekilde İslâm iktisâdında haram olduğu hadislerde te’yîd edilmiştir.

“Allah Rasûlü, fâiz yiyene, yedirene, yazana ve fâizli muâmelede şahitlik yapana lânet etmiştir.”³²⁸

Yine hadislerde karaborsacılık ve fiyatlarla oynanmasının yasaklanması, alışveriş ahlâkı üzerine de bilgi bulmak mümkündür.

“Günahkâr kimseden başka hiç kimse stokçuluk ve karaborsacılık yapmaz.”³²⁹

Başka bir hadiste pazarlara inmeden önce malların ucuza alınmasını engellemek için “Ticaret malları, pazar yerlerine indirilinceye kadar (onları yollarda) karşılamayın”³³⁰ buyrulmuştur.

Diğer bir hadiste “Birbirinizin alışverişi üzerine alışveriş yapmayın”³³¹ buyurulmuştur.

Ticâret esnasında birbirini aldatmanın engellenmesi için “Bizi aldatan bizden değildir”³³² buyurmuşlar ve ticâret ahlâkının ilkelerini belirlemiştir.

İktisâdî hadisleri inceleyen bir kişi, çeşitli yatırım alanlarında üretim yapmayı

³²⁵ Buhârî, İman 17, 28; Salât, 28; Zekât 1; İtisâm, 2, 28; Müslim, İman 32-36.

³²⁶ Buhârî, Deavât 39; Müslim, Zikr 49.

³²⁷ İbn Mâce, Tahâret 48.

³²⁸ Müslim, Müsakât 106; Ebû Dâvûd, Buyû’ 4; Tirmizî, Buyû’ 1, 2.

³²⁹ Müslim, Müsakat 130.

³³⁰ Buhârî, Buyû’ 71; Müslim, Buyû’ 14.

³³¹ Buhârî, Nikâh 45; Müslim, Nikâh 49.

³³² Müslim, İman 164; Ebû Davûd, Buyû’ 50; Tirmizî, Buyû’ 72; İbn Mâce, Ticârât 36.

teşvik eden pek çok hadis bulacaktır. Meselâ ekip-diken kimse ile ilgili bir hadislerinde, bunları hem sadaka sevâbını kazanmaya vesîle göstermiş hem de boş arâzilerin değerlendirilmesine teşvikte bulunarak şöyle buyurmuştur:

*“Bir Müslüman ağaç diker veya ekin eker de ondan kuş, insan veya hayvanlar yerse, bu yenen şey o Müslüman için sadakadır”*³³³

Hz. Peygamber (s), hem insanların ekonomik kalkınmasını sağlamak hem de iktisâdî hayatın hareketliliğini ve canlılığını devam ettirmek için, sanat ve meslek edinmeyi teşvik eden şu hadisleri îrad buyurmuştur:

*“Hiç kimse asla kendi el emeğinin karşılığında daha hayırlı bir rızık temin etmemiştir. Çünkü Peygamber Dâvûd (a.s.), el emeği ile geçinirdi.”*³³⁴

Başka bir rivâyette *“Sizden birinizin (yük taşıdığı) ipini alıp onunla bir demet odun getirerek satması (bu şekilde geçimini temin etmesi) ve böylece insanlardan istememesi, isteyip de bazılarının verip bazılarının vermemesinden çok daha hayırlıdır”*³³⁵ buyurarak Müslümanları ticârete ve meslek sahibi olmaya yönlendirmiştir.

Üretimi ve ortaya konan ürünlerin en güzel şekilde îmal edilmesini teşvik eden hadisler de mevzûmuza dâhil edilebilir. Meselâ,

*“Allah, ihsânı (her işi en güzel şekilde yapmayı) her işte takdîr etmiştir”*³³⁶

Hz. Peygamber (s), kendisinden istifâde mümkün olan her maddeden faydalanılmasını istemiştir. Resûl-i Ekrem (s), postunu almadan ölmüş bir koçu bırakan ashabının bu davranışını kınamış ve onlara şöyle demiştir: *“Derisini alıp ondan faydalanamaz mıydınız?”* Ashâb o koçun ölü olduğunu söyleyince Hz. Peygamber (s), *“Onun sadece etinin yenmesi haramdır “* buyurmuştur.³³⁷

Hz. Peygamber (s)’in sağmal koyunların kesilmesini yasaklaması da, iktisadî yönü hâiz hadislerdendir. Üretimin devamlılığı açısından, *“Sağmal koyunu kesmekten sakının”*³³⁸ buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s) hayvanların ve sürülerin korunmasına da temâs ederek şöyle buyurmuştur: *“Sakin hasta deveyi sağlam devenin yanına uğratmayın.”*³³⁹

³³³ Buhârî, Edeb 27; Müslim, Mûsâkât 7, 10; Tirmizî, Ahkâm 40.

³³⁴ Buhârî, Buyû’ 15.

³³⁵ Buhârî, Zekât 50, 52; Buyû’ 15; Nesâî, Zekât 85.

³³⁶ Ebû Dâvûd, Edâhî 12; Tirmizî, Diyât 14; Nesâî, Dahâyâ 22, 26, 27; İbn Mâce, Zebâih 3.

³³⁷ Buhârî, Buyû’ 151; Zebâih 30; Müslim, Hayz 100, 102-104.

³³⁸ Müslim, Eşribe 140; İbn Mâce, Zebâih 7.

³³⁹ Buhârî, Tıbb 53, 54; Müslim, Selâm 104, 105; Ebû Dâvûd, Tıb 24.

Verimli bir arâzinin ekilmeden boş olarak tutulmasına karşı çıkmış ve “*Kimin bir arâzisi varsa, ya onu ekip diksin veya bir din kardeşine ekmesi için versin*”³⁴⁰ buyurmuştur.

Üretimin yanı sıra tüketim konusunda da hadisler iktisâdî tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu hususta daha çok müsrif olmadan, gerekli olduğu kadar tüketim yapılması öğütlenmiştir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “*İsrâf etmeyip kibre kaçmadan yiyiniz içiniz, giyiniz ve tasadduk da bulunun.*”³⁴¹

Başka bir hadiste de “*Allah sana mal-mülk verdiğinde bu nimetin izlerini ve cömertliğini göster*”³⁴² buyurmuş ve ekonomik gücünü hem kendi hem de başkalarının üzerinde göstermesini istemiştir.

Diğer bir hadiste ise isrâftan men sadedinde, “*Sizden birinin lokması düşerse onun kirlenen yerlerini temizleyip yesin. Yememek suretiyle onu şeytana bırakmasın ve kabın içerisinde kalan yemeği parmağıyla sıyırıp yesin. Çünkü kabın içindeki yemeğin bereketinin nerede olduğunu bilemezsiniz*”³⁴³ buyurmuştur.

Farklı bir rivâyette de Hz. Peygamber (s), gereği kadar eşya kullanımını tavsiye ederek “*Bir yatak erkek için, bir yatak hanım için ve bir yatak da misafir için olmalıdır. Dördüncüsü olursa, şeytanın olur*”³⁴⁴ buyurmuşlardır.

Başka rivâyetlerde de Resûl-i Ekrem, borçlanmaktan Allah’a sığınmış ve Sahâbîlerin, “*Yâ Resûlullah! Borca girmekten ne kadar Allah’a sığınuyorsunuz?*” diye sorduklarında da şöyle cevap vermiştir:

“*Kişi borçlandığı vakit konuşur ve yalan söyler; söz verir, sözünde durmaz.*”³⁴⁵

Bu hususta şöyle duada bulunmuşlardır: “*Allahım! Senden hidâyet ve takvâ, kanâatkârlık ve zenginlik diliyorum*”³⁴⁶

Diğer taraftan da dağıtım ekonomisine dair hadis musannefâtının belli başlı eserlerindeki hadisler bir bütün olarak gözden geçirilirse, bu hadislerin daha ziyâde zekât ibâdeti, zekât verdikten sonra yerine getirilmesi gereken bazı haklar, sadaka-i câriye, kendini muhtaç insanların yerine koyma gibi, toplumdaki ekonomik servetin

³⁴⁰ Müslim, Buyû’ 87, 88.

³⁴¹ Buhârî, Libâs 1; Nesâî, Zekât 66; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 181.

³⁴² Ebû Dâvûd, Libâs 14; Nesâî, Zinet 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 473.

³⁴³ Müslim, Eşribe 136; Tirmizî, Et’ime 11.

³⁴⁴ Müslim, Libâs 41; Ebû Dâvûd, Libâs 42; Nesâî, Nikâh 82.

³⁴⁵ Buhârî, Deavât 38; Müslim, Zikr 50, 52.

³⁴⁶ Müslim, Zikr 72; Tirmizî, Deavât 72; İbn Mâce, Duâ 2.

topluma ait katmanlar arasında adaletli ve dengeli paylaşımı ve dağıtımına dair konular etrafında pek çok hadis vârid olduğu görülecektir. Özellikle muhtaçlara yardım etme, darda kalanların imdadına yetişme, sıkıntısı olanın sıkıntısını giderme, ekonomik olarak zor durumdakilerin işlerini kolaylaştırma gibi hususlarda, insanlar arasındaki sosyal dayanışmanın gerekliliğini bildiren oldukça meşhur hadisler bulunmaktadır. Ayrıca hadis kitaplarında bütün yön ve şekilleriyle ticâret/alış-veriş, selem (para peşin mal veresiye), ödünç para alıp verme (karz-ı hasen), şirket kurma, mudârebe yoluyla ortaklık, ekim-dikim ve sulama, rehîn ve ipotek, kiralama ve hîbe gibi, günümüz ticarî ve iktisadî hayatındaki çeşitli uygulama ve işlemlere dair pek çok hadis bulunmaktadır.³⁴⁷

Sonuç olarak, Sünnet'teki iktisadî hayatın gerek üretim gerek tüketim ve gerekse iktisadî hareketliliğine dair alanları ile alâkalı hadisler, bir bütün olarak göz önüne alınırsa; bu uygulamaların, sosyal ve ekonomik hayatın düzenli, sağlıklı ve dengeli olarak yürütmesine yönelik ilke ve prensipleri ortaya koymakta olduğu anlaşılacaktır.

1.3.5. Hadislerde İlmü'n-Nefs (Psikoloji) Hakkında Bazı Bilgi ve Tespitler

Hadis-i Nebevî insan davranışlarıyla ilgili, davranış güdeleri, duygu, heyecanlar, algılama, düşünme, gelişme, kişilik, ruh sağlığı, psikoterapi gibi çeşitli yönleri bize psikolojik açıdan sunmaktadır.

İslâm'ın insan tasavvurunu iyice anlama, ruh ve beden sağlığına sahip şahsiyetleri oluşturan başlıca etkenleri bilme, ruh sağlığının bozulma nedenleri ve psikolojik hastalık sebeplerini bilme, davranışları düzeltme ve psikoterapi için sağlam metodları bulma, insanın mutluluğunun ve mutsuzluğunun nedenlerini bilme, güven içinde bir hayat yaşayabilme ve insan için en güzel hayat tarzını öğrenme gibi konulardaki psikolojik yaklaşımlar Hadis-i Nebevî'de ayrıntılarıyla mevcuttur. Bu bilgi birikimi ise, hayatın her alanında, insan şahsiyetini iyi bir şekilde anlayabilmemiz için hadislerde sunulmuş önemli bir kaynaktır.

Psikoloji ilminin temel konularından ilki güdülerdir. Bu güdüler ise farklı nevilere ayrılır. İnsanın fitratında techiz edilen duyguları, hisleri ve güdülerini konu alan hadislere çok sayıda örnek verebiliriz. Meselâ hadislerin bazılarında hayatı sürdürmekle ilgili önemli ihtiyaçlara işâret edilmiştir. Bunlar; açlık, susuzluk,

³⁴⁷ Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Olarak Sünnet*, s.239, 240.

yorgunluk, soğuk sıcaktan kaçınma gibi hislerdir. Resûlullah (s): *“İnsanoğlunun oturacağı bir ev, avret yerini örtecek bir elbise, katıksız ekmek ve su dışında temel ihtiyacı yoktur”*³⁴⁸ buyurmuştur. Yine Resûlullah, *“Müslümanlar, su, otlak ve ateşte ortaktırlar”*³⁴⁹ buyurarak bunların temel ihtiyaç ve güdülere yönelik olduğunu vurgulamıştır.

Bu hadislerde insanın gerçek organik ihtiyaçları açıklanmaktadır. İnsan, açlık ihtiyacını doyumak için besine, susuzluk ihtiyacını doyumak için suya, şiddetli soğuk/sıcığın sıkıntıları ve hava şartlarından korunmak için eve muhtaçtır. Bu ihtiyaçları da hadislerde belirtilmiştir.

Fizyolojik ihtiyaçlara da *“Birinizin hastası, bir şey arzuladığında onu yedirsin”*³⁵⁰ sözüyle işâret eden Hz. Peygamber (s), hastanın arzu duyduğu yiyeceğin ona fayda vereceğine işâret emiştir.

Başka bir rivâyette, *“Kim kavmi içinde güvencede, bedeni sağlıklı olarak sabahlar; yanında günlük yiyeceği bulunursa sanki dünya ona verilmiştir”*³⁵¹ buyrulmakla hayatı devam ettirme duygusuna binaen, insanın hayatında, açlık ve korkudan emin ve de sağlıklı olmanın önemi vurgulanmıştır.

Modern psikoloji ekollerinin birçoğunun temelinde yer alan cinsellik duygusu da Kur’ân ve hadislerde yer bulmuş ve bu güdü ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu ise İslâm’ın ve özellikle hadislerin psikolojiyle alakasını açıklar niteliktedir. Bu husus ile ilgili Resûlullah (s), *“Nikâh, sünnetimdir. Kim sünnetimi işlemezse benden değildir. Evleniniz; ben sizinle diğer ümmetlere karşı iftihâr edeceğim. Evlenebilen evlensin, evlenemeyen oruç tutsun, çünkü oruç nefsi frenler”*³⁵² buyurur.

Başka bir hadiste ise İbn Ömer (r.a.) şöyle anlatıyor: "Gazvelerinin birinde Resûlullah (s)'le beraberdik. Derken bir kavme uğradı. "Siz kimsiniz?" diye sordu. "Bizler Müslümanlarız!" dediler. Bir kadın tandırına yakacak atmakla meşgûldü ve yanında bir oğlu vardı. Tandırın alevi yükselince kadın çocuğu uzaklaştırdı. Sonra kadın, Resûlullah 'ın yanına geldi ve:

"Sen Allah Resûlüsün öyle mi?"dedi. Resûlullah (s) *"Evet!"* deyince, "Annem ve babam sana feda olsun! Allah Erhamu'r-Râhimîn (merhametli olanların en

³⁴⁸ Tirmizî, Zühd 30.

³⁴⁹ Ebu Dâvud, Buyû' 62; İbn Mâce, Ruhun 16.

³⁵⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XVII, s.105.

³⁵¹ Tirmizî, Zühd 34; İbn Mâce, Zühd 9.

³⁵² İbn Mâce, Nikâh 1.

merhametlisi) değil mi?" dedi. Kadın, "Evet!" cevabını alınca bu sefer: "Allah'ın kullarına olan rahmeti, annenin yavrusuna olan merhametinden daha fazla değil mi?" diye sordu. Resûlullah (s) yine: "Elbette!" buyurdu. Kadın: "Anne çocuğunu asla ateşe atmaz! (daha merhametli olan Allah kullarını nasıl cehenneme atar?)" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s) ağlayarak başını eğdi. Sonra başını kadına doğru kaldırarak: "Şüphesiz Allah, hak yoldan sapıp O'na itaât etmeye tenezzül etmeyen ve tevhid kelimesini söylemekten imtinâ eden azgın kulundan başka kullarına azâb vermeyecektir" buyurdu.³⁵³

Burada Allah'ın merhametiyle mukâyese edilen annelik duygusunun, ne kadar güçlü olduğu ve aile hayatında, çocuklar üzerinde ne denli önemli rol oynadığı vurgulanmış ve Hz. Peygamber (s) tarafından onaylamıştır.

Bu durum hayvanlarda da açıkça gözlemlenmiştir. Resûlullah, bir gün bir yerde konakladı. Adamın biri ağaçlık bir yere giderek bir kayakuşunun yumurtasını aldı. Kuş Resûlullah ve ashâbının başında dolanıyordu. Hz. Peygamber (s) sordu: "Bu kuşu hanginiz üzdü?" Topluluktan biri: "Ben yumurtasını aldım" deyince, Resûlullah: "Onu yuvasına geri koy"³⁵⁴ dedi. İşte bu tarz hadisler, annelik şefkatinin önemine değinmiş ve bu hisse vurgu yapmıştır.

İnsanda, yaratılıştan gelen, Yüce Allah'ı bilme ve O'na inanma, O'nu bir bilme, O'na ibâdet ederek yaklaşma, O'na sığınma, tehlike kuşatınca O'ndan yardım isteme duygusu vardır. Bu ise inanç ve din duygusudur. Hadislerde de bu konuya değinilmiştir. Resûlullah "Her çocuk tertemiz bir yaratılışla (fitratla) doğar. Sonra ana-babası Yahudileştirir, Hristiyanlaştırır, Mecusileştirir"³⁵⁵ buyurarak, buluğa erene kadarki süreçte, insanın İslâm dini üzere olduğu ancak çevre ve aile faktörüyle inanç duygusunun şekil aldığını bildirmiştir. Bu hadisle her insanın inanç duygusuyla hayata başladığı, bu duygunun da fitraten olduğu ortaya konulmuştur.

Yarışma ve rekabet duygusu insanlar arasında yaygın olan sosyal-psikolojik bir duygudur. Bu konuya değinen hadislerden birisi şöyledir: "Vallahi ben artık sizin benden sonra şirke düşmenizden korkmuyorum. Fakat sizin dünya hususunda birbirinizle rekabete, çekememezliğe düşmenizden korkuyorum."³⁵⁶ Hz. Peygamber

³⁵³ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XVII, s. 605.

³⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 404.

³⁵⁵ Buhârî, Cenâiz 80, 93; Müslim, Kader 22; Mâlik, Muvatta', Cenâiz. 52; Tirmizî, Kader 5; Ebû Dâvud, Sünnet 18.

³⁵⁶ Buhârî, Rikak 53, 7, Cenâiz 73, Menâkıb 25, Megâzi 17, 27; Müslim, Fezâil 30.

(s), önceki ümmetlerin mal, mülk, evlat vs. konulardaki yarışma ve rekabet duygusuyla hareket etmeleri sonucu başlarına gelen maddî-manevî, dünyevî-uhrevî yıkımlarından bahisle, her insan da olan bu duygulara ve bunların bazen insanı olumsuz yönlendiren duygular olabileceğine işâret etmiştir.

Resûlullah (s), “*Âdemoğlunun iki dere dolusu altını olsa üçüncüsünü isterdi. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doyurur. Allah, pişman olanın tevbesini kabul eder*”³⁵⁷ buyurarak mülk edinme duygusuna değinmiştir. Yine başka bir hadiste de “*Âdemoğlu ihtiyarladıkça onda iki şey gençleşir: Mala karşı hırs ve hayata karşı hırs*”³⁵⁸ buyurarak her yaşta bu hislerin canlı olduğu da belirtilmiştir. Her iki hadisle de insanın ne kadar mal ve mülk edinirse edinsin, ne kadar yaşarsa yaşasın daha fazlasını istemeye meyilli olduğuna, dolayısıyla bunun da insanın fitratının eseri olduğuna dikkat çekilmiştir.

İnsanda varolan diğer fitrî özellikler hakkında da çokça hadis vârid olmuştur. Bu hususta bu kadar örnek vermeyi yeterli görüyoruz.

Çağımızın psikoloji ilminde en sık kullanılan tedâvi yöntemi psikoterapidir. Bu ruhsal tedâvide telkin, iknâ metodu gibi birçok yöntemler kullanılmaktadır. Hz. Peygamber (s) hayatı boyunca, insanın fitratındaki duygu ve hissiyatını anlama yolunu seçmiş ve bunları tebliğde bir araç olarak kullanmıştır. Tebliğde kullanmış olduğu bu davranış, düşünme ve çözüm tarzları bugünkü nefis ilmine de yol gösterici olmuştur. Bu konuda hadislerde çok sayıda örnek bulunmaktadır.³⁵⁹ Bu örnek hadislerden ilkinin iknâ metoduna misâl verebiliriz.

Ebu Hureyre (r.a.) şöyle anlatıyor: Bir adam Resûlullah (s)’e gelerek: “Ey Allah’ın Rasûlü! Benim siyah bir çocuğum dünyaya geldi”(adam, ta’riz yoluyla çocuğu kabullenmediğini ifâde ediyordu) Resûlullah (s) onun nefyetme arzusuna ruhsat vermemiş ve adamı iknâ etme hususunda, bazı sorular sorarak, meseleyi açıklığa kavuşturmuştur. Hz. Peygamber (s) adama: “*Senin develerin var mı?*” der. Adam: “Evet” diye cevap verir. Hz. Peygamber (s): “*Bunların renkleri nedir?*” diye sorar. Adam: “Kırmızı” diye cevap verir. Hz. Peygamber (s): “*Bunlar içinde boz renkli olan var mı?*” diye sorar. Adam: “Evet” diye cevap verince; Hz. Peygamber (s): “*Peki bu nereden geldi?*” diye sorar. Bunun üzerine adam: “Belki de bir damar

³⁵⁷ Buhârî, Rikâk 10; Müslim, Rikâk 116; Tirmizî, Zühd 27.

³⁵⁸ Buhârî, Rikâk 5; Müslim, Zekât 115; Tirmizî, Zühd 28; İbn Mâce, Zühd 27.

³⁵⁹ bkz. Necati, *Hadis ve Psikoloji* s.241-271.

çekmiştir” diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) de: “*Senin oğlun da bir damara çekmiştir*” buyurur.³⁶⁰

Bu hadiste Hz. Peygamber (s) kendisine gelen kişiye, mantıklı sorular sorarak, adamın verdiği cevaplar yoluyla, onu endişelendiği gibi bir durumun olmadığına iknâ etmiştir. Ayrıca sadece îzahda bulunarak iknâ etmeye çalışmak yerine, sorulara cevap vermesini isteyerek, kişinin kendi söz ve düşünceleriyle mantıksal bir süreçte iknâ olmasını sağlamıştır.

Hz. Peygamber (s)’in telkin ile gerçekleştirdiği, ruhsal yönlendirmelere ise şu hadisler örnek teşkil eder:

Buhârî’nin naklettiği bir hadiste, bir adam Hz. Peygamber (s)’e : “Bana bir tavsiyede bulun” der. Hz. Peygamber (s) de ona: “*Gazaplanma*”³⁶¹ buyurur. Hz. Peygamber (s) den tavsiye isteyen kişi de: “Hz. Peygamber (s)’in bana “*Gazaplanma*” demesini bir zaman düşümdüm ve anladım ki, “*Gazaplanma*, bütün kötülüğü ihtiva etmektedir”³⁶² diyerek Hz. Peygamber (s)’in “*gazaplanma*” demesinin hikmetini açıklamaktadır.

Bu hadisin bir şâhidi de Hz. Peygamber (s)’in şu hadisidir: Hz. Peygamber (s) “*İçinizde pehlivan kime dersiniz?*” buyurdu.

Sahâbîler de: “Adamların kendisini yenemediği kişidir.” dedi. Hz. Peygamber (s): “*Gerçek pehlivan bu değil, gerçek pehlivan öfkelenme anında kendisine hâkim olandır*” buyurdu.³⁶³

Başka bir hadiste de “*Dikkat edin, öfke âdemoğlunun kalbinde bir közdür*”³⁶⁴ buyurulmaktadır.

Öfkelenmekle ilgili vârid olan bu hadisler, öfkenin yanlış ve hem kişiye hem başkalarına zarar veren bir huy ve davranış olduğunu ispatlayan; öfkelenmenin hatalı bir davranış olduğunu da farklı defalarda telkin eden hadislerdir. Birçok mevzûda da Hz. Peygamber (s) zaman zaman öğütleriyle insanlara telkinlerde bulunarak, ahlâkî ve psikolojik sorunları çözümlenmiştir.

Zira kızgınlık gibi, bütün aşırı tepki hallerinde düşünme durur. Bu yüzden, insan çoğunlukla öfke anında söylediği söz ve yaptığı işlerden dolayı pişman olur.

³⁶⁰ Buhârî, Talak 26; Müslim, Liân 20; Ebû Dâvud, Talak 28; Tirmizî, Velâ ve Hibe 4; Nesâî, Talak 46.

³⁶¹ Buhârî, Edeb 76; Tirmizî, Birr 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 175.

³⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 373.

³⁶³ Müslim, Birr 106; Ebû Dâvud, Edeb 3.

³⁶⁴ Tirmizî, Fiten 26.

Bu sebeple, Resûlullah (s) ashâbına, öfkeli oldukları zaman önemli kararlar almamalarını öğütlemiştir.³⁶⁵

Ebu Bekre, Sicistan'da kadı olan oğlu Abdullah'a yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Kızgın olduğun zaman iki kişi arasında hüküm verme. Ben, Resûlullah (s)'i şöyle derken işittim: "Sizden biri öfkeli olduğu zaman iki kişi arasında hükmetmesin."³⁶⁶

Öfke anında, sağlıklı düşünmenin durması yüzünden, Resûlullah (s): "Öfkeden düşünemez hale gelince yapılan boşama ve köle azadı sayılmaz"³⁶⁷ buyurmuştur.

Resûlullah (s), öfkenin düşünce üzerine etkisini, "akıl sağlıklı düşünmesinin engellenmesi" olarak tanımlamıştır. Çünkü aşırı tepki, bir sıkıntı halidir; akıl çalışmaz olur, insan doğru düşünemez hale gelir, sağlıklı kararlar veremez. Bu yalnızca öfkeyle ilgili değildir; aksine, bütün aşırı tepkilerde aynı durum olur. Meselâ, sevgi de sağlıklı düşünmeyi engeller.³⁶⁸ Resûlullah (s), bu gerçeğe şu hadisiyle işâret etmiştir: "Bir şeye aşırı sevgin, ona karşı seni kör ve sağır eder."³⁶⁹

İnsanın düşünmesi durunca, insanı hayvandan ayıran özelliği kaybolmuş olur; hatâyâ düşmesi kolaylaşır. Bu yüzden insan, öfke anında şeytan için, söz ve eyleminde birçok hata yapacak; öfkesi geçince, sağlıklı düşünme özelliği geri gelince pişman olacak, kolay bir av olur. Hz. Aişe bir keresinde, Resûlullah (s)'i kıskanması yüzünden kızdı. Resûlullah (s) ona "Yine şeytanın geldi"³⁷⁰ dedi. Yani kıskanıp kızınca, öfkeli anında, Onu etkilemek için şeytanı gelmiş dolayısıyla reaksiyon sebebiyle sağlıklı düşünme özelliği durmuştur. Belki de şeytanı onu etkilemiş ve bu halinde etki altına alması kolay olduğu için kıskanıp kızmasına neden olmuştur. Çünkü şeytan insana zayıf noktalarından dalmakta; özellikle de aşırı istek ve heyecan duygusunun etki alanında olduğu zamanlarda bunu yapmaktadır.³⁷¹

Hz. Peygamber (s) yalnızca öfkenin kötülüğü hususunda değil aynı zamanda bu durumun üstesinden gelmenin çarelerini hakkında da telkinlerde bulunmuştur.

Öfke kontrolünü başarmaları için, Müslümanlara faydalı bazı ilmî metodlar

³⁶⁵ Necati, *Hadis ve Psikoloji*, s. 82-83.

³⁶⁶ Buhârî, *Ahkâm* 13; Müslim, *Akdiye* 16; Tirmizî, *Ahkâm* 7; Ebu Dâvud, *Akdiye* 9; Nesâî, *Kudât* 17.

³⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 276.

³⁶⁸ Necati, *Hadis ve Psikoloji*, s.83.

³⁶⁹ Ebû Dâvud, *Edeb* 125.

³⁷⁰ Müslim, *Münafikun* 70; Nesâî, *İşretü'n-Nisâ* 4.

³⁷¹ Necati, *Hadis ve Psikoloji*, s.83.

göstermiştir. Bu, Resûlullah (s)'in sahip olduğu büyük hikmete, insanın yapısıyla ilgili derin bilgisine de delâlet eder. Öfke, kin, hased gibi duygusal bir reaksiyon, bedende fizyolojik değişikliklere neden olduğu gibi, kaslarda gerilme ve sinir sisteminde genel bir gerginliğe neden olur. Bu yüzden insan, kızgınlık anında, çoğunlukla başkasına, gerek eli gerekse diliyle saldırır. Öfkeyi yenmenin yollarından biri, bedendeki gerilim durumundan kurtulmak için, vücûdu gevşeyecek duruma getirmektir. Gevşeme durumu devam edince, kızgınlığı motive eden sebepler de ortadan kalkmaktadır. Resûlullah (s) ashâbına, öfkelendiklerinde, ayakta durmalarını, kızgınlıklarını geçmediyse, sırtüstü uzanmalarını öğütlediğinde bu gerçeğe işâret etmiştir ve “*Biriniz ayakta iken öfkelenirse hemen otursun. Öfkesi geçerse ne âlâ, geçmezse yatsın*”³⁷² tavsiyesinde bulunmuştur.³⁷³

Kızgınlık anında oturmak veya sırtüstü uzanmak vücûdun gevşemesine sebep olur, kızmaya neden olan gerilime karşı koymaya yardım eder. Bu da sonuçta, öfke tepkisinin hafiflemesine, sonra da bu tepkiden tamamen kurtulmasına götürür. Ayrıca oturma ve sırtüstü uzanma, insanın düşmana ilgisini azaltır, öfkeyi motive eden duruma, hiddetle kalkmadan ve kendini ileri atmadan, sakin ve güzel bir şekilde karşı koymaya yardımcı olur.³⁷⁴

Abdest almak da, Resûlullah (s)'in, öfkeyi kontrol altına almak için ashâbına öğütlediği yollardan biridir. “*Muhakkak ki öfke şeytandan yaratıldı. Şeytan da ateşten yaratıldı. Muhakkak ateş su ile söndürülür. Biriniz öfkelenildiğinde abdest alsın*”³⁷⁵ gibi tavsiyelerle öfkeli kişilere telkinde bulunmuşlardır. Bu ve benzeri hadislerle öfke ve farklı duyguların kontrolü için iknâ ve telkin yapmış, nihâyetinde insan psikolojisini onarmaya çalışmıştır. Bu hadis, bir gerçeğe işâret etmektedir. Soğuk su, tepkiden doğan kanın hızlı akmasını yavaşlatmakta; sinir ve kaslardaki gerilim halinin azalmasına yardım ederek, tepkilerini ve duygularını sakinleştirmektedir.³⁷⁶

Gazap duygusundan kurtulmaya yardım eden şeylerden biri de, insanın psikolojik durumunun değiştirilmesi, dikkatinin, kızgınlığını motive eden halden başka durumlara çekilmesidir. İnsan, bu yeni hususla ilgilenirken kızgınlığını motive

³⁷² Ebû Dâvud, Edeb 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 152.

³⁷³ Necati, *Hadis ve Psikoloji* s. 92, 93.

³⁷⁴ Necati, *Hadis ve Psikoloji*, s.94.

³⁷⁵ Ebû Dâvud, Edeb 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 220.

³⁷⁶ Necati, *Hadis ve Psikoloji*, s.95.

eden işi unuttur. Böylece tepkisini harekete geçiren sinir ve kas geriliminin vücutta oluşturduğu elektriği atmak için büyük gayret sarfetmeye yönlendirir. Bu durum ise tepkiden kurtulmaya yardım eder. Resûlullah (s), gazap halini yenmek ve Benî Mustalık gazasından dönüş sırasında Abdullah b. Übey b. Selûl'un sarfettiği "Medine'ye döndüğümüzde, şerefli olan alçak olanları oradan mutlaka çıkaracaktır"³⁷⁷ sözünün, ashâbı arasında oluşturduğu gerilimi önlemek için bu iki yöntemi kullanmıştır. Bu söz, Resûlullah (s) ve arkadaşlarına ulaştınca, ashâbı arasında büyük bir kızgınlık meydana gelmiş; bunun üzerine Resûlullah (s), yola çıkılması âdet olmayan bir vakitte, erkenden yola çıkılmasını emretmiştir. Yolculuk, peşpeşe tam iki gün boyunca sürünce ashap yorgun düşmüş; böylece Abdullah b. Übey b. Selûl'ün sözlerinden zihnen uzaklaşmış olmuşlardır. Konaklayınca da, yorgunluktan uyuyakalmışlardır. Böylece Hz. Peygamber (s), öfke duygusunun sakinleşmesini sağlamıştır.³⁷⁸

Bir defasında da şöyle buyurmuştur: "*Bir kelime biliyorum ki, onu söylediğinde kendinde bulduğu şey (gazab) senden gider: O kelime: Eüzü billâhimineşşeytânirracîm (kovulmuş olan şeytandan Allah'a sığınırım)dir.*"³⁷⁹ Bu hadisle şeytandan Allah'a sığınmanın da öfkeyi yatıştırmadaki etkisi vurgulanmaktadır.

Bir başka rivâyette "... *Gazaplandığında sus, gazaplandığında sus, gazaplandığında sus*"³⁸⁰ şeklinde üç defa tekrarlanarak susulması emredilmektedir.

Resûlullah (s), bu metodlarla öfke reaksiyonunu psikolojik olarak etkin bir şekilde tedâvi etmiştir. İnsanın davranışındaki bir inceliği ortaya çıkarmış ve bu davranışın değiştirilmesini, tedâvisini etkin ve doğru yöntemlerle başarmıştır. Resûlullah (s)'in ashâbını, öfkeyi kontrol etmeye yönlendirmesi, öfkeye hâkim olmada etkin bazı metodlar kullanmasındaki ince düşüncesi, sonra normalde insanların gazâbını motive eden durumlarda bizzat kendisinin öfkesini kontrol altına alması, ashâbına uyulması mümkün gerçek örnek sunmasıyla, insanlara öfkelerine nasıl hâkim olacaklarını öğretmiştir. Bunun ise Müslüman şahsiyetinin oluşmasında etkisi büyüktür. Öfkeyi yenmeyi öğrenmek, nefsin bütün arzularını kontrol altına alma hususunda insanın irâdesini güçlendirir. Sonunda, insan için, reaksiyonlarının,

³⁷⁷ Buhârî, Tefsir, Münâfikûn 1, 2; Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn 1.

³⁷⁸ Necati, *Hadis ve Psikoloji*, s.95.

³⁷⁹ Tirmizî, Deavât, 51; Ebû Dâvud, Edeb 4.

³⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 265, 283.

arzu ve isteklerinin kölesi değil; nefsini yenme ve nefsinin efendisi olması mümkün olmaktadır.³⁸¹

Hız. Peygamber (s)'in insanın bozulan psikolojisini düzeltmek için bir takım tavsiye ve telkinlerde bulunduğu hadisler de kaydedilmiştir. Günümüz psikolojisinin kullandığı çoğu yöntemin bu hadislerden ilham aldığı ve alabileceği rahatlıkla görülmektedir. Bu meyanda şu hadisleri örnek verebiliriz:

Hız. Peygamber, Eslem kabilesinden Rebeze Yaylası'na gitmek isteyen Seleme b. Ekva'ya hitâben: *“Ey Eslemliler! Yaylaya çıkın, nesim rüzgârlarını teneffüs edin, kıyıt ve güzel yerlerinde konaklayın ...”*³⁸² buyurmuştur.

Başka bir rivâyette ise bir adam Hız. Peygamber (s)'e gelir ve: *“Ey Allah'ın Rasûlü! Biz bir evde idik, orada sayımız ve mallarımız arttı. Sonra başka bir eve taşındık, orada ise hem sayımız, hem de malımız azaldı”* der. Bunun üzerine Hız. Peygamber (s) adama: *“Orayı, zemime olarak (kötü olduğunu kabul ederek) terkedin”*³⁸³ buyurdu.

Bu iki hadiste, bulunulan mekânın değiştirilmesinin ruh sağlığı açısından olumlu sonuçları doğuracağı beyân edilmiştir. Huzursuzluk ve sıkıntı hallerinde yaşadığı yerin değiştirilmesi daha ferah, sağlık açısından olumlu şartlara sahip yerlere yönelmesi telkin edilmiştir. *“Seyahat edin, sıhhat bulun. Savaşa çıkın ganimete erin”*³⁸⁴ hadisiyle de bir süreliğine de olsa yer değiştirme ve seyâhate çıkmanın beden ve ruh sağlığına olumlu etkisi belirtilmiştir.

Başka bir tavsiyelerinde de maddî olarak rahat olmanın manevî ferahlığa neden olduğuna işâret edilerek *“Borçlu olmaktan sakının, çünkü borç geceleri üzüntü ve kederdir. Gündüzleri de utanma ve zillettir”*³⁸⁵ buyrulmuştur. Borçlu olmak gam, keder ve dert sebebi olup, insan psikolojisini bozan etkenlerdendir. Ruh sağlığı için borç gibi maddî yüklerden uzak kalmak, bundan kurtulmaya çaba göstermek gerekir. Zîra borç, borçlu olduğu kişi ve halk karşısında kendisini rahatsız hissetmesine neden olabilir. Bu hususla alakalı olarak Hız. Peygamber (s) ve borçlu bir sahâbe arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:

Bir gün Resûlullah (s) mescide girdi. Ensâr'dan Ebû Umâme denilen kişinin

³⁸¹ Necati, *Hadis ve Psikoloji*, s.95-96.

³⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 55.

³⁸³ Ebû Dâvud, Tıbb 24.

³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 380.

³⁸⁵ Tirmizî, Deavât 70.

orada oturmuş olduğunu gördü ve ona: “Ey Ebû Umâme! Ben seni mescidde namaz vaktinin dışında oturur halde görüyorum, bunun sebebi nedir?” buyurdu. Ebû Umâme de: “Ben de devamlı olan tasalarım ve borçlarım, ey Allah’ın Rasûlü!” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s): “*Sana bir kelâm öğreteyim mi? Onu söylediğin zaman Allah senin tasanı giderir ve borçlarını ödemeni kısmet eder.*” buyurdu O da “Evet Ya Resûlullah” dedi. Resûlullah (s) de: “*Sabah akşam şöyle de: Allah’ım! Tasadan ve üzüntüden sana sığınırım, acizlikten ve tembellikten sana sığınırım, korkaklıktan ve cimrilikten sana sığınırım, borcun galip gelmesinden ve insanların zulmünden sana sığınırım*” buyurmuştur. Bunun üzerine Ebû Umâme de: Bu duayı yaptım, Allah tasamı giderdi ve borcumu da ödememi kısmet etti” derdi.³⁸⁶

Birçok hadiste de dua etmek, namaz ve ibâdetlere sarılmak, günahlardan uzaklaşıp tevbe etmek ve hayırlara yönelmenin de insan üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu ve insan psikolojisini düzelttiği belirtilmiştir. Bir hadislerinde: “*Kim, kendisine herhangi bir keder ve tasa isabet eder de “Allah’ım! Ben senin kulunum, (erkek ve kadın) kullarının çocuğuyum, alnım kudret elindedir, hakkımda hükmün geçmiştir (takdir edilmiştir), yine hakkımda kazan adalettir, Zâtını isimlendirdiğin veya kitabında indirdiğin yahut mahlûkatından herhangi birisine öğrettiğin yahut da nezdinde gayb ilminde Zâtına has kıldığın her isminle, Senden Kur’ân-ı Azîm’i kalbimin baharı, gönlümün nûru, üzüntümün sonu ve tasamın yok oluşu kılmanı istiyorum.*” derse, Allah o kişinin tasasını ve üzüntüsünü giderir ve o tasa ve üzüntünün yerini feraha tebdil eder”³⁸⁷buyurmuştur.

Diğer bir hadislerinde insanları namaz ile psikoterapiye yönlendirmiş ve “*Kendisine üzüntü ve keder veren her hangi bir durum isabet ettiğinde namaza ilticâ edin*”³⁸⁸buyurmuştur.

Başka bir rivâyette de günahlara tevbe ile rahatlamaya yönlendirmiştir. “*Kim çokça istiğfar ederse, Allah o kişi için bütün tasalarından kurtaran bir ferah, sıkıntılarında uzaklaştıran bir çıkış yolu yaratır ve onu ummadığı yerden de rızıklandırır*”³⁸⁹

Bu hadislerde sıkıntıdaki kişinin rahatlaması ve ruhsal sorunlarını halletmesi

³⁸⁶ Ebû Dâvud, Vitr 32.

³⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 391.

³⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 388.

³⁸⁹ İbn Mâce, Edeb 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 248

için çıkış yolları gösterilmiş ve psikolojik yönlendirmeler yapılmıştır.³⁹⁰

Hız. Peygamber (s)'in hadislerinde, insanların psikolojik zaâflarını hiçbir zaman göz ardı etmediği, bilakis insanların karşılaştığı psikolojik problemleriyle de çok yakından ilgilendiği görülmektedir. İnsanların özellikle de inançlı kişilerin en çok mâruz kaldıkları psikolojik problemlerden bazıları, Allah'a îmândan sonra temizlik ve ibâdet konusundaki vesveselerdir. Hız. Peygamber (s), gerek Kur'ân âyetleriyle, gerekse kendi sözleriyle yaptığı telkinlerle mâruz kalınan vesveseleri tedâvî etmiş, psikiyatri ilminin ifâdesiyle psikoterapi icrâ etmiştir.³⁹¹

Özellikle abdestin ve namazın bozulup bozulmadığı vesvesesi ve çâreleri hakkında vârid olan bazı hadisler şöyledir:

*“Biriniz mescidde iken, karnında (dübüründe) bir hareket hissetse ve abdestinin bozulup bozulmadığı hususunda tereddüte düşse, bir ses işitmedikçe veya bir koku almadıkça (abdest almak için) mescidi terk etmesin.”*³⁹²

Başka bir rivâyette *“Biriniz namazda iken şeytan ona gelir ve bir adamın hayvanını yumuşakça zaptettiği gibi o kimseyi ele geçirir, ona hâkim olunca o kişinin kalçalarının arasından, onu namazdan vazgeçirmek için, yellenme gibi bir şey yapar. Biriniz böyle bir durumla karşılaşır, şüphe bırakmayacak şekilde kesin olarak bir ses duymadıkça ya da koku hissetmedikçe namazını bozmasın”*³⁹³ buyurmaktadır.

Namazda gelen vesvese ile ilgili olarak bir rivâyette, *“Namaza nidâ edildiğinde (ezan veya ikâmet okunduğunda) şeytan döner, kişi ile nefsi arasına vesvese atarak şöyle der: ‘Şunu hatırla, şunu hatırla, bunu hatırla... Ta kaç rekât kıldığını hatırlayamayınca kadar devam eder.’ Kişi de kaç rekât kıldığını hatırlayamayacak kadar şaşırır”*³⁹⁴ buyurmuştur.

Bu hususta başka bir rivâyette ise *“Biriniz namazın rekâtında şüpheye düştüğünde şüpheliyi atsın ve şüphesiz bildiği rekâtı üzerine hareket etsin. Eğer namazı tamam ise fazla kılınan rekât nâfile olur. Eğer noksan kılmış ise o rekât, namazı tamamlamak için olmuş olur. Namazın sonunda yaptığı iki secde de şeytanın*

³⁹⁰ bkz. Adem Dölek, “Bazı Hadîslerin Psikoterapi Açısından Yorumlanması”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 4, (2002), c. II, s. 21-38.

³⁹¹ bkz. Adem Dölek, “Hadîsler Işığında Temizlik ve İbâdet Konularındaki Vesveseler ve Tedâvî Yolları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 4, (2004), c. IV, s. 47-71.

³⁹² Müslim, Hayz 99; Ebû Dâvud, Tahâret 68; Tirmizî, Tahâret 56.

³⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 330.

³⁹⁴ Buhârî, Ezan 4; Müslim, Salât 16, 18, 19; Ebû Dâvud, Salât 30.

burnunun toprağa sürünmesi için olmuş olur”³⁹⁵buyurmuştur.

Hadisler bazen psikolojik yönelişlere de ölçü vermiştir. Bu ölçü ise duygularında ve düşüncelerinde dengeli olmak, aşırı hisler içerisinde olmamaktır. Zîra insan bu aşırılaştırdığı duygularını zaman içerisinde farklı sebeplerle değiştirebilir. Bu nedenle “*Sevdiğini ölçülü sev! Belki bir gün düşmanın olabilir. Düşmanlık ettiğine de ölçülü düşmanlık et! Belki bir gün sevdiğin kimse olabilir*”³⁹⁶ hadisi psikolojik yaklaşımlarda ölçü ve i’tidal üzere olma hususunda Hz. Peygamber (s)’in önemli tavsiyelerindedir.

Kaydettiğimiz hadislerden de net bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki, günümüz psikoloji ilminin temel konuları arasında yer alan duygulardan, psikolojik tedâvi yollarından biri olan psikoterapi yöntemlerine kadar daha birçok konuda hadisler bu ilme ışık tutmuştur.

1.3.6. Hadislerde Sosyoloji İle İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler

Din, toplumsal hayatın basit bir parçası değil toplumsal bütünleşmeyi sağlayan önemli bir toplumsal olgudur. Din, toplumda hem ferdî hem de sosyal olmak üzere iki yönlü rol üstlenmekte ve hayatın her alanıyla ilgili normlar koymaktadır. Din, bağlılarına belli bir zihniyet yapısı, dünya görüşü, değerler sistemi ve semboller kazandırdıktan sonra onları bir cemâat şeklinde örgütlemekte ve bir sosyal organizasyonu gerçekleştirmektedir.³⁹⁷

Din, bir yönüyle sosyal değişmeye engel, başka bir yönüyle de sosyal değişimin faktörüdür.³⁹⁸ Bu nedenle din, getirmiş olduğu ilâhî mesajların haddi aşan toplumlar tarafından doğru olarak algılanmasını ve toplumların bu doğrultuda şekillenmesini, sosyal değişime uğramasını istemektedir.

Nebevî sünnetin îman ve ibâdet boyutunun yanında bir de sosyal boyutu vardır. Resûlullah (s)’in siyâsî, ekonomi, hukûk, ahlâk, âdâb, eğitim, aile hayatı gibi konulardaki uygulamaları, sünnetin sosyal boyutunu teşkil eder. Bu yönüyle O, hem toplumun lideri, hem de toplumun üyesi olarak, mükemmel bir İslâm toplumunun

³⁹⁵ Müslim, Mesâcid 88, 89; Ebû Dâvud, Salât 190; Nesâî, Sehv 24; İbn Mâce, İkâmet 132.

³⁹⁶ Tirmizî, Birr: 60.

³⁹⁷ Celaleddin Çelik, *Kur’ân’da Toplumsal Değişim*, İstanbul, İnsan Yay., 1996, s. 44.

³⁹⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, İnsan Yay., 2003, s. 368.

nasıl olması gerektiğini pratik olarak göstermiştir.³⁹⁹

İslâm dini, bir tek insandan -Hz. Peygamber (s)'den- hareketle sunulmuş; zamanla şahıstan cemâate, cemâatten topluluğa, topluluktan devlete, devletten ümmete kadar uzanan bir inanç sistemidir. Bu inanç sistemi ise toplumların bir unsuru olan kültürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. İslâm kültür ve medeniyetinin oluşumu da Hz. Peygamber'in sosyal hayattaki uygulamalarından hareketle başlamıştır.

Hem peygamber hem de devlet başkanı olan Hz. Peygamber (s), 23 yıl boyunca farklı din, dil, ırk ve karaktere sahip her çeşit insanı eğitip, onları ortak değerler altında bir araya getirmeye çalışmıştır. Hz. Muhammed'in (s) sözleri, devlet idârecisi ve aynı zamanda peygamber olması nedeniyle büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber (s)'in toplumsal olaylara bakış açısını ortaya koymak oldukça önemlidir. Bu bakış açısını yakalamak ise ancak Hz. Peygamber (s)'in hadislerinin sosyolojik açıdan incelenmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanmasıyla mümkündür.

Sosyolojik içerik ve anlam yüklü hadislerin Medine döneminde söylenmiş olmalarına da dikkat çekmekte yarar vardır. Çünkü Medine döneminde artık sistem ve kurumlar oluşmaya, toplum ve devlet yapısı şekillenmeye başlamıştır. Bu bakımdan toplumun her açıdan bilgilendirilip toplumsal hayata alıştırılması ve karşılaşılabilecek sorunların bildirilmesi gerekmiştir. Bu nedenle toplumsal problemleri içeren hadisler Medine döneminde vârid olmuştur.

Hz. Peygamber (s) peygamberlik vazifesini yaparken insanı merkeze almıştır. İnsanlarla olan ilişkileri yoğun bir şekilde geçmiş ve sürekli sosyal hayatın merkezinde yer almıştır. O, *“İnsanlarla haşır-neşir olup ezâlarına katlanan Müslüman, insanlara karışmayıp ezâlarına katlanmayan Müslümandan daha hayırlıdır”*⁴⁰⁰ buyurarak toplumdan ayrı yaşanmasını tasvip etmemiştir.

Toplum hayatında fertleri birbirine kenetleyen, kardeşlik duygularını geliştiren, birlik ve beraberliği pekiştiren; kısaca sosyal bütünleşmeyi sağlayan unsurların başında manevî değerler gelmektedir. Hz. Peygamber (s) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

³⁹⁹ Selahattin Polat, *“Hz. Peygamber'in Sünnetini Anlama ve Sünnete Uyma”*, Ebedi Risalet 2 (Sempozyum), İzmir, Işık Yay., 1993, s. 55.

⁴⁰⁰ Tirmizî, Kıyâme 56; İbn Mâce, Fiten 23.

“Şüphesiz ben, size kendilerine sarıldığınız sürece hiç sapıtmayacağınız ikişey bıraktım. Bunlar, Allah’ın kitabı ve peygamberinin sünnetidir.”⁴⁰¹

Bu hadis, hakîkî manada sosyal bütünleşmenin tek yolunun, Allah’ın insan hayatının başlangıcından sonuna kadar ihtiyaçlarını, temâyüllerini, aralarındaki adâletin dayanak noktasını bilerek bütünlük prensibi halinde tâyin ve tesbit ettiğine işâret ettiği söylenebilir.⁴⁰²

Sosyal birliği, toplumsal düzeni sağlamayı, insanların birbirine sevgi ve saygı bağı ile bağlanmaları ve diğer insanların da düşünülmesini tavsiye eden şu hadisler dikkate şâyândır:

“Allah’ın eli cemâat üzerinedir.”⁴⁰³

“Size cemâati tavsiye ederim. Ayrılıktan sakının. Zîra şeytan, tek kalanla birlikte olur. İki kişiden uzak durur. Kim cennetin ortasını dilerse, cemâatten ayrılmasın. Kimi yaptığı hayır sevindirir ve kötülüğü de üzere, işte o, mü'mindir.”⁴⁰⁴

“(Ey inananlar!) birbirinize hased etmeyin, birbirinize buğzetmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinizin satışını bozmayın. Ey Allah’ın kulları kardeş olun! Müslüman kişi, diğer Müslüman kişinin kardeşidir. Öyle ise ona zulmedemez, ihânet edemez, aldatamaz, yardım isteğini cevapsız bırakamaz, tahkîr de edemez. Allah sizlerin cesedlerine, mallarına bakmaz, fakat kalblerinize ve amellerinize bakar, -kalbini göstererek- takvâ şuradadır, takvâ şuradadır, takvâ şuradadır. Kişinin kötü sayılması için Müslüman kardeşini tahkir edip horlaması kâfidir. Bir Müslümanın kanı, malı ve ırzı diğer bir Müslümana haramdır.”⁴⁰⁵

“Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim, kardeşinin ihtiyacını görürse Allah da onun ihtiyacını görür. Kim bir Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, Allah da o sebeple onu Kıyâmet gününün sıkıntısından kurtarır. Kim bir Müslümanı örterse, Allah da onu kıyâmet günü örter.”⁴⁰⁶

“Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir. Mü'min de, halkın, can ve mallarını kendisine karşı emniyette bildikleri

⁴⁰¹ Mâlik, Muvatta’, Kader 3.

⁴⁰² İzzet Er, *Sosyalleşme, Sosyal Gelişme ve İslâm*, Bursa, Furkan Kitabevi Yay., 1988, s. 105.

⁴⁰³ Tirmizî, Fiten 7.

⁴⁰⁴ İbn Mâce, Ahkâm 27; Tirmizî, Fiten 7.

⁴⁰⁵ Müslim, Birr 32-34; Tirmizî, Birr 18.

⁴⁰⁶ Buhârî, Mezâlim 3, İkrâh 7; Müslim, Birr 58; Ebû Dâvud, Edeb 46; Tirmizî, Hudud 3.

kimsedir."⁴⁰⁷

*"Sizden biri, kendi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe gerçek îmana eremez."*⁴⁰⁸

Sosyalleşme, insanın doğuştan getirdiği en güçlü eğilim olan ego-santrik (ben-merkezci) duygunun aşılmasıyla gerçekleşir. Bu, toplum adına bazı kişisel isteklerin frenlenmesi veya vazgeçilmesi demektir. Bu açıdan bakıldığında dinin fevkalade sosyalleştirici bir niteliği söz konusudur. İşte bu hadisleri ilkeler bazında düşündüğümüzde, sosyal bütünleşme ve sosyalleşmeyi sağlamak için mesajlar verir.⁴⁰⁹

Bir hadiste Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmaktadır:

*"Mü'minin mü'mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir."*⁴¹⁰

Başka bir hadiste ise, *"Allah için, mü'min bir kardeşin yaptığı duâ kabul edilir."*⁴¹¹ buyurulurken, diğer bir hadiste de, *"Mü'minler birbirini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olunca diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar"*⁴¹² buyurulmaktadır.

Bu hadislerde de dinin, insanları birbirini kenetleyici, bütünleştirici, insanlara sahip çıkıcı fonksiyonunu görmekteyiz.

Başka bir hadiste şöyle buyurulur: *"Din nasîhatten (hayırhahlıktan) ibârettir!"* Yanındakiler sordu: "Kimin için ey Allah'ın Rasûlü?" *"Allah için, kitabı için, Rasûlü için, Müslümanların imamları ve hepsi için! Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona yardımını kesmez, ona yalan söylemez, ona zulmetmez. Herbiriniz, kardeşinin âyinesidir, onda bir rahatsızlık görürse bunu ondan izâle etsin."*⁴¹³

Dolayısıyla Müslüman din kardeşlerine iyi muâmelede bulunmalı, rahatsız edici ve küçük düşürücü hareketlerden kaçınmalıdır. Yine başka bir hadiste de *"Bir kişi din*

⁴⁰⁷ Tirmizî, İman 12; Nesâî, İman 8.

⁴⁰⁸ Buhârî, İman 6; Müslim, İman 71; Nesâî, İman 19; Tirmizî, Sıfatu'l-Kiyamet 60; İbn Mâce, Mukaddime 9.

⁴⁰⁹ Saffet Sancaklı, *Hz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, İstanbul, Nun Yay., 2009, s. 70-71.

⁴¹⁰ Buhârî, Salât 88; Mezâlim 5; Müslim, Birr 65.

⁴¹¹ Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

⁴¹² Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

⁴¹³ Müslim, İman 95; Tirmizî, Birr 17, 18.

kardeşini tekfir ederse, ikisinden biri, o tekfir sebebiyle muhakkak küfre döner."⁴¹⁴ buyurularak, insanların dinlerini, kutsal saydıkları şeyleri hafife almak, küçük görmek, inancıyla alay etmek ve rencide edici şeyler söylemek hoş görülmemiştir. Çünkü bu hal dostluğu, birlikteliği imkânsız kılar, zorlaştırır. Hz. Peygamber (s) de hayatı boyunca bu hadisine aykırı bir tavır sergilememiş; farklı dinlere, ibâdetlere ve ibâdethanelere saygı göstermiştir. Şüphesiz bu tavır, onların bu inançlarını doğru kabul etmek değil, inanç değerlerine saygı göstermektir.

Hz. Peygamber (s)toplumda ayrılığa sebep olacak, sınıflaşmaya yol açacak herşeye karşı çıkmış; insanların arasındaki ilişkilerin yapıcı olmasına ve insanların kırılmamasına özen gösterilmesini istemiştir. *"Üç kişi beraberken, ikisi aralarında hususî konuşmasınlar, bu öbürünü üzer."*⁴¹⁵ buyurmasındaki ince maksatlardan biri de budur. Aynı şekilde insanlarla barışık olma, birbiriyle iyi geçinmeyi ve kardeşliği hatırlatan sosyal yapı ve sosyal dokuyu kuvvetlendirme gâyesiyle Efendimiz (s) şöyle buyurmuştur:

*"Gerçek anlamda sıla-i rahim yapan kişi, akrabalarının ziyaretlerine karşılık veren kişi değildir. Doğrusu gerçekten sıla-i rahim yapan kişi, akrabaları kendisi ile bağlarını ve ziyaretlerini kestiği zaman da onlarla diyalogu sürdüren kişidir."*⁴¹⁶

Başka bir rivâyette aynı sadette şöyle buyrulur:

*"Kardeşini gülyüzle karşılama dahi olsa hiçbir iyiliği küçük görme."*⁴¹⁷

Diğer bir rivâyette de insanların dünyada huzurlu ve mutlu hayat sürdürebilmeleri için, birbirlerine karşı gözetmeleri gereken hukûkları hakkında tavsiyeler şöyledir:

*"Müslümanın, Müslüman üstündeki hakkı altıdır: "Selamını almak, hasta ziyaretine gitmek, nasihat etmek, davetine icâbet etmek, hapşırırca yerhamükallah demek, cenazesine katılmak "*⁴¹⁸

Yine hadisler insanların birbirlerine karşı üstünlüklerinin inanç ve îman cihetiyle olabileceğini bildirerek, toplumsal birliği ve denkliliği sağlamaya yönelmiştir. *"Şüphesiz Allah, sizin bedenlerinize ve suretlerinize bakmaz. Ancak*

⁴¹⁴ Müslim, İman 111; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 23, 60, 142.

⁴¹⁵ Buhârî, İsti'zân 45; Müslim, Selâm 36; Mâlik, Muvatta', Kelâm 13; Ebû Dâvud, Edeb 29.

⁴¹⁶ Buhârî, Edeb 15; Ebu Dâvud, Zekât 45; Tirmizî, Birr 10.

⁴¹⁷ Müslim, Birr 144.

⁴¹⁸ Buhârî, Cenâiz 2; Müslim, Selam 4, 6.

kalplerinize ve amellerinize bakar”⁴¹⁹ buyurarak Hz. Peygamber (s) fakir ile zengin, güzel ile çirkin, makam sahibi ile makama sahip olmayan, beyaz ile siyah arasındaki ayrımları kaldırmış, toplumsal eşitliği sağlamıştır.

Bu meyanda Hz. Peygamber (s)’in Vedâ Hutbesi’nde insanlığa verdiği mesaj dikkate şâyândır: *“Ey insanlar! Şuna dikkat ediniz ki, sizin Rabbiniz birdir, babanız birdir, Arapın Arap olmayan üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arap olmayanın da Arap üzerine bir üstünlüğü yoktur. Siyah derili olanın beyaz derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Beyazın da siyah derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takva ile dir.”*⁴²⁰

İnsanların tek bir toplum değil de, birbirinden farklı dil, renk ve anlayışlarda yaratılması, bir anlamda hayatın tekdüzelikten kurtarılması ve hayata canlılık kazandırılması amacına da yöneliktir. İnsanların ırkını, ana-babasını seçmek, kendi elinde değildir. İnsanın kendi kazanmadığı, elde etmediği bir şeyden dolayı övülmesi veya kınanması doğru değildir. Allah katında insanın değeri, seçimi elinde olmayan soyu ile değil, kendi çabasının sonunda kazandığı ahlâkı ve takvası ile dir.⁴²¹

Ayrıca Hz. Peygamber (s) hiçbir platformda ırkçılığa kapı aralamamış, bu düşünceyi câhiliye âdeti olarak göstermiştir. Bir defasında, *“Kim câhiliyye davasında (kavmiyetçilikde) bulunursa cehenneme iki dizi üzerine çökmüş demektir”* buyurdu. *Sahâbeler dediler ki: “Ey Allah’ın Resûlü, oruç tutsa, namaz kılsa da mı?” “Evet,” cevabını verdi; “oruç tutsa da, namaz kılsa da.”*⁴²²

Başka bir rivâyette ise, *“Asabiyyet (kavmiyyetçilik) davasına kalkan, onu yaymaya çalışan, bu dava yolunda mücadeleye girişen bizden değildir.”*⁴²³ buyurmuş ve toplumsal barışı tehdit eden tehlikelerden birini İslâmî toplum anlayışından dışlamıştır.

Hz. Peygamber (s) hayatı boyunca sosyal dayanışma ve yardımlaşmaya büyük önem vermiştir ve *“Allah’a ve âhiret gününe inanan kimse komşusuna iyilik etsin. Allah’a ve âhiret gününe inanan kimse misafirine ikram etsin. Allah’a ve âhiret gününe inanan kimse ya faydalı söz söylesin ya da sussun.”*⁴²⁴ buyurmuştur. Bu hadisle îman ile amel özdeşleştirilmiş, toplumsal ödevler îmandan birer parça olarak

⁴¹⁹ Müslim, Birr 33-34; İbn Mâce, Zühd 9.

⁴²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 411.

⁴²¹ Pazarbaşı, *Kur’ân ve Medeniyet*, s. 178, 179.

⁴²² Hâkim, *Müstedrek*, IV, 298.

⁴²³ Ebû Dâvud, Edeb 121.

⁴²⁴ Buhârî, Nikâh 80, Edeb 31, 85; Rikak 23; Müslim, İman 74, 75.

zikredilmiştir.

Dayanışma ve yardımlaşmayı öngören hadislerden bazıları şöyledir:

*“Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir.”*⁴²⁵

*“Ey Müslüman kadınlar! Komşu komşuya bir koyun paçası olsa bile sadaka vermeyi küçümsemesin.”*⁴²⁶

*“Bir insan ölünce üç kişi hariç herkesin ameli kesilir: Sadaka-i cariye (bırakan), veya istifâde edilen bir ilim (bırakan) veya kendine dua edecek salih evlat (bırakan).”*⁴²⁷

*“Dul kadınların ve fakirlerin nafakalarını kazanmaya koşan Müslüman kimse, Allah yolunda harb eden mücahid gibidir. Yahud gece namazlı, gündüz oruçlu abid kimse gibidir.”*⁴²⁸

Sosyal hayatla ve insanî ilişkilerle doğrudan ilgili olan bu hadisler, insanı olgunluğa ve kemâlata çıkarmayı hedeflemektedir. Bu hadisleri kendisine ilke edinen insan, bencil duygulardan sıyrılacak, kendisinden çok başkasını düşünerek toplumun hayrı için çalışacak, şer olan hususlardan uzak duracak, toplumda iyiliklerin ve güzelliklerin hâkim olması için çalışacaktır. Bu ve buna benzer hadisler esas alındığı takdirde kâmil insanlardan oluşan bir toplum meydana gelecektir.⁴²⁹

Bilindiği üzere aile toplumun çekirdeğidir. Bu sebeple İslâm dini aileyi huzur ve sükûnun kaynağı; nesil emniyetinin teminatı; iffet ve mesuliyetle hayatın devamını sağlayan asil ve evrensel bir zaruret olarak görmüştür. Evlilik, toplumun müşterek hayatında olumlu bir paylaşmayı ve aile kurumunu geliştirdiği çocukların sosyalleştirilmesi görevini de kolaylaştırır.⁴³⁰ Bundan dolayı Hz. Peygamber (s) evliliği teşvik için *“Gençler! İçinizden aileyi geçindirecek güçte olan evlensin. Çünkü evlilik gözü haramdan sakındırır, iffeti daha iyi korur. Evlenmeye gücü yetmeyenler ise oruç tutsun. Çünkü oruç şehveti kırar.”*⁴³¹ buyurmuştur. Aile hayatını tesisi ve toplumsal ahlâkın korunması için yine evliliği tavsiye ederek *“Dinini ve ahlâkını beğendiğiniz kişi sizin ailenizden bir kadın talib olursa onu*

⁴²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I 55.

⁴²⁶ Buhârî, Hibe 1, Edeb 30; Müslim, Zekât 90.

⁴²⁷ Müslim, Vasıyyet 14; Ebu Dâvud, Vesâyâ 10; Tirmizî, Ahkâm 36; Nesâî, Vesâyâ 8.

⁴²⁸ Buhârî, Nafakât 1.

⁴²⁹ Sancaklı, *Hz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, s. 87, 88.

⁴³⁰ İ. Raci El-Faruki, L.Lamia, *İslâm Kültür Atlası*, terc. M.O. Kibaroglu- Z. Kibaroglu, İnkılab Yay., 2000, s.207.

⁴³¹ Buhârî, Nikâh 3; Savm 10; Müslim, Nikâh 1

evlendirin. Şâyet yapmazsanız yeryüzünde fitne ve bozgunculuk olacaktır”⁴³² buyurmuştur.

“Onlar(kadınlar) sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise gibisiniz.”⁴³³ âyetiyle belirtildiği gibi kadın ve erkek birbirini tamamlar. Birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları vardır. Bu hak ve sorumluluklar nikâh ile güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla kadın-erkek arasında cinsiyet dayalı bir ayrımdan bahsedilemez. Hz. Peygamber (s) bu haklara hadislerinde işâret ederek,

“Kadınların üzerinde kocalarının hakkı olduğu gibi erkeklerin üzerinde de hanımlarının hakkı vardır.”⁴³⁴

“Kadınların haklarını korumanızı tavsiye ederim.”⁴³⁵ gibi mesajlar vermiştir.

Anne-baba da çocuklarına karşı sorumludur. Şu hadis bu sorumluluğa şöyle işâret eder:

“Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden mes'ulsünüz. İmam çobandır ve sürüsünden mes'uldür. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden mes'uldür. Kadın, kocasının evinde çobandır, o da sürüsünden mes'uldür. Hizmetçi, efendisinin malından sorumludur ve sürüsünden mes'uldür.”⁴³⁶

Ailenin bir parçası olan çocuklar anne ve babalarına bir emanet olarak verilmiş, eğitimlerinde, yetişmelerinde ailelerinin yükümlülüğü vardır. Zîra çocuklar geleceğin aileleri, geleceğin toplumdur.

Hadislerin, toplumların çöküş nedenlerini açıklayışı farklı farklıdır. Ancak bunların herbiri başlıbaşına bir çöküş nedeni değil, birbirleriyle bağlantılı olarak etkileşim sonucunda çöküşe götüren nedenlerdir. Resûlullah (s) bu nedenleri açıklayarak insanların, geçmiş ümmetlerin düştüğü hatâlara düşmemelerini dolayısıyla çöküşten kurtulmalarını istemektedir.

Hadislerde toplumları helak edici nedenler olarak şunlar yer almaktadır:

Toplumları çöküntüye götüren nedenlerin başında îtikâdî sapmalar gelmektedir. Peygamberler insanlara en doğru ve en güzeli tebliğ etmişler ve bu tebliğ edilenlere uymaları halinde insanların kurtuluşa ereceklerini müjdelemişlerdir. İtikâdî sapmalar ortaya çıkıp ilâhî tebliğe karşı çıkıldığında ise Allah Teâlâ

⁴³² Tirmizî, Nikâh 3; İbn Mâce, Nikâh 46.

⁴³³ Bakara 2/187.

⁴³⁴ Tirmizî, Rada' 11; İbn Mâce, Nikâh 3.

⁴³⁵ Buhârî, Enbiyâ 1.

⁴³⁶ Buhârî, Ahkâm 1, Cum'a 11; Müslim, İmâret 20.

peygamberleri aracılığı ile toplumları uyarmış peygamberlerinin söylediklerini tutanlar kurtulmuş karşı gelenler ise çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır. Dolayısıyla toplumları ayakta tutan şey, öncelikle sağlam inançtır. Toplumları çöküntüye uğratan îtikâdî nedenlerin başında şirk gelmektedir. Hz. Peygamber (s) bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Helâk edici yedi şeyden sakınınız!”

Yâ Resûlullah! Bu yedi şey nedir? diye sorduklarında:

Resûlullah (s): *“Allah’a ortak koşma (şirk), sihir, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığını öldürmek; haklı öldürülen hariç, Faiz kazancı yemek, yetim malı yemek, düşmana saldırı sırasında savaştan kaçmak ve zinadan korunmuş olup aklından bile geçmeyen Müslüman kadınlara zîna iftirâsı atmak.”*⁴³⁷

En son ve en mükemmel olarak gönderilen İslâm dini; dînî, ekonomik, sosyal ve siyâsî, kısacası hayatın her alanında orta yollu olmayı, aşırıya kaçmamayı emretmektedir. Çünkü insanlar, genellikle dînî nasları yorumlarken bazen hafife almakla bazen de yorumlarında haddi aşmak sûretiyle aşırıya gitme sonucunda yanlış yollara sapmış ve temel çizgiden uzaklaşmışlardır. Bu nedenle Resûlullah (s)’in bu konu üzerinde önemle durduğunu ve aşırılıkları şiddetle reddettiğini görmekteyiz.

Peygamberlerin ve sâlih kimselerin kabirlerinin ibâdethaneye çevrilmesinin ve onlardan medet umulmasının yasaklanmasındaki temel neden Allah katında günahların en büyüğü olarak kabul edilen şirk hastalığına neden olmalarıdır. Resûlullah (s) şöyle buyurmaktadır:

*“Dikkat edin! Sizden öncekiler Peygamberlerinin ve sâlih kimselerin kabirlerini mescid ediniyorlardı. Peygamberlerin kabrini ibâdethaneye çevirmeyiniz. Sizi bundan yasaklıyorum.”*⁴³⁸

Toplumların çöküşündeki en büyük etkenlerden birisi de ilâhî kelâmın değiştirilmesi, onunla alay edilmesi ve dînî metinlerin amacından saptırılarak yozlaştırılmasıdır.

Resûlullah da (s) İsrâiloğulları’nın değiştirmiş oldukları sözlerle ilgili şöyle buyurmuştur:

“İsrailoğullarına: “Kapıdan eğilerek girin ve hutta (Yâ Rabbi bizi affet) deyin

⁴³⁷ Buhârî, Vasâyâ 24; Müslim, İman 145; Ebû Dâvûd, Vasâyâ 10; Nesâî, Vasâyâ 12.

⁴³⁸ Buhârî, Mesâcid 16, 22, Cenâiz 60, 94, Enbiyâ 51, Meğâzî 78, Libâs 18; Müslim, Mesâcid 19, 20, 21, 23; Ebû Dâvud, Cenâiz 70; Nesâî, Mesâcid 13, Cenâiz 106.

ki sizin hatâlarınızı bağışlayalım.”⁴³⁹ denildi. Fakat onlar bu emri değiştirdiler de kapıdan kışları üzerinde sürünerek girdiler ve (hatta yerine) ‘Kılın içinde bir tane’ dediler.”⁴⁴⁰

İnsanları sıkıntıya sokan şeylerin başında, yeterli açıklamalar yapıldığı ya da bilinçli boşluklar bırakıldığı halde gereksiz soru ve açıklamalarla bu konuları irdeleyip yeni bir şeyler ortaya çıkarmaya çalışmak gelmektedir. Ebû Hureyre (r.a.)’in rivâyet ettiği bir hadiste şöyle buyurulmaktadır:

Resûlullah (s) bir gün bize hitâb ederek: “*Ey İnsanlar! Yüce Allah üzerinize Haccı farz kılmıştır. Hac ediniz.*” buyurdu. Bir kimse: ‘Yâ Resûlullah! Her yıl mı?’ diye sordu. Resûlullah (s) cevap vermedi. O zat sorusunu üç defa tekrarladı. Bunun üzerine Resûlullah (s): “*Eğer evet deseyseniz, her sene hac etmek muhakkak farz olurdu ve siz hiç şüphesiz buna güç yetiremezsiniz. Ben sizi kendi hâlinize bıraktığım müddetçe siz de beni kendi hâlime bırakın. Hiç şüphesiz sizden evvelki milletler çok soru sormaları ve Peygamberleri hakkında ayrılığa düşmeleri nedeniyle yok olmuşlardır. Bu nedenle, ben size bir şey emrettiğimde, siz bunu gücünüz yettiği kadar yapınız. Bir şeyden de sizi yasakladığımda, artık onu bırakınız.*”⁴⁴¹ buyurmuştur.

Ma’rûfun emri ve münkerin nehyi terk edildiğinde toplumdaki bozukluk durumu toplumun diğer kesimlerine de sıçrayacak ve topyekün helâk olma kapısını aralayacaktır. Bu nedenle toplumun bütün katmanlarının dinin onaylamadığı çirkin davranışlara karşı tedbir alması, görev ve sorumluluğuna göre tavır belirlemesi gerekmektedir. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)’den rivâyet edilen hadiste Resûlullah (s) şöyle buyuruyor:

“*Sizden kim bir münker görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Bu kadarı îmanın en zayıf mertebesidir.*”⁴⁴²

Resûlullah (s) hadîs-i şerifte, emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker faaliyetinin nasıl yürütüleceğini açıkça ortaya koyarak bunun, sadece devlet yetkililerinin değil toplumun bütün fertlerini ilgilendiren bir durum olduğunu açıklamıştır. Ancak İslâm

⁴³⁹ Bakara 2/58.

⁴⁴⁰ Buhârî, Enbiyâ 28, Tefsir 5; Müslim, Tefsir 1; Tirmizî, Tefsir 2.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 319.

⁴⁴¹ Müslim, Hacc 412; Nesâî, Hacc 1; İbn Mâce, Sünnet 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 209.

⁴⁴² Müslim, İman 78; İbn Mâce, Fiten 21; Ebû Dâvûd, Salât 248; Nesâî, İman 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 10.

âlimleri kargaşa ve anarşiye yol açacağından hareketle kötülükleri el ile değiştirmenin yöneticilerin, dil ile değiştirmenin âlimlerin; kalb ile değiştirmenin de bunlara güç yetiremeyen zayıfların, âvâmın görevi olduğunu söylemişlerdir.⁴⁴³ Bununla beraber kişinin elinden hangisi geliyorsa kötülüğü onunla ortadan kaldırması görevidir. Bu gerçeği Resûlullah (s) İsrâiloğulları'ndan bahisle şöyle haber vermektedir:

*“İsrailoğulları bir kısım günahlar işlemeye başlayınca bilginleri onları bu işlerden alıkoydular. Ancak onlar dinlemediler, vazgeçmediler. Zamanla bilginler de onlarla oturmaya, dayanışmaya ve beraber yiyip içmeye başladılar. Allah da bunun üzerine, berikinin sapıklığını öbürüne katarak, biriyle diğerinin küfrünü artırdı. Dâvud'un ve Meryem oğlu İsâ'nın diliyle onları lânetledi...”*⁴⁴⁴

Sonra, ayakta bulunan Resûlullah (s) oturarak sözünü tamamladı: *“Hayır, nefsimi kudret elinde tutan Zat'a yemin ederim, onları hak adına kötülüklerden alıkoymazsanız (siz de rızaya eremezsiniz).”*⁴⁴⁵

Toplumları ayakta tutan şey, aynı amaç ve ülkü etrafında birleşmeleri; ayrılıklara, fitne ve fesada uğramadan birlik ve beraberlik içerisinde olmalarıdır. Birlik ve beraberliği bozulan toplumlar daha güçlü ve sömürgeci toplumlar tarafından istilâ edilerek tarih sahnesinden silinmiş ya da zillet içerisinde yaşatılmışlardır. Ancak birlik ve beraberliği sağlayan toplumlar ise dünyaya iyiyi, güzeli ve adâleti yaymış toplumların güvenli bir şekilde yaşamalarını sağlamışlardır.

Resûlullah (s) farklı açılardan ve farklı yollarla, birlik ve beraberliğin önemi üzerinde durmuş⁴⁴⁶ ve bunu öncelikle toplumun çekirdeği olan aileden⁴⁴⁷ başlayarak yakın akraba⁴⁴⁸ ve tüm mü'minleri⁴⁴⁹ kapsayacak şekilde genişletmiştir. Böylece aile içerisinde ve akrabalarıyla uyumlu ve huzurlu fertlerden oluşan toplum, ayrılığa düşmeyecektir.

Modern teknikler kullanmasa da iyi bir toplum bilimcisi olan Resûlullah (s),

⁴⁴³ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzu 's-sâlihîn-Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*- trc. ve şerh: Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, İstanbul, Erkam Yay. 2004, c. II, s.72.

⁴⁴⁴ Mâide 5/78.

⁴⁴⁵ Tirmizî, Tefsîr 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 392.

⁴⁴⁶ bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 444.

⁴⁴⁷ bkz. Buhârî, Şehâdât 10, Edeb 6; Müslim, İman 143, Tirmizî, Buyû' 3, Birr ve Sıla 4; Nesâî, Tahrîmu'd-dem 3.

⁴⁴⁸ bkz. Buhârî, Edeb 12, 13; Müslim, Birr ve Sıla 16.

⁴⁴⁹ Buhârî, İman 3; Müslim, İman 65; Ebû Dâvûd, Cihâd 2; Tirmizî, İman 12; Nesâî, İman 8.

konuyu geçmiş ümmetlerden örnek vererek açıklamış böylece hafızalarda daha kalıcı olmasını sağlamaya çalışmıştır.

Bu hususta Abdullah b. Mes'ûd şöyle anlatıyor: Bir adamın Resûlullah'tan (s) işittiğimin aksine Kur'ân okuduğunu duydum. Onu Resûlullah (s)'e götürdüm. Hâdiseyi haber verdiğimde yüzündeki hoşnutsuzluğu anladım. Buyurdular ki: *“İkiniz de güzel yapmışsınız. İhtilâfa düşmeyin! Çünkü sizden öncekiler ihtilâfa düştüler ve yokoldular.”*⁴⁵⁰

Toplumları Allah'ın rahmetinden uzaklaştıran, onları tefrikaya ve parçalanmaya götüren nedenler arasında yalancılık ve ikiyüzlülüğü de sayan Resûlullah (s) şöyle buyurmaktadır: *“Yalan söz ve davalar meydan aldığıında, ameller gizlenip bozulduğunda, dilde ülfet olduğu halde kalpler birbirlerine buğz ettiklerinde, akrabanın akrabası ile alakasını kestiğinde, işte o zaman Allah o kavme lânet eder. Onların kulaklarını sağır ve gözlerini de görmez yapar.”*⁴⁵¹

Başka bir rivâyette ise şöyle bildirilir: *“Bir toplumda gulûl (devlet malından hırsızlık) ortaya çıkarsa, Allah o toplumun kalplerine korku atar.”*⁴⁵²

Yani devlet malını soymaları nedeniyle Allah, o toplumun kalbine düşmandan korkmayı ve onlarla karşı karşıya gelmekten çekinmeyi yerleştirir. Çünkü rahata ve haram yemeye alışmış olan bünyeler, haksız bir şekilde kazanmış olduğu mülkü kaybetmek istemez ve bu da onları korkuya düşürür.

Diğer bir rivâyette ise, *“Bir toplumun (mahkemelerinde) haksız yere hükümler verilirse, o toplumda mutlaka kan yaygınlaşır.”*⁴⁵³ buyurulmuştur.

Resûlullah (s)'in dikkat çektiği bu husus, adâletin her zaman ve şartta uygulanması gerektiğini, aksi halde toplumların felâkete sürüklenerek, kaosun yaşanmasına neden olacağını ortaya koymaktadır.

Toplumları helâke sürükleyen şeylerden biri de, hadislerde yasaklanan şeylerin açıkça işlenmesi ve toplumun bütün kesimlerine yayılması olarak belirtilmiştir. Zeynep binti Cahş (r.anha) anlatıyor: Resûlullah (s) bir gün korkulu bir vaziyette odaya girdi. Şöyle diyordu: *“Lâ ilâhe illallah! Yaklaşan bir belâdan Arabın vay hâline. Bugün, Ye'cüc ve Me'cüc'ün seddinden şöyle bir gedik açıldı.”*

⁴⁵⁰ Buhârî, Husûmât 1, Enbiyâ 54, Fedâilu'l-Kur'ân 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 393, 411.

⁴⁵¹ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsim et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Silefi, 2. Basım, Musul, Mektebetü'l- Ulûm ve'l-Hikem, 1983, VI, 263.

⁴⁵² Mâlik, *Muvatta'*, Cihâd 13.

⁴⁵³ Mâlik, *Muvatta'*, Cihâd 13; İbn Mâce, *Fiten* 22.

Başparmağı ile şehâdet parmağını halka yaparak gösterdi. Ben: “Yâ Rasûlallah! Yani içimizde sâlih kimseler olduğu halde toptan yok mu olacağız?” dedim. “*Evet, kötülükler artarsa öyle olur.*”⁴⁵⁴ dedi.

Bireyler ve toplumlar arasındaki ilişkiden doğan ticâret, sosyal davranış türlerinden birisidir. Bu nedenle ticâretin ahlâkî normlara uygun olması şarttır. Çünkü ekonomi, toplumların denge ve düzeni açısından önemli bir değere sahiptir. Ekonominin iyi olmaması ve ticâretin imtiyazlı sınıfın elinde bulunması gibi durumlar toplumsal dengeleri bozmakla kalmaz ahlâkî kuralların da çiğnenmesine neden olur. Sosyal yaşantının bir parçası olması nedeniyle İslâm, bireyler ve toplumlar arasındaki ticârî ilişkilere de bir sistem ve düzen getirerek ticârete teşvik etmiştir. Bu amaçla fâizi, karaborsacılığı, ölçü-tartıda hile yapmayı ve haram şeylerin satılması gibi şeyleri yasaklamış bunlara bulaşmayıp nafakasını temin için çalışanları da övmüştür. Bunun yanında, sosyal dengeyi ve bireylerin kaynaşmasını sağlamak için zekâtı farz kılmış sadaka verilmesini şirketleşmeyi de teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber (s) ekonomik dengenin sağlanmasını, toplum için nizâm ve huzura sebep olacağını; aksi halde sosyal yapının ve düzenin sekteye uğrayacağını ve Allah’ın azâbına neden olacağını vurgulayarak şöyle buyurmuşlardır:

*“Bir toplumda zîna ve fâiz yayılırsa onlar Allah’ın azâbını hak etmişlerdir.”*⁴⁵⁵

Çünkü fâizcilik insanları tembelliğe iterek, kolay yoldan para kazanmaya alıştıırır. Dolayısıyla ülke ekonomisine üreterek katkı sağlamaya engel olur. Fâizcilik, ihtiyaç sahiplerinin borç alması gibi insanlar arasındaki yardımlaşma duygusunu ortadan kaldırır. Kolay yoldan para elde eden kimsenin daha da hırslanmasına neden olur. Fâizcilik, zenginlerin daha zengin, fakirlerin daha fakir olmalarına neden olur. Bu da sınıf farklılıklarını ortaya çıkararak toplumsal bütünlüğü zedeler. Sonuçta toplumsal kargaşalara, ekonomik krizlere ve sosyal patlamaya yolaçar. Bu nedenle fâizcilik yapan kimseler de bütün bu kötülüklereden neden oldukları için lânetlenmiştir.

*“Resûlullah (s) fâiz yiyene, yedirene, fâiz sözleşmesini yazana ve fâize tanıklık yapanlara lânet etmiştir.”*⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Buhârî, Enbiya 7, Menâkıb 25, Fiten 4, 28; Müslim, Fiten 1; İbn Mâce, Fiten 9; Tirmizî, Fiten 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 428.

⁴⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 402.

⁴⁵⁶ Müslim, Müsâkât 106; İbn Mâce, Ticârât 58; Ebû Dâvûd, Buyû’ 4; Tirmizî, Buyû’ 2; Nesâî, Zinet 25.

Başka bir hadiste ise cimriliğin topluma negatif etkisini dile getirerek şöyle buyurmuştur:

*“Zulümden kaçının. Çünkü zulüm, kıyâmet günü karanlıklar olacaktır. Cimrilikten de kaçının, çünkü cimrilik, sizden öncekileri mahvetmiş, onları birbirlerinin kanlarını dökmeye, haramlarını helâl saymaya sevketmiştir.”*⁴⁵⁷

Aşırı dünya tamahından kaynaklandığı için Resûlullah (s) cimriliği, zulümle birlikte değerlendirmiştir. Çünkü hadiste de belirtildiği gibi cimrilik ve dünya malına aşırı hırs, insanların birbirlerinin mallarına ve mahremlerine göz dikmesine neden olur. Bu da, daha fazla kazanayım derken gözünü hırs bürümüş insanların dinî, ahlâkî ve sosyal sorumluluklarını görememelerine yol açar ve sonuçta hadiste de belirtildiği gibi öldürmeye kadar varan hâdiselere götürür. Böylece cimrilik, kişiyi zulme düşürür.

Dinî, ahlâkî ve sosyal yozlaşma da toplumsal düzenin tehditlerindedir. Bu hususta şu hadis dikkat çekicidir.

Ali (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s) (bir gün):

“Ümmetim on beş özelliği işlerse kendisine belâ iner!” buyurmuşlardı. (bunun üzerine): Yâ Resûlullah ! Onlar nelerdir? diye sordular. Resûlullah (s):

*Ganîmet (sadece zengin ve mevki sahibi kimseler arasında) kullanılan bir mal haline gelirse. Emânet; kelepircilik, zekât; cezâ kabul edildiği zaman. Kişi karısına itâat edip annesine karşı geldiği ve arkadaşına karşı iyi olup babasına eziyet ettiği vakit, mescidlerde sesler yükseldiği zaman, insanlara onların en alçağı (erzel) reîs olduğu, şerrinden korkularak kişiye ikrâm edildiği, ipek giyildiği (erkekler tarafından); şarkıcı kadınlar ve çalgı âletleri edinildiği ve bu ümmetin sonu evveline lânet ettiği zaman artık kızıl rüzgârı veya yere batışı ve kılık değiştirmeyi (meshi/biyolojik değişimi) beklesinler.”*⁴⁵⁸ buyurdu.

Zikretmiş olduğumuz hadislerde Hz. Peygamber (s) toplumda ne gibi hatâlar ve kusurlar bulunur, insanlar ne tür hatâlar işlerse toplumun düzeninin bozulacağı, dolayısıyla da Allah'ın gazâbı ve cezâlandırmasına neden olacağını ayrıntılı şekilde ifade etmiştir. Toplumun âhengini bozan bu durumlardan sakındırmak, bu halleri engellemek ve toplumsal barışla huzura sevk etmek için Allah'ın azâbını

⁴⁵⁷ Müslim, Birr 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 323.

⁴⁵⁸ Tirmizî, Fiten 38.

hatırlatmıştır.⁴⁵⁹

Hız. Peygamber (s), risâleti boyunca dinî, siyâsî, iktisâdî, hukûkî ve içtimâî açıdan İslâmî prensiplere ve sorumluluk anlayışına dayalı bir toplum inşâ etmiş, fert ve devlet arasındaki ilişkiyi temin etmiş, bütün kabileleri tek çatı altında toplamıştır. Resûlullah (s)'in oluşturduğu bu toplum, şuur ve dinamizm dolu, ahlâkî faziletlere sahip, câhiliye inanç, ibâdet, örf ve âdetlerinden uzak, sevinçlerin ve üzüntülerin birlikte paylaşıldığı, fertlerin arasında dayanışma ve dostluğun hâkim olduğu bir toplumdur. Hız. Peygamber (s)'in oluşturduğu toplum, iyiliğin yaygınlaştırılıp, kötülüklerin engellendiği, eşitlik hak, adâlet ve hürriyet prensipleri üzerine kurulan, kardeşliğin, birlik ve barışın hâkim olduğu; anarşi, fitne, kin ve düşmanlık tohumlarının atılmasına dahi imkân verilmeyen, kimsenin aşağılanmadığı, insanların îman, ibâdet ve ahlâk çizgisinde değerlendirildiği, Allah'dan korkmanın prensip kabul edildiği bir toplumdur. Böyle bir toplumda sevgi ve saygı hâkim olmuş ve mü'minler sevmekte, acımakta ve şefkatte bir vücût olmuşlar, birbirine asla buğzedip sırt çevirmemişlerdir.⁴⁶⁰

Hız. Peygamber (s), üstlendiği görev gereği her zaman toplumla iç içe olmuştur. O'nun evrensel misyonu toplumu ıslâh etmek, câhiliyyeden uzak, yeni ve erdemli bir toplum inşâ etmeğe yöneliktir. Dolayısıyla Hız. Peygamber (s)'e bir toplum mühendisi ve toplum mimari gözüyle bakılabilir.⁴⁶¹ Çünkü hadisleri, sosyal bütünleşme, birlik ve beraberlik, ailede uyum, ahlâkî değerler, dünya-âhîret dengesi gibi toplumsal mevzûlarda yol gösterici niteliktedir. Dolayısıyla modern anlamda olmasa da Hız. Peygamber (s) bir sosyolog görevi de icrâ etmiştir.

1.3.7. Hadislerde İnsan Haklarına Dair Bazı Bilgi ve Tespitler

İnsanî değerlerin her geçen gün zâyî edildiği günümüz dünyasında, insan hakları, ihyâ edilmesi gereken değerler olarak gitgide önem kazanmaktadır. Çünkü insan haklarının korunmadığı ve güvence altına alınmadığı bir yerde kargaşa ve anarşi kaçınılmazdır. Huzursuz bir toplumsa, maddî ve manevî çöküşün habercisidir. Aynı zamanda bir milletin medenî olma ölçütü salt sanayileşmesi veya teknolojik gelişimini tamamlaması olmayıp, insan haklarına gösterdiği değerlerle de ilişkilidir.

⁴⁵⁹ bkz. Yazıcı, *Hadislerde Toplamların Çöküşü*, 27-139.

⁴⁶⁰ M. Ali Kapar, *Hız. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, Konya, Esra Yay., 1993, s. 94.

⁴⁶¹ Sancaklı, *Hız. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, s. 223.

Peygamberlerin gönderiliş amaçlarından birisi; insana insanca yaşamayı öğretmek, insan haklarını yeryüzünde ikâme etmektir. Bütün peygamberlerin ortak yönü, insan haklarını doğal bir güvenceye almaktır. Dolayısıyla yeryüzünde insan hakları alanındaki mücâdele yeni başlamış olmayıp insanlık tarihi kadar eskidir. Hz. Peygamber (s), insan haklarının ikâmesi için mücâdele vermiş ve insan hakları ihlâllerine müdâhale etmiştir. O'nun hayatını, uygulamalarını ve hadislerini tetkik ettiğimizde bu gerçeği açıkça müşâhede etmek mümkündür. Özellikle insan hakları açısından Vedâ Hutbesi⁴⁶² ve Medine Vesîkası⁴⁶³ başlı başına incelenmeye ve tahlîl edilmeye değer niteliktedir. İnsan fitratına dayanan insan hakları kavramında, temel hak ve hürriyetlerin sayısı oldukça çoktur.⁴⁶⁴

Esasen insan hakları, sosyal hayatın düzeninin bir unsurudur. Toplumun temelindeki dinamiklerin birbiriyle çatışmadan, ahenk içinde yaşamasını sağlayan yegâne sebep insan haklarının ikâmesidir. Dolayısıyla insan hak ve hürriyetleri sosyolojinin konusuna girmekte; bu hususta zikredeceğimiz hadisler ve bilgiler de aynı zamanda sosyolojik bir değerlendirme teşkil etmektedir.

1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyânnamesi, insan hakları konusunda dünyada atılan en ileri ve kapsamlı adımdır. İnsan Hakları Evrensel Beyânnamesi'nin ilk iki maddesi, bütün insanların hür olduklarını, hak ve değer bakımından eşit olduklarını; beyânamede sözü edilen haklardan ırk, renk, cinsiyet, din, dil ayrımı yapılmaksızın yararlanacaklarını ilan etmiştir.⁴⁶⁵

Kur'ân-ı Kerîm, ayrıntılı ve teknik olmasa bile insan hakları kapsamına giren noktalara değinmiş ve bunların korunmasını değişik boyutlarda müeyyidelenmiştir. Bu konuda Kur'ân'ın genel çerçevesi, daha ayrıntılı şekilde Hz. Peygamber (s)'in hadislerinde tezâhür etmiştir. Bu ise insan hakkının, hak olarak görülmediği bir dünyada ve coğrafyada ilk ve büyük bir adım olmuştur.

Hz. Peygamber (s)'in hicretin 10. yılında vefâtından birkaç ay önce, Vedâ Haccı sırasında hacılara okuduğu hutbeler, daha sonra Vedâ Hutbesi ismiyle

⁴⁶² Vedâ hutbesinin metni ve kaynakları için bkz. Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, terc. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi Yay., 1997, s. 379 vd.

⁴⁶³ Medine vesîkasının maddeleri için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. I, s. 202-210.

⁴⁶⁴ Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber ve İnsan Hakları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 2, (2003), c. III, s. 23-24.

⁴⁶⁵ Heyet, Hayreddin Karaman, vd., *İlmihal II (İslâm ve Toplum)*, DİB Yay., Ankara, 2006, s. 304.

bilinmektedir. Bu hutbelerde Hz. Peygamber (s), bugün insan hakları kapsamında ele alınan konular üzerine uyarı ve tembihlerde bulunmuş, İslâm'ın bu alanda attığı adımları ve yürürlükten kaldırdığı câhiliye dönemi âdetlerini, ilk defa kendi yakınları üzerinde uyguladığı kurallara değinerek hatırlatmıştır. Bunlar arasında eşitlik, hürriyet, kan davası, emânet, neseb, fâiz, zîna ve karı-koca hakları sayılabilir.⁴⁶⁶ Vedâ Hutbesi'nin insan haklarını ele alan bölümleri şu yedi maddede özetlenebilir:

1. *Hepiniz Adem'in çocuklarıdır... Arap olanın, Arap olmayana bir üstünlüğü yoktur...*

2. *Canlarınız, mallarınız, nâmuslarınız mukaddestir, her türlü tecâvüzdten korunmuştur... Kimin yanında bir emânet varsa onu sahibine versin...*

3. *Kadınları haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz, kadınları Allah'ın emâneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır...*

4. *Fâizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lâkin borcun aslını vermek gerekir... Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız...*

5. *Câhiliye devrinde güdülen kan davaları tamamen kaldırılmıştır...*

6. *Din kardeşinize ait olan herhangi bir hakka tecâvüz helâl değildir...*

7. *Nefsinize zulmetmeyiniz. Nefsinizin de üzerinizde hakkı vardır...*⁴⁶⁷

Bu uygulama örneklerini ve tembihleri içeren Vedâ Hutbesi, İslâm dünyasının genelinde bir insan hakları beyânnamesi olarak algılanmaktadır. Çünkü Vedâ Hutbesi bireyin, ailesi, yakınları, içinde yaşadığı toplum ve tüm insanlarla ilişkileri konusundaki hakları belirleyici bir rehberlik sunmaktadır.⁴⁶⁸

İslâm dininin fevkalâde önem verdiği hususlardan biri -ki bu da insan hakları açısından önemli bir husus- üstün manevî değerlerle mücehhez kılarak insan haklarına saygılı insan-ı kâmil dediğimiz insan tipini yetiştirmektir. Bu insan tipi yetiştirilmediği sürece kanunî zorlamalar olsa da insan haklarının istenilen düzeyde uygulanması mümkün değildir. Hz. Peygamber (s) kendi döneminde bu amacı gerçekleştirmiş, kendinden sonraki dönemlerde bu insan tipinin yetişmesi için örnek teşkil etmiş ve gerekli mesajları vermiştir. Hz. Peygamber (s), iyi insan tipinin

⁴⁶⁶ Ali Köse, "İnsan Hakları", *İslâm'a Giriş, Evrensel Mesajlar*, DİB Yay., Ankara, 2008, s. 641, 642.

⁴⁶⁷ Hamîdullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 379 vd.

⁴⁶⁸ Köse, "İnsan Hakları", *İslâm'a Giriş, Evrensel Mesajlar*, s. 641, 642.

oluşması için gereken tedbirleri almış, bunları kendi döneminde uygulamalı olarak göstermiştir. İyi ve erdemli insan olmayı teşvik eden hadislerin çokluğundan bu konuya verdiği önemi anlamaktayız.⁴⁶⁹

*“Her iyilik sadakadır.”*⁴⁷⁰,

*“Bir iyiliğe öncülük eden kimseye o iyiliği yapanın ecri gibi sevap vardır.”*⁴⁷¹

*“Müslüman elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kişidir.”*⁴⁷²

*“Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe hakiki imân etmiş olamaz.”*⁴⁷³

*“Her kim bir iyilik yaparsa ona, ondan yediyüze kadar sevap yazılır.”*⁴⁷⁴

*“Sizin en hayırlınız ahlâkı en güzel olanınızdır.”*⁴⁷⁵

*“İyilik güzel ahlâktan ibârettir...”*⁴⁷⁶

İslâm, kötü insan tipinin oluşmaması için de gereken tedbirleri almış ve kötü insan tipiyle mücâdele etmiştir. Nitekim hadiste kötülüklerle mücâdele husûsunda şu strateji verilmektedir: *“Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şâyet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir.”*⁴⁷⁷

İnsan haklarının en başında yaşama hakkı ve can güvenliği gelmektedir. Çünkü yaşam hakkı diğer tüm hakların kaynağı durumundadır. Hz Peygamber (s), insan yaşamı ve değeri üzerinde çokça durmuş ve *“Yeryüzünde haksız yere öldürülen hiçbir insan yoktur ki, onun kâtilinin günâhının bir misli de Hz. Âdem’in ilk oğluna (Kâbil) yazılmış olmasın. Çünkü o, insanoğluna haksız öldürme yolunu açan ilk insandır”*⁴⁷⁸ buyurmuşlardır.

Tarihî Vedâ Hutbesi’nde ise *“(Mü’minler), bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise canlarınız, mallarınız, nâmuslarınız da öyle mukaddestir. Her türlü tecâvülden korunmuştur”*⁴⁷⁹ buyurarak

⁴⁶⁹ Sancaklı, “Hz. Peygamber ve İnsan Hakları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. III, sy. 2, s. 27.

⁴⁷⁰ Buhârî, Edeb 33; Müslim, Zekât 52; Ebu Dâvud, Edeb 68; Tirmizî, Birr 45.

⁴⁷¹ Müslim, İmâre 133; Ebû Dâvûd, Edeb 115; Tirmizî, İlim 14.

⁴⁷² Buhârî, İman 4; Müslim, İman 65; Tirmizî, İman 12; Nesâî, İman 8.

⁴⁷³ Buhârî, İman 7; Müslim, İman 71.

⁴⁷⁴ Müslim, İman 204.

⁴⁷⁵ Buhârî, Edeb 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 185.

⁴⁷⁶ Müslim, Birr 14-15; Tirmizî, Zühd 52.

⁴⁷⁷ Müslim, İman 78; Tirmizî, Fiten 11; İbn Mâce, Fiten 20.

⁴⁷⁸ Buhârî, Diyât 2, Enbiyâ 1 Müslim, Kasâme 27.

⁴⁷⁹ Buhârî, Edeb 43, Hacc, 132; Müslim, Birr 32, Kasâme 29, 30, Hacc 147.

Müslümanların can, mal, ırz ve nâmus güvenliğine vurguda bulunmuş; insanların sulh, sükûnet içerisinde birbirlerinin haklarına riâyet ederek yaşamalarını istemiştir.

Ayrıca Hz. Peygamber (s), intihâr etmenin cezâyı gerektirdiğini hadislerinde bildirmiştir.⁴⁸⁰ Anne karnında cinâyet olan kürtaj da insan yaşamına verilen değerden dolayı yasaklanmıştır.

Hz. Peygamber (s), insanın dirisine değer verdiği gibi ölüsüne de değer vermiştir. Bir gün ashâbıyla otururken yanlarından bir Yahûdi cenâzesinin geçtiğini fark edince hürmeten ayağa kalkmıştır. Yanındakiler bu durumu yadırgamış olmalı ki, *“Ya Rasûlallah, bu bir Yahûdi cenâzesidir.”* deyince Hz. Peygamber (s), *“O insan değil midir?”* cevabını vermiştir.⁴⁸¹ Gayri Müslim de olsa, cenâzesi de olsa insana saygıyı ve hürmeti ihmâl etmemiştir.

Din, vicdan ve ibâdet hürriyeti, insanın temel hak ve hürriyetlerinin en önemlilerindedir. Herkes bir din seçme ya da seçmeme hakkına sahiptir. Bu konu da İslâm’ın evrensel mesajlarında önemli bir yer tutmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de *“Dinde zorlama yoktur; artık hak ile bâtil iyice ayrılmıştır.”*⁴⁸²

*“Ey Muhammed! Eğer Rabbin dileyseydi yeryüzünde bulunanların hepsi elbette imân ederlerdi. O halde sen inanmaları için insanları zorluyor musun?”*⁴⁸³

*“Ve de ki: Hak Rabbinizdendir; Öyle ise dileyen imân etsin, dileyen inkâr etsin.”*⁴⁸⁴ âyetleriyle dinî tercih etme hakkına değinilmiştir.

Bu hususta Hz. Peygamber (s)’in amcası Ebû Tâlib’in dinî seçimi örnek verilebilir. Ebû Tâlib ölüm döşeginde iken Hz. Peygamber (s), amcasının kelime-i şehâdet getirmesini arzu etmiş ancak buna muvaffak olamamıştır. Ebû Tâlib, yanında bulunan müşriklerin etkisinde kalarak ecdâdının dini üzerine ölmeyi tercih ettiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁵

Câbir b. Abdullah (r.a.)’den nakledildiğine göre, bir bedevî Allah Resulü’ne gelerek Müslüman olmak üzere biât etti. Bir süre sonra hastalandı ve Hz. Peygamber (s)’den biâtını feshetmesini istedi. Allah Rasûlü bunu kabul etmedi. Bedevî, ikinci talebine de olumsuz cevap alınca Medine’den ayrıldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber

⁴⁸⁰ Müslim, İman 175; Tirmizî, Tıbb 7.

⁴⁸¹ Buhârî, Cenâiz 50.

⁴⁸² Bakara 2/256.

⁴⁸³ Yunus 10/99.

⁴⁸⁴ Kehf 18/29.

⁴⁸⁵ Buhârî, Tefsîr 9, 29.

(s), “Medine kirini atan temizini tutan bir körük gibidir” buyurdu.⁴⁸⁶

Din hürriyeti husûsunda, Hz. Peygamber (s)’in Medine’de yaşayan Yahûdilerle yaptığı, Medine Vesîkası olarak tarihe geçen antlaşma önemli bir yere sahiptir. Yahûdilere din hürriyeti tanıyan Medine Vesîkası özetle şöyledir:

“Yahûdilerden her kim bize uyarsa ona yardım edilecek ve bizimle eşit olacaktır. Onlara zarar verilmediği gibi düşmanlarına da yardım edilmeyecektir. Yahûdiler ve Müslümanlar kendi dinlerinde kalacaklardır. Farklı kabilelerden olanlar bu antlaşmaya bağlı kaldıkları sürece Yahûdiler gibi değerlendirilir...”

Yahûdilerin yakınları da kendileri gibidir. Saldırıya uğrarlarsa herkes yardıma gelecektir. Himâye altındaki yabancılara onların hâmîlerine olduğu gibi aynı esaslara göre davranılacaktır.”⁴⁸⁷

Medine örneği, Müslümanların egemen olduğu bölgelerde tarih boyu, model olarak uygulanmış ve diğer din mensuplarına din özgürlüğü tanınmıştır.

Hz. Peygamber (s), hayatı boyunca düşünce özgürlüğüne son derece önem vermiş, kişileri düşünce ve görüşlerini açıklamaya teşvik etmiş, onların düşünce ve görüşlerinden istifade etmiştir. Zaman zaman ashâbıyla istişâre etmiş ve verdiği bazı kararlarda onların düşünceleri etkili olmuştur. İstişâre bir nevi görüş ve düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayan bir eylemdir. Örneğin, Medine’ye yapılan hicretten kısa bir süre sonra müşriklerle yapılan Bedir savaşında, Müslümanlar galip gelmiş ve savaşta ele geçen esirlere yapılacak muâmele konusunda herhangi bir nass ortada olmayınca, Hz. Peygamber (s), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) gibi ashâbının ileri gelenleriyle konuyu müzâkere etmiş ve onlardan görüş almıştır.⁴⁸⁸ Hz. Ömer, düşmanın sindirilmesi ve korkutulması için esirlerin öldürülmesinden yana olmuştur. Hz. Peygamber (s), Hz. Ebû Bekir’in görüşü olan esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılması görüşünü benimsemiş ve bu görüşü uygulamaya koymuştur.⁴⁸⁹

İslâm’da karşılıklı haklara riâyet esastır. Şu hadis bu hakkı ortaya koyar: “Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur.”⁴⁹⁰ İnsanlara ezîyet, zulüm, hakkını gasbetmek hoş görülmediği gibi, kendisine zarar ziyan dokunan kişi

⁴⁸⁶ Buhârî, Ahkâm 45.

⁴⁸⁷ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, c. I, s. 202-210.

⁴⁸⁸ Müslim, Cihâd 58; Ebû Davûd, Cihâd 121; Tirmizî, Cihâd 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 30-31, 383.

⁴⁸⁹ Sancaklı, “Hz. Peygamber ve İnsan Hakları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. III, sy. 2, s. 33-34.

⁴⁹⁰ Mâlik, Muvatta’, Akdiye 31; İbn Mâce, Ahkâm 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 327.

de hakkını aynı nispette alma hakkına sahip değildir. Zîra bu hususta hüküm vermek, kişiye değil, gerekli mercülere düşmektedir.

Hiz. Peygamber (s)'in kendisine gelen dâvâlarda da yegâne ölçüsü hak, adâlet ve eşitlik olmuştur. Suç işleyen varlıklı bir kadının affedilmesi, cezâsının tatbik edilmemesi için kendisine gelindiğinde hâkimlere örnek olacak olan şu vecîz sözünü söylemiştir: *“Sizden evvelki toplumların helâk olmalarının başlıca sebebi, aralarında itibarlı bir kimse suç işlediği zaman ona dokunmamaları; zayıf ve kimsesiz biri suç işlediğinde ise onu cezâyâ çarptırmaları olmuştur. Allah'a yemin ederek söylüyorum ki, şâyet bu hırsızlığı kızım Fâtıma da yapsaydı mutlaka onun da elini keserdim”*⁴⁹¹

Hiz. Peygamber (s), kânun önünde herkesi bir tarağın dişleri gibi eşit gördüğünü, kimseyi üstün görmediğini şu hadislerde pekiştirmektedir; *“Ey insanlar! Şuna dikkat ediniz ki, sizin Rabbiniz birdir; babanız birdir. Arabın arab olmayana, Arab olmayanın araba; beyazın siyaha, siyahın beyaza Allah korkusu dışında hiç bir üstünlüğü yoktur.”*⁴⁹²

Başka bir rivâyette ise şöyle buyurmuştur:

*“İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Âdem'i de Allah topraktan yaratmıştır.”*⁴⁹³

Üstünlük ve fazîlet, insanî ve ahlâkî ilkelerdedir. Kim daha çok Allah'ın ve insanların hukûkuna riâyet ediyor ve Allah'tan korkuyorsa o üstün ve erdemli insandır.

Örneğin Hiz. Peygamber (s), pek çok yaşlı ve tecrübeli sahâbe olmasına rağmen âzatlı kölesi Zeyd'in oğlu genç Üsâme'yi komutan tayin etmiştir.⁴⁹⁴ Mûte savaşında da babasını komutan tayin etmiştir. *“Şüphesiz Allah, sizin bedenlerinize ve sûretlerinize bakmaz. Ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.”*⁴⁹⁵

İslâmın insan hakları hususunda açtığı çığırlardan biri de kadın haklarının korunması ve savunulmasıdır. Cahiliyye toplumunda değersiz, uğursuz görülen ve rencide edilen kadınlara asıl hak ve hukûku İslâm sağlamıştır. Kadının onurunu korumak için İslâm'ın attığı ilk adım, kadının horlanması ve uğursuz sayılması anlayışına savaş açmasıdır. Nitekim Hiz. Peygamber (s), hiçbir şeyde uğursuzluğun

⁴⁹¹ Buhârî, Hudûd 11; Müslim, Hudûd 8-11; Ebû Dâvud, Hudûd 4.

⁴⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 411.

⁴⁹³ Ebû Dâvud, Edeb 111; Tirmizî, Menâkıb 73.

⁴⁹⁴ Buhârî, Megâzî 45, 87; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 63.

⁴⁹⁵ Müslim, Birr 33, 34; İbn Mâce, Zühd 9.

olamayacağını beyân etmiştir.⁴⁹⁶

*“Kadınların üzerinde kocalarının hakkı olduğu gibi, erkeklerin üzerinde de hanımlarının hakkı vardır.”*⁴⁹⁷

*“Kadınların haklarını korumanızı tavsiye ederim.”*⁴⁹⁸

*“Mü'minlerin imân bakımından en kâmilî ahlâkı en güzel olanıdır. Ahlâkı en güzel olanınız da kadınlarına en güzel davrananıdır.”*⁴⁹⁹

*“Sizin en hayırlınız âilesine karşı en hayırlı olanınızdır.”*⁵⁰⁰

*“Kadınlarınız hakkında Allah'tan korkun! Kuşkusuz siz onları Allah'ın bir emâneti olarak aldınız ve onların cinselliklerini Allah'ın kelimesiyle (nikâh akdi ile) kendinize helâl kıldınız.”*⁵⁰¹ Görüldüğü gibi pek çok hadis kadınlara verilen değeri çok güzel bir şekilde anlatmaktadır.

O, hadislerinde çocuk eğitimine de dikkat çekerek *“Çocuklarınıza ikrâm edin ve terbiyelerini güzel yapın.”*⁵⁰²

*“Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adâleti gözetin”*⁵⁰³ buyurmuştur.

İslâm dinine göre insanın helâl yoldan kazandığı ve elde ettiği mal ve servet kutsaldır. Başkasının malına, servetine tecâvüz ise haramdır. Hz. Peygamber (s)'in ifâdesiyle gönül rızası olmadıkça hiçbir Müslümanın malı, diğer bir Müslümana helâl olmaz.⁵⁰⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de *“Ey imân edenler! Birbirinizin mallarını haram yollarla yemeyin.”*⁵⁰⁵ buyurulmaktadır. Dolayısıyla bir rivâyette bildirildiği gibi *“Malı uğrunda öldürülen şehittir.”*⁵⁰⁶

Bu meyanda çalışan kesimin haklarına riâyet edilmesi, çalışanlara insanca davranılması ve kimsenin sömürülmemesi esastır. Bu nedenle Hz. Peygamber (s) *“Kim bir işçi tutarsa hemen ona (alacağı) ücretini bildirin.”*⁵⁰⁷ ve *“İşçinin ücretini*

⁴⁹⁶ Müslim, Selâm 110-117.

⁴⁹⁷ Tirmizî, Rada' 11; İbn Mâce, Nikâh 3.

⁴⁹⁸ Buhârî, Enbiyâ 1.

⁴⁹⁹ Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Rada' 11.

⁵⁰⁰ Ebû Dâvûd, Sünnet 14; Tirmizî, İman 6, Menâsik 63; İbn Mâce, Nikâh 50, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 472.

⁵⁰¹ Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 57; İbn Mâce, Menâsik 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 73.

⁵⁰² İbn Mâce, Edeb 3.

⁵⁰³ Buhârî, Hibe 13; Müslim, Hibât 13.

⁵⁰⁴ Müslim, Kasâm 29.

⁵⁰⁵ Nisâ 4/29.

⁵⁰⁶ Buhârî, Mezâlim 33; Tirmizî, Diyyât 22.

⁵⁰⁷ Nesâî, Eymân 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 59.

alın teri kurumadan ödeyiniz."⁵⁰⁸ buyurmuş, çalışan haklarını garanti altına alınmasını îrad etmiştir.

"*Kullarıma işkence etmeyiniz.*"⁵⁰⁹ şeklinde nakledilen kudsî hadis de, işkencenin kötü olduğuna işâret etmektedir. Hadislerde kavga ederken dahi bazı hususlara dikkat edilmesi istenmekte ve şöyle buyurulmaktadır:

"*Biriniz din kardeşiniz ile dövüşmek zorunda kalırsa, sakın yüzüne vurmasın. Çünkü Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı.*"⁵¹⁰

İslâm dini, insana üstün bir değer vermekle beraber, onun erdemli ve onurlu bir şahsiyet olarak yetişmesi için gerekli tedbirleri almıştır. İslâm'ın istediği modelde insan yetiştiği takdirde insan hakları ihlallerinin asgariye ineceği kesindir. İnsan haklarının güvencesi büyük ölçüde burada yatmaktadır.

Hz. Peygamber (s), diğer peygamberler gibi, insan haklarını toplumda egemen kılmak, insanca bir yaşam sağlamak için çalışmış ve bu konuda örnek olmuştur. İnsan haklarıyla ilgili pek çok hadisten evrensel mâhiyette ilkeler çıkarılmış ve daha fazlasını çıkarmak mümkündür.⁵¹¹

1.3.8. Hadislerde Siyâset ve Devlet Yönetimi Hakkında Bazı Bilgi ve Tespitler

Hz. Peygamber (s)'in peygamberlik misyonu, ferdî ve manevî hayatın olduğu kadar sosyal ve maddî hayatın da mükemmellik ölçüsünü ortaya koymayı, her iki alanda da insanlara kılavuzluk yapmayı kapsamaktadır. İzlediği siyâset bütün fert ve toplumları kapsayan ve bütün eğilimleriyle insan tabiatını göz önünde bulunduran bir genişlik ve derinlik taşımıştır. Hz. Peygamber (s)'in insanlık tarihinde siyâsî, hukûkî, ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya koyduğu değerleri bilfiil uygulamayı başardığı bilinen tek peygamber ve lider olması da bu beşeri kılavuzluk ve önderlik misyonunun bir gereğidir.⁵¹²

İslâm dininin en belirgin ve temel niteliklerinden biri hem dünya hem âhîret dini oluşudur. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (s) Medine'ye hicret eder etmez,

⁵⁰⁸ İbn Mâce, Ruhûn 4.

⁵⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 172-173.

⁵¹⁰ Müslim, *Birr* 115.

⁵¹¹ bkz. Sancaklı, "Hz. Peygamber (s.a.s.) ve İnsan Hakları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. III, sy. 2, s. 23-51.

⁵¹² Ahmet Özel, *Hiz. Muhammed'in Devlet Yönetiminde Liderlik Sırları*, İstanbul, Karakutu Yay., 2005, s. 17-18.

yalnız dar anlamda bir din önderi değil, aynı zamanda siyâsî bir lider olarak davranmış; din faaliyetleri yanında toplumsal ve siyâsî işlerin düzenlenmesi ve yönlendirilmesi işini de üzerine almış; Medine'deki Müslüman olan ve olmayan bütün unsurların benimsediği bir anayasal belge hazırlayarak dinin öngördüğü ilke ve hedeflerle uyumlu bir siyâsî yapı oluşturmaya başlamıştır.⁵¹³

Hiz. Peygamber (s)'in liderliğinde oluşan gelişmelerle Arap yarımadasındaki siyâsî yapı çeyrek asır içinde değişmiş; birçoğu göçebe ve yarı göçebe dağınık kabîleler halinde yaşayan Araplar onun sayesinde ilk defa birleşip bir millet haline gelmişlerdir. İslâm öncesi Arap toplumunda hâkim dinî ve sosyal kavram ve kurumlara karşı büyük bir mücadele veren Hiz. Peygamber (s), Medine'de ferdî ahlâk ve sosyal adâlet bakımından bir çürüme içinde bulunan toplumda, yeni ahlâkî ve sosyal bir düzen kurmaya çalışmıştır. Kabîlevi düşmanlıkları, sosyal adâletsizlik ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmış; doğuştan var kabûl edilen üstünlük kavramını yıkmış, toplum fertlerini birbirinden ayıran yapma engelleri kaldırmıştır. Kardeşlik, karşılıklı dayanışma ve sevgi esâsına dayanan bir toplum meydana getirmiştir. Kız çocuklarının öldürülmesini ve kadınlara kötü muâmele yapılmasını önlemiştir. O asırdaki uluslararası şartlar çerçevesinde bir devletin tek taraflı kararıyla kaldırılması mümkün olmayan köleliğin tadrîci bir şekilde ortadan kalkması için gerekli tedbirleri almıştır. Öyle ki kısa bir süre sonra azâd edilen köleler ilim, sanat ve diğer alanlarda efendilerinin önüne geçer hale gelmişlerdir.⁵¹⁴

Hicretin onuncu yılından itibaren geniş bir bölgenin İslâm hâkimiyeti altına girmesi, bu bölgelerin İslâm Devleti'nin eyâletleri haline gelmesi ile Hiz. Peygamber (s) bu bölgelerin yönetimi için genellikle kendi kavimlerinden seçkin kimseleri göndermiştir. Hiz. Peygamber (s) yönetim, yargı ve vergi tahsîli görevlerine 46 kişi vazîfelendirmiştir.⁵¹⁵ Yine Medine dışına çıktığında yerine vekil bıraktığı ve bu vekillerin 17 tanesinin isminin kaynaklarda geçtiği görülmektedir.⁵¹⁶

Hiz. Peygamber (s) hadislerde öncelikle iyi bir idarî sistem için yönetici olan kişide olması gereken liderlik vasıfları belirtilmiştir.

Hiz. Peygamber (s), *"İş, ehbinden başkasına verildiği zaman kıyâmeti*

⁵¹³ Heyet, Hayreddin Karaman, vd., *İlmihal*, II, s. 547-551.

⁵¹⁴ Özel, *Hiz. Muhammed'in Devlet Yönetiminde Liderlik Sırları*, s. 31-32.

⁵¹⁵ Muhammed Abdül-Hay el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-idâriyye, Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, trc. Ahmet Özel, İstanbul, İz Yay., 2003, c. I, s.397-405.

⁵¹⁶ Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 484-486.

*bekle*⁵¹⁷ buyurmuştur. Bu hadiste “iş” anlamına gelen emr kelimesi, öncelikle devlet işi yani idârî ve siyâsî görev olarak düşünülmüştür. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de devlet adamları için “ulü’l-emr”⁵¹⁸ (iş başında olanlar) ifâdesi kullanılmıştır.

Hz. Peygamber (s), *“On kişi üzerinde bile olsa, yöneticilik yapmış olan her insan kıyâmet gününde (Allah’ın huzuruna) elleri boynuna bağlı olarak gelir. Sonra da ya adâleti sayesinde kurtulur veya haksızlık etmiş olduğu için mahvolur!”*⁵¹⁹ buyurmuştur. Bir toplumda sevginin yaygınlaşması, adâletin gerçekleşmesi ve haksız güç kullanımının ortadan kalkması ancak o toplumda yönetimin faziletli insanların elinde bulunmasıyla mümkün olur. Yöneticinin başta gelen vasfı fazilet ve ehliyet sahibi olmasıdır. Aksi takdirde yönetilenin yöneticiye îtimat etmesi, güven ve saygı duyması da sağlanamaz. Ehliyet sahibi yönetici halkın idâresinde ve hakkın ifâsındaki başarısıyla iyi bir toplum ve ülke oluşmasına süreç hazırlar. İşte yukarıdaki iki hadis de, siyâsette ehliyetin önemini açık bir şekilde göstermektedir.

Hz. Peygamber (s), kamu ve devlet işlerine atamalarda kişinin cesâretine, başarısına ve üstleneceği göreve ehil olup olmamasına bakmıştır. Bu bakımdan ashâbı bir görevi bizzat istemekten sakındırmış ve bir işe tâlib olanlara da görev vermeyeceğini belirtmiştir. Nitekim bir defasında iki kişi gelmiş ve yönetici olarak atanmalarını istemişlerdir. Onları dinleyen Hz. Peygamber (s), *“Biz, işimizi isteyene ve mevkî düşkünlüğüne vermiyoruz”*⁵²⁰ diyerek, kabul etmemişlerdir. Yine sahâbeden Ebu Zer (r.a.)’in idârecilik yapmakla ilgili isteğini kabul etmemiş ve şöyle buyurmuştur: *“Ey Ebu Zer, sen zayıf bir bünye ve yumuşak bir huya sahıpsin. İstedığın görev ise bir emânettir. Sonu da kıyâmet gününde bir perişanlık ve pişmanlıktır. Yalnız onu hak ederek alan ve üzerine düşeni yerine getiren müstesnâdır”*⁵²¹

İdârecilikte kabîle üstünlüğü, soyluluğu, zenginliği esas almamış; inanç sahibi ve değerlere sahib olmayı esas almıştır. Bu meyanda da herkese kabiliyet ve çabasının derecesinde fırsat eşitliği sağlamıştır. Bundan dolayı ehil gördüğü genç sahâbilerden Amr b. Hazm’ı, Necran’a henüz onyediyedi yaşında⁵²², Attab b. Esid’i yirmi

⁵¹⁷ Buhârî, İlm 13, İmâre 170.

⁵¹⁸ Nisâ 4/59.

⁵¹⁹ Dârimî, Siyer 72; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 431; V, 267.

⁵²⁰ Buhârî, Ahkâm 5.

⁵²¹ Müslim, İmâret 16.

⁵²² Kettânî, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, c. I, s. 318, 401, 402.

yaşlarında iken Mekke'ye vali tâyin etmiştir.⁵²³

Toplumun temeli olan aileden başlayarak, her kademedede görevli olan kişi, memur ve idârecilerin sorumlulukları da ayrı ayrı gösterilmiştir. Herkesin sorumluluk alanı şu hadisle belirlenmiştir. *“Her biriniz bir yöneticisiniz ve her biriniz yönetiminizdekilerden sorumlusunuz: Devlet adamı bir yöneticidir ve halkından sorumludur. Erkek ailesinin yöneticisidir ve onları gözetmekten sorumludur. Kadın kocasının, evinin muhâfızıdır ve bundan sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malının bekçisidir ve bundan sorumludur. Her biriniz bir yöneticisiniz ve yönetiminizdekilerden sorumlusunuz.”*⁵²⁴

Ayrıca İslâm idâre anlayışına göre yönetim sadece toplumsal değil aynı zamanda ferdîdir. Resûlullah (s) şu hadisinde şöyle buyurmaktadır: *“Üç kişi yolculukta olursa birilerini emir tayin etsinler.”*⁵²⁵

İslâmî literatürde devlet yönetimi imâmet, hilâfet ve imâret kavramlarıyla ifâde edilir. Hadislerde imâm hem namaz kıldıran kişi, hem de devlet başkanı anlamında müteaddit defalar geçer. Meselâ kıyâmet gününde Allah'ın arşının altında gölgelenecek kimseler sayılırken bunların başında adâletli devlet yöneticisi (imâmün âdil) zikredilir.⁵²⁶

“Yedi kimseyi Allah Teâlâ kendi gölgesinden başka gölge bulunmayan kıyâmet gününde, gölgesinde barındıracaktır. Bunlar:

*Adâletli devlet reîsi, Rabbine ibâdet ederek yetişen genç, gönlü mescidlere bağlı kimse, birbirlerini Allah rızâsı için seven ve buluşmaları da ayrılmaları da bu sevgiye dayalı olan iki şahıs, itibarlı ve güzel bir kadın kendisiyle beraber olmak isteyince ‘Ben Allah’tan korkarım’ diyerek buna yanaşmayan erkek, sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar gizli sadaka veren adam, tenhâda Allah’ı anıp gözleri yaşla dolan kişidir.”*⁵²⁷

Keza Allah'ın en çok buğzettiği kimsenin zâlim devlet yöneticisi (imâmün câir) olduğu belirtilir. *“Kıyâmet gününde insanların Allah Teâlâ'ya en sevgili olanı ve O'na en yakın yerde bulunanı, adâletli idârecidir. Kıyâmet gününde insanların Allah Teâlâ'ya en sevimsiz olanı ve O'na en uzak mesâfede bulunanı da zâlim*

⁵²³ Kettânî, *Hz.Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 256, 397.

⁵²⁴ Buhârî, Cum'a 11, Buhârî; Müslim, İmâret 20.

⁵²⁵ Ebû Dâvud, Cihâd 87.

⁵²⁶ İlyas Üzüm, “İslâm'da Devlet Yönetiminin Yeri”, *Köprü Dergisi*, sy. 58, (1997), s. 54.

⁵²⁷ Buhârî, Ezân 36, Zekât 16, Rikak 24, Hudûd 19; Müslim, Zekât 91; Tirmizî, Zühd 53; Nesâî, Kudât 2.

idârecidir”⁵²⁸

Görüldüğü gibi, hadislerde devlet yöneticisinin adaletli ve zulümden uzak olması gerektiği vurgulanmıştır. Adâletten uzak ve zâlim idâreci halkı tedirginlik ve huzursuzluk ortamına sürükler. Dolayısıyla insanlar da devlet de bir kaos ortamında bulunur. Bu ise zamanla toplumda zulüm, haksızlık, suç ve adâletsizliğe sebebiyet verir.

İslâm dini, bütün toplumsal kurumlarda olduğu gibi en geniş toplumsal kurum olan devlette de nizâm fikrine ve uyuma önem verir. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm’de, “Allah’a, Peygamber’e ve içinizden çıkan yöneticilere itaat ediniz”⁵²⁹ buyrulmuştur. Hz. Peygamber (s) de, “Kendi işlerinizi yürütenlere (devlet adamlarına) itaat edin, rabbinizin cennetine girin”⁵³⁰ anlamındaki hadisiyle bu itâatin değerine işâret etmiştir.

Yine Peygamber (s) "emir"e karşı çıkmaktan sakındırırken "sultadan / otoriteden çıkmak" ifâdesini kullanmış ve şöyle buyurmuştur: *"Her kim emirinden hoşuna gitmeyecek bir şey görürse sabretsin. Çünkü sultanın -yönetim yetki ve alanının-dışına bir karış kadar dahi olsa çıkan bir kişi (bu haliyle) ölürse mutlaka câhiliye ölümü üzerine ölür."*⁵³¹

Hadislerde münker işleyecek olsalar dahi yöneticilere karşı savaşmak açık bir şekilde yasaklanmıştır. Ümmü Seleme'den: Resûlullah (s) şöyle dedi: *"Sizin başınıza öyle kimseler emir olacak ki, bazı davranışlarını güzel bulup memnun kalacaksınız. Bazı davranışlarını da çirkin bulacaksınız. Onların iyi davranışlarını bilen kimse (onların münkerinden) uzak olur. Her kim (münkerlerine) karşı çıkarsa kurtuluşa erer. Rızı olup tabi olan ise."* Orada bulunanların: Onlarla savaşmayalım mı? diye sormaları üzerine Allah'ın Rasûlü: *"Namazı kıldıkları sürece hayır."* buyurdu.⁵³²

Hz. Peygamber (s) İslâmî yönetimin nasıl olması gerektiği ile ilgili hükümleri de belirtmiştir. En başta gelen temel prensip Allah'ın emir ve yasaklarına uyulmasıdır. Yöneticilere itâat, onların yönetimlerinde Allah'a itâat etmeleriyle kayıtlıdır. Hz. Peygamber (s) *"Allah'a isyan olacak hususlarda hiçbir kimseye itâat*

⁵²⁸ Tirmizî, Ahkâm 4; Nesâî, Zekât 77.

⁵²⁹ Nisâ 4/59.

⁵³⁰ Tirmizî, Cum`a 81.

⁵³¹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. VI, s. 437.

⁵³² Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. II, s.294.

edilmez. *İtâat ancak meşru-Allah'ın emrine uygun- hususlarda olur*⁵³³ buyurarak, bu itâatin hangi durumlarda ve hangi sınırlarda olması gerektiğini bildirmiştir.

Devletin dine saygısı, onun topluma ve toplumsal değerlere saygısının bir yansıması olmaktadır. Dini uygulamalar seviyesinde yöneticiler toplumun da kendilerine saygı göstermelerini hak ederler. Nitekim bu anlamda olmak üzere Hz. Peygamber (s), *“Cihâdın en üstünü, zâlim hükümdar karşısında hakkı söylemektir*⁵³⁴ buyurmuş; yaratana isyan teşkil eden hususlarda yaratılmış itâat edilmeyeceğini *“Allah'a isyan söz konusu olan yerde kula itâat yoktur*⁵³⁵ hadisiyle bildirmiştir. İslâm dininin emir ve yasaklarının korunup, dikkate alındığı emirlerde toplumun amirlere itâati ne derece hayırlı bir fiil sayılırsa; Allah'ın koyduğu hükümler ve sınırlar dışında verilen emre itâat etmeyip, hakkı savunmak da hadislerden anlaşıldığı üzere hayırlı bir fiil kabul edilir.

Geleneklerin ve insanların baskısıyla yürütülen âdetlerin yerine, Hz. Peygamber (s) gerçek anlamda bir hukûk anlayışının unsurları olan, açıkça belirtilmiş ve herkes için geçerli olan kurallarla toplumu yönetmiştir. Bu hukûkî-siyâsî yapı küçük bir toplumun ihtiyaçlarıyla sınırlı olsa da gelecekteki Müslüman devletlerin dayandığı fikri temelle tutarlılıklarını sağlayacak kurumların ilk şekilleriyle bu dönemde oluşmaya başlamıştır.⁵³⁶

Resûlullah kendisinin de bir beşer olduğunu, hasımların ortaya koydukları gerekçelere göre hüküm verdiğini, bir tarafın bu konuda baskın çıkması sonucu onun lehine hüküm vermesi ve gerçekte diğerinin haklı olması halinde, bunun ateşten bir parça olduğu hususunda tarafları uyarmıştır.⁵³⁷ Allah'ın adâletten sapmadığı müddetçe hâkimle birlikte olduğunu ve böyle hâkimlerin cennete; gerçeği bildiği halde haksızlık edenlerin ise cehenneme gireceklerini⁵³⁸, yargı işinde rüşvet alanların Allah'ın lânetine uğrayacaklarını⁵³⁹ haber vermiş ve hâkimlerin aşırı açlık, susuzluk ve öfke gibi sağlıklı karar vermeyi engelleyen durumlarda hüküm vermekten sakınmalarını⁵⁴⁰ istemiştir.

Bu doğrultuda hadislerde hukûk ve yargılamayla ilgili ayrıntılı düzenlemeler

⁵³³ Buhârî, Ahad 1; Müslim, İmâre 39.

⁵³⁴ İbn Mâce, Fiten 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 251, 256.

⁵³⁵ Buhârî, Ahkâm 4; Müslim, İmâre 39.

⁵³⁶ Özel, *Hz. Muhammed'in Devlet Yönetiminde Liderlik Sırları*, s. 60.

⁵³⁷ Müslim, Akdiye 4; Tirmizî, Ahkâm 2.

⁵³⁸ İbn Mâce, Ahkâm 4; Tirmizî, Ahkâm 1.

⁵³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 287, 288.

⁵⁴⁰ Müslim, Akdiye 16; İbn Mâce, Zühd 1.

getirilmiştir. Aynı zamanda bu konularda getirilen bazı genel esaslar uygulamada doğacak haksızlıkları önlemeye ve insan haklarına saygıyı yüceltmeye yöneliktir. Mesela Ahmed Cevdet Paşa'nın hukûk âbidesi eserinde "*Berât-ı zimmet asıldır*"⁵⁴¹ diye genel bir kurala dönüştürdüğü esas, hadislerde "*İnsanlara (her) iddiâ ettikleri verilseydi bazı insanlar başka insanların mallarının ve kanlarının (çoğunda) hak iddiâ ederdi. Ancak delil getirmek davacıya, yemin etmek inkâr edene (davalıya) düşer*"⁵⁴² şeklinde ifâdesini bulur. Yine cezâî yargılamada şüphenin zanlı lehine kullanılması Efendimizin "*Şüpheli bulunan konularda hadd cezâlarını uygulamayın*"⁵⁴³ emriyle sabit olmuştur.⁵⁴⁴

Hz. Peygamber (s) yönetim ve hukûkî işlerde adâlet ve eşitlik esasını muhâfaza etmiştir. Bir gün bir kadın hırsızlık yaptığı gerekçesiyle huzuruna getirildiğinde, Resûlullah (s)'in sevdiği sahâbilerden biri, onu bağışlaması için aracı olmak istemiştir. Hz. Peygamber (s) öfkeye kapılarak şöyle buyurmuştur:

*"Benim kendi kızım Fâtıma bile hırsızlık yapmış olsaydı, ona bile öngörülen cezâyı uygulardım; önceki toplumlar sadece fakir ve zayıflara cezâ verip zenginleri ve soyluları affettikleri için yok olup gitmişlerdir."*⁵⁴⁵ Eşitlik yönetimin ayrılmaz bir ilkesi olmuş, kim için ve ne için olursa olsun bu ilkeden tâviz vermemek Hz. Peygamber (s)'in önemli düsturlarından olmuştur. Halkın zengin-fakir, akraba-yabancı ne türlü olursa olsun ayrıma tâbi tutulmadan, denk şartlarda idâre edilmesi, aynı hukûka muhâtab olması hem İslâm'ın hem medeniyet şuûrunun öngördüğü bir insan hakkıdır. Bu haklar ise tam anlamıyla Hz. Peygamber (s)'in tavsiyeleriyle yerine oturmuş ve her sahada vazgeçilmemesi gereken ilkeler olmuştur.

Aynı zamanda Hz. Peygamber (s)'in hadislerinde, devlet yönetiminde gerekli birtakım görev ve görevliler olduğundan, devlet teşkilatının alt yapısındaki birtakım birimlerden bahsedilmektedir.

Hz. Peygamber (s)'in resmî yazışmalarda kullanılmak üzere bir mühür edindiğine dâir Enes (r.a.) şöyle rivâyette bulunur: "Resûlullah (s) Rûm'a (Bizanslılar) mektup yazmak istediğinde kendisine "Mektubun mühürlü olmazsa okumazlar" denildi. O da gümüşten bir mühür (yüzük) edindi, nakşî da

⁵⁴¹ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Ahmed Cevdet Paşa) Madde: 8.

⁵⁴² Müslim, Akdiye 1.

⁵⁴³ Canan, *Kütüb-i Sittü Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. VII, s. 338.

⁵⁴⁴ Erol Demiryürek, <http://www.siyerinebi.com>, Siyer-i Nebi Eğitim ve Araştırma Derneği, <http://www.siyerinebi.com/2010/08>, 20 Nisan 2013.

⁵⁴⁵ Buhârî, Hudûd 11; Müslim, Hudûd 8-11; Ebû Dâvud, Hudûd 4.

“*Muhammedün Rasûlullâh*”dı. Resûlullah'ın (s) elinde mührün beyazlığını görüyor gibiydim.”⁵⁴⁶

Bazı sahâbilerin gerek sulh için gerekse farklı amaçlarla elçi olarak görevlendirildiğinden de bahsedilmektedir. Resûlullah (s) Hirâş b. Ümeyye el-Huzâî'yi kendisine âit bir deveye bindirip Kureyş'e elçi olarak Mekke'ye gönderdi ve Mekke'ye geliş sebebinin Kureyş eşrafına bildirmesini emretti. Kureyşliler Resûlullah (s)'ın devesini boğazlayıp onu da öldürmek istediler. Ahâbîş kavmi buna engel oldu ve onu bıraktılar. Sonra Allah Rasûlü (s) Hz. Ömer'in tavsiyesiyle bu iş için Osman b. Affân'ı gönderdi.⁵⁴⁷

Hz. Peygamber ganimetlerin dağıtılmasında adâletin gözetilmesi için bizzat görev almış, sahâbilerin feyden pay almaktaki öncelik ve miktarlarını tâyin etmiştir. Bu hususta Avf b. Mâlik şöyle rivâyet eder: "Allah Rasûlü (s)'e fey geldiğinde hemen o gün paylaştırırdı; evliye iki pay, bekâra bir pay verirdi. Çağrıldık, ben Ammâr'dan önce çağrıldım. Çağrıldım ve bana iki pay verdi, benim eşim vardı. Bundan sonra Ammâr b. Yâsir çağrıldı, ona bir tek pay verdi.”⁵⁴⁸

Farklı bir hadiste de zekât hayvanlarını belirleyip, damgalama işini bizzat Hz. Peygamber (s)'in yaptığı zikredilmektedir. Enes b. Mâlik (r.a.) bu hususta şu rivâyette bulunur: "Abdullah b. Ebî Talha'yı, kendisine tahnik yapması için Resûlullah'a (s) götürdüm. Elinde damga, zekât develerini damgalarken kendisine vardım.”⁵⁴⁹

Başka bir hadiste de zekâtları toplamak için zekât memuru tâyin ettiği belirtilmektedir. Ebû Humeyd es-Sâidî şöyle rivâyet eder: "Resûlullah (s) Ezd kabîlesinden İbnu'l-Lütbiyye adlı birini Beni Süleym kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirdi. O geldiğinde onu hesaba çekti. İbnü'l-Lütbiyye de “Şu sizin malınız, şu da hediyedir” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s) “*Eğer doğru söylüyorsan, babanın ve ananın evinde otursaydın da hediyen sana gelseydi ya!*” buyurdu, sonra bize hitapta bulundu; Allah'a hamd ü senâ etti, sonra şöyle dedi: “*Sizden birini Allah'ın bana tevdi ettiği işlerden birine görevlendiriyorum, o da bana geliyor ve ‘şu sizin malınız, şu da bana verilen hediyedir’ diyor. Eğer o doğru söylüyorsa, babası ve annesinin evinde otursa da hediyesi ona gelse ya! Allah'a*

⁵⁴⁶ Buhâri, Libâs 52.

⁵⁴⁷ Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 270.

⁵⁴⁸ Ebû Davud, İmâre 14.

⁵⁴⁹ Buhâri, Zekât 69.

andolsun, sizden hakkı olmadığı halde ondan birşey alan hiçbir kimse yok ki kıyâmet günü yüküyle birlikte Azîz ve Celîl olan Allah'a kavuşmasın.’’⁵⁵⁰

Diğer bir rivâyette ise Resûlullah (s)’in yaptığı alışverişlerde yazılı belge aldığı veya verdiği; bununla da ticâretin belli bir sistemle yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Abdülhamîd b. Vehb şöyle rivâyette bulunur: Adâ b. Halid b. Hevze “bana "Resûlullah'ın (s)benim için yazdırdığı bir belgeyi sana okuyayım mı?" dedi.” Ben de “evet” dedim. Bana şu belgeyi çıkardı: "Bu, Adâ b. Halid'in Allah Rasûlü (s) satın aldığı (şeylere dair belge) dir. Ondan bir erkek veya kadın köle satın almıştır; ayıp (hastalık), kötü özellik (huy) ve hile olmaksızın. Müslümanın Müslümana satışı olarak." yazılıydı.⁵⁵¹

Hız. Peygamber (s) başarılı bir haber alma teşkilâtı oluşturmuş, sefer esnâsında veya seferden dönerken, yol güvenliğini sağlamak, düşman hakkında bilgi edinmek için keşif kolları oluşturmuştur.⁵⁵² Medine döneminde istihbârat görevini ifâ eden sahâbilerin bulunduğu dair Enes (r.a.) şöyle rivâyette bulunur: "Resûlullah (s), Ebû Süfyân'ın kervanının ne yaptığını öğrenmesi için Büseybese'yi câsus olarak gönderdi.”⁵⁵³

Resûlullah(s), Kur’ân’ın prensipleri doğrultusunda meşru savaş dışında savaş kabul etmediği gibi savaşı keyfilikten çıkarıp hukûka dayandırmıştır. Savaşın tahribatını sınırlı tutarak, çatışmaya katılmayan çocuk, kadın ve yaşlı kimselerin öldürülmesini, hıyanette bulunulmasını yasaklamıştır.⁵⁵⁴ Düşmanın öldürülmesinde dahi iyiliğin gözetilmesini emretmiş ve “*Öldürme konusunda insanların en iffetli(şefkatli) olanı inananlardır*”⁵⁵⁵ buyurmuştur.

Hız. Peygamber (s) tüm hayatı boyunca hem bir peygamber hem de bir devlet yöneticisi olarak iyi bir idârecinin nasıl olması ve hangi özelliklere sahip olması gerektiğini temsil ederken; birçok beyânında da kötü idârenin ve sonuçlarını da insanlığa bildirmiş ve âdetâ yönetim esaslarını oluşturmuştur. Bunların yanında Medine’de kurduğu İslam Devleti modelinde bir devlet teşkilâtının nasıl olması gerektiği ve bu teşkilâta hangi müesseselerin bulunması gerektiğine dair bilgiler vermiştir.

⁵⁵⁰ Müslim, İmâre 7.

⁵⁵¹ Tirmizî, Buyû’ 8.

⁵⁵² Kettânî, *Hız. Peygamber’in Yönetimi*, c. I, s. 526, 538.

⁵⁵³ Müslim, İmâre 145.

⁵⁵⁴ Özel, *Hız. Muhammed’in Devlet Yönetiminde Liderlik Sırları*, s. 54.

⁵⁵⁵ Ebû Dâvud, Cihâd 10.

1.3.9. Hadislerde Çevre İle İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler

Hız. Peygamber (s), hayatı esnasında, çevrecilik faaliyetinde bulunmuş ve hadisleriyle çeşitli konularda örneklik teşkil etmiştir. Çevre ile ilgili hadisleri değerlendirildiğinde Hız. Peygamber (s), bir ilk çevreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan başka, İslâmî çevreciliğin esasını ve unsurlarını teşkil eden genel öğretiler de vaz' etmiştir ki, Kur'ân-ı Kerim'in öğretileriyle paralellik arz etmektedir.

Hız. Peygamber (s)'in, "*Yeryüzü bana ve (Müslümanlara) mescid ve temizleyici olarak kılındı*"⁵⁵⁶ şeklindeki hadislerinde belirttiği üzere, tüm kâinat ve yeryüzü kutsaldır. Bu kutsallık anlayışı, hem İslâm'daki tabiat anlayışının hem de ekoloji veya çevrecilik anlayışının temeli ve en başta gelen prensibidir.

Hız. Peygamber (s)'in çevre meselesinin olmadığı bir devirde şuurlu bir çevreci olduğu, bu işe ne kadar önem verdiği hadisleriyle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Hız. Peygamber (s)'in bu çevreciliği, günümüz çevreciliğine örnek teşkil edebileceği ve konusuyla ilgili birçok temel sorulara cevap aramada yol göstereceği açıktır.

Hız. Peygamber (s)'in tabiata karşı büyük bir sevgi beslediği bilinen bir husustur. O bu sevgisini, ağaç, bitki ve hayvan gibi tabii varlıkların korunması hakkındaki söz ve davranışlarıyla maddeleştirmiştir. Hız. Peygamber (s)'in insanları ağaç dikmeye sevk eden ve ağacın ekolojik ve iktisâdî değerini gösteren pek çok hadisi vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

*"Bir Müslüman ağaç diker de bunun meyvesinden insan, ehil veya valisi hayvan veya kuş yiyecek olursa, yenen şey onun için bir sadaka hükmüne geçer..."*⁵⁵⁷

*"Kim ağaç dikiminde bulunursa, onun için, ağaçtan hâsıl olan ürün miktarınca Allah sevap yazar"*⁵⁵⁸

*"Yedi şey vardır ki, kişi kabirde bile olsa, ondan hâsıl olan ecir devamlı olarak kendisine ulaşır: Öğretilen ilim, halkın istifâdesi için akıtılan su, açılan su kuyusu, dikilen ağaç, inşâ edilen mescit, okunmak üzere bağışlanan Kur'ân, vefâtından sonra kendisine dua edecek hayırlı evlat."*⁵⁵⁹

Zikrettiğimiz hadislerden çevre bilinci ile davranmanın, ağaç dikmenin, yetiştirmenin yalnızca dünya üzerinde sağladığı faydadan dolayı önemli görülmele kalmayıp, aynı zamanda uhrevî boyutta da fayda sağladığına dikkat çekilmiştir. Zîra

⁵⁵⁶ Nesâî, Mesâcid 42.

⁵⁵⁷ Müslim, Musâkât 10; Buharı, Edeb 27.

⁵⁵⁸ Müslim, Musâkât 7-8.

⁵⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 415.

ağaç dikmek ekoloji için gerekli iken, Hz. Peygamber (s) bu çevre bilincini oluşturmak için uhrevî bir zemin de hazırlamıştır. Müslüman kişi ibâdet ve sevap kazanma maksadıyla yapmış olduğu ağaç dikme faaliyetinde, tabiatın korunması, hayvanların beslenmesi, temiz hava sağlanması gibi çevrecilik anlayışını destekleyen bir davranış şeklini de kazanmış olur.

Hz. Peygamber (s)'in kendisi bizzat ağaçlandırma işinde bulunmuştur. Ormanlar kurdurmuş ve sit alanları tâyin etmiştir. Çeşitli yollarla gelen rivâyetlere göre, Hz. Peygamber (s) bir defada beş yüz hurma ağacı dikmiştir.⁵⁶⁰

Peygamberimiz Hayber Seferi'nden dönerken, Medine'ye yaklaşınca, şehri göstererek:

*“Yâ Rabbi! Hz. İbrahim Mekke'yi haram kıldığı gibi, ben de Medine'yi haram kıldım. Onun iki kayalığı arası haram bölgesidir. Ağaçları kesilmez, hayvanları avlanmaz, otu yolunmaz, ağaçlarının yaprağı koparılmaz.”*⁵⁶¹

Mevcut tabiat varlıklarının korunması ve devamının sağlanması da hadislerdeki çevre bilincinin diğer bir vechidir. Zira ağaç dikmek, orman ve tarım alanları oluşturmanın yanı sıra hazır bulunan ormanların, tabîî alanların muhafazası çok daha önemlidir. Bu nedenle Hz. Peygamber (s) yaşanan çevredeki en büyük canlıdan en küçüğüne, ormanlardan otlaklara kadar koruma altına almayı önemle zikretmiştir.

Hz. Peygamber (s)'in hayvanlara karşı da beslediği özel bir sevgisi vardı. Bu sevgi nedeniyledir ki, o hayvanlar hukûkunun esasını teşkil eden, onların korunmasını öngören birçok kâide ve kural koymuştur. Tıpkı insanın izzet ve şerefine korunması, hak ve hukûkunun muhafaza edilmesi gibi hayvan ve bitkilere de bir değer kılmış; onları insana hizmet etme ve rızık olma özelliklerinin yanında farklı bir yer tâyin etmiştir.

Evcil hayvanlardan koyun ve keçinin Hz. Peygamber (s)'in hayatında ayrı bir yeri vardır. Kendisi de evinde bunları bulundurmıştır.⁵⁶² Koyun ve keçiye, Hz. Peygamber (s) *“Cennet hayvanları”*⁵⁶³ demiştir.

Hz. Peygamber (s) abdest almaya hazırlandığı bir sırada, kedinin abdest suyundan içmekte olduğunu görünce, o içinceye kadar bekledi ve sonra abdestini

⁵⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 354, 440.

⁵⁶¹ Buhârî, Cihâd 71; Müslim, Hacc 458, 464; Ebu Dâvud, Menâsik 96.

⁵⁶² Buhârî, Şehâdât 16.

⁵⁶³ İbn Mâce, Ticârât 69.

aldı. Oradakilerden birisi, “Ya Resûlullah! Su necis olmadı mı?” diye sorunca, O, “Hayır, kedi aile efradından biridir, hiçbir şeyi kirletmez”⁵⁶⁴cevabını verdi.

Hız. Aişe (r.a.)’den gelen bir rivâyete göre, Hız. Peygamber (s), bu evcil hayvanın dışında evinde başka evcil hayvanlar da bulundururdu. O şöyle demektedir: “Peygamber’in evinde bir keçi vardı. Peygamber evden çıkınca oynuyor, evde ilergeri geziniyor, hareketleniyordu. Resûlullah’ın girdiğini hissedince de yere çöküp, o evde kaldığı müddetçe onu rahatsız etmemek için gezinmiyordu.”⁵⁶⁵

Ashâbtan bir kısmı: “Ya Resûlullah ! Hayvanlara yaptığımız iyilikten dolayı bize bir ücret de mi var?” diye sorunca, Hız. Peygamber (s) şu cevabı verir: “Evet, her bir yaş ciğer sahibine yapılan iyilik için ücret vardır.”⁵⁶⁶

Bir başka hadiste ise, “Kedisini hapsederek açlıktan ölmesine sebep olan kadının, cehennemde bir kedi tarafından tırmalanarak azaba uğratılacağı”⁵⁶⁷ ifâde edilmiştir.

Ebu Hureyre (r.a.) naklediyor: “Resûlullah (s) bir gün sabah namazını kıldıktan sonra, cemâate yönelerek: *Adamın biri sığırını sürüyordu ki, bir ara sırtına bindi ve vurmaya başladı. Bunun üzerine hayvancağız (linas-ı hâl ile) “Biz bunun için yaratılmadık”, dedi”* buyurdu.”⁵⁶⁸

Hız. Peygamber (s) insanların hayvanlara eziyet ve işkence etmelerini, onlara hakâret etmelerini de yasaklamıştır. Bu konuda da pek çok rivâyet vardır. İbn Ömer (r.a.), Hız. Peygamber (s)’in bu yasaklamalarını genel bir ifâdeyle şöyle belirtmiştir: “*Nebî hayvanlara işkence yapanlara lânet etti.*”⁵⁶⁹

Hadislerde evcil hayvan yetiştirmeye teşvik, rızık için hayvan edinme ve hayvanlara kötü muâmele etmemek gibi hususlar yanında, avcılığa da bir sınır getirmiştir. Hız. Peygamber (s), sırf zevk ve eğlence gâyesiyle yapılan avcılığı hoş görmemiş, hatta yasaklamıştır. “*Kim av peşine düşerse gâfil olur*”⁵⁷⁰ buyurmuşlardır.

Hız. Peygamber (s)’in her hadisinden hayatla ilgili ayrı bir bilgi elde edilmektedir. Günümüz çevre bilinci, henüz kimsenin gündeminde ve hayat tarzında

⁵⁶⁴ Ebu Dâvud, Tahâret 38.

⁵⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 12.

⁵⁶⁶ Buhârî, Şurb 9.

⁵⁶⁷ Buhârî, Ezan 90; Müslim, Birr 133; İbn Mâce, Zühd 30.

⁵⁶⁸ Buhârî, Enbiyâ 52.

⁵⁶⁹ Buhârî, Zebâih 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 31-33.

⁵⁷⁰ Ebû Dâvud, Sayd 4; Nesâî, Sayd 24; Tirmizî, Fiten 69.

çevreye önem ve değer vermek yok iken, Hz. Peygamber (s) döneminde Müslümanlara kazandırılmış bir bilinçtir. Zîra İslâm Medeniyeti tabiata yalnız yaşadığı yeryüzü olarak bakmakla yetinmemiş; çevreye karşı sorumlulukların yerine getirilmesini uhrevî bir boyuta da taşımıştır.

1.3.10. Hadislerde Sanat ve Edebiyatla İlgili Bazı Bilgi ve Tespitler

Kur’ân-ı Kerîm’e göre Allah, insanı yeryüzünde kendisinin halîfesi olarak en güzel ve en akıllı şekilde yaratmıştır. Allah, Tîn Sûresi 4 ve 5. âyetlerde:

“Muhakkak ki biz insanı en güzel şekilde yarattık, sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik” demektedir;

Teğabûn Sûresi 3. âyette de:

“Size sûret verip, sûretinizi en güzel şekilde yaratmıştır; dönüş O’nadır” buyurmaktadır.

İnsanın en güzel şekilde yaratılması, onun güzellikleri kavrama, bunlardan zevk alma ve estetik değeri olan eserler yapma kabiliyetine hâiz olduğunun da bir ifâdesidir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı âyetler insanı düşünmeye dâvet ederken, bazı âyetler de üstün belâgati ve tasvirlerindeki güzelliğiyle doğrudan doğruya insanın estetik yönüne hitâb etmektedir. Zîra insanın en güzel şekilde yaratılmış olması dünya güzelliklerinden zevk alabilmesi içindir. Eğer insanda bu güzellik ve güzelliği kavrama yönü bulunmasaydı, cennetin hayalinde dahi erişemeyeceği güzelliklerinden Kur’ân’da bahsedilmezdi. Kezâ cennet, insanın tamamıyla estetik yönüne hitâb etmektedir. Cehennem ise sadece kötü değil, aynı zamanda çirkindir.⁵⁷¹

İnsandaki güzellik, temizlik, zerâfet hususlarına hadislerde de değinilmiştir. Meselâ, zengin olduğu halde, çirkin ve değersiz bir elbise giymiş olarak huzura gelen bir kişiye Hz. Peygamber (s):

*“Allah mal vermişse, Allah’ın kerâmeti senin üzerinde görünsün”*⁵⁷² demiştir.

Başka hadislerinde de şöyle buyurulmuştur:

“Allah temizdir, temizi sever. Güzeldir, güzeli sever. Merhametlidir, merhameti sever. Cömerttir, cömertliği sever. Saçınız varsa, temiz tutunuz;

⁵⁷¹ Nusret Çam, *İslâm’da Sanat Sanatta İslâm*, Ankara, Akçağ Yay., 1997, s. 21-22.

⁵⁷² Nesâî, Zinet 54; Ebû Dâvud, Libâs 14.

Yahûdilere benzemeyiniz”⁵⁷³

“(Birgün) Hz. Peygamber (s), ‘*kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez*’ dedi. Bunun üzerine sahâbeden birisi:

‘*Fakat elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını isterse?*’ diye sorduğunda, Hz. Peygamber (s):

‘*Allah güzeldir ve güzeli sever; (hâlbuki) kibir hakkı uzaklaştıran ve insanları hakîr gösteren şeydir*’ cevabını vermiştir.”⁵⁷⁴

Resûlullah (s) bazı çirkinliklere “*Allah güzeldir ve güzeli sever*” prensibini hatırlatarak müdâhale etmiş, bazı güzellikleri emrederken de yine buna atıflarda bulunmuştur. Bu hadislerden de anlaşılıyor ki, İslâm dini estetiğe büyük önem vermekte ve bu estetiğin kaynağını doğrudan doğruya Allah’a dayandırmaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber (s) hayatını her safhasında güzelliği aramış, insanların giyiminde, nezâfetinde, davranışlarında bunlara dikkat etmesini tavsiye etmiştir.⁵⁷⁵ Bu hususta bir başka hadis de şöyledir:

“O birgün cenâze merâsimine gitti ve mezarın içinde hafif bir kazılış hatası görerek bunun derhal düzeltilmesini emretti. Birisi O’na bunun ölüyü rahatsız mı edeceğini sordu. Hz. Peygamber (s) de: “*Aslında böyle şeyler ölüyü ne sıkar ne de ona rahatlık verir. Fakat bu, sağ olanların gözlerine güzel görünmek içindir*” diye buyurdu.”⁵⁷⁶ Düzenli yaşamak, dağınıklık ve estetik zevki bozacak şeylerden uzak olmak, Hz. Peygamber (s)’in yaşam duygusunun sünnetteki değerini de zâhire çıkarmıştır.

Hz. Peygamber (s) çevresindeki güzellikler karşısında sık sık duygularını dile getirmiştir. Bir defasında aşılı bir fidanı tutup öperek “*Keşke ben de senin gibi aşılı bir ağaç olsaydım*”⁵⁷⁷ demiştir. Yine genç hanımı Hz. Aişe (r.a.)’ya da “*Ya Hümeyrâ*”⁵⁷⁸(pembe yanaklı) diye iltifatta bulunmuştur.

Hz. Peygamber (s) bir defasında Habeşistan’dan gelen ve Medine’deki mescidin avlusunda mızraklarıyla gösteri yapan bir grup Habeşliyi Hz. Aişe ile

⁵⁷³ Tirmizî, Edeb 41.

⁵⁷⁴ Müslim, İman 93.

⁵⁷⁵ Çam, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, s. 14.

⁵⁷⁶ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, c.II, s. 120.

⁵⁷⁷ Tirmizî, Zühd 9; İbn Mâce, Zühd 19.

⁵⁷⁸ Buhârî, İydeyn 2, 3, 25, Cihâd 81, Menâkıb 15, Menâkıbu'l-Ensâr 46, Nikâh 82, 114; Müslim, İydeyn 19; Nesâî, İydeyn 35-36.

birlikte seyretmiş, bayramlarda⁵⁷⁹, İslâm'ın koyduğu yasakları ihlâl etmeyecek şekilde düğünlerde⁵⁸⁰ çalgı çalınmasını istemiştir.

Diğer bir hadis ise şöyledir:

*“Resûlullah bir defa Ebu Musa el-Eş'ari'nin okuduğu Kur'ân'ı dinledi ve ona 'Ey Ebu Musa, sana Davud'a verilen mizmarlardan bir mizmar verilmiştir' dedi.*⁵⁸¹

Hz. Peygamber (s) Kur'ân'ın güzel ve insanda tesir uyandıracak şekilde okunması için; *“Kur'ân'ı seslerinizle süsleyiniz”*⁵⁸² buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz, Bilal Habeşi'nin sesinin güzelliğinden dolayı okuduğu ezandan etkilenir ve ezanı genellikle onun okumasını isteyerek *“Ya Bilal, kalk bizi ferahlandır”*⁵⁸³ derdi. Hz. Peygamber (s)'in *“Ya Bilal, kalk da ezan oku”* demeyip, rakîk bir kalbin eseri olarak *“kalk bizi ferahlandır”* ifâdesini kullanması, onun başka bir inceliğini göstermektedir. Peygamberimiz, güzellikler karşısında böyle ince bir kalbe sahiptir.⁵⁸⁴

Hadislerde sanatla ilgili belli sınırlar da getirilmiştir. Bunu özellikle resim ve heykel sanatında açıkça görmekteyiz. Bu ise İslâm ve sanatın bağdaşmaması değil; belki de İslâm öncesindeki putperestlik ve benzeri inançlara benzememek gâyesidir. Bu konudaki hadislerin bazıları şöyledir:

*“Allah katında kıyâmet günü azabı en şiddetli olan kimseler suret/heykel yapanlardır.”*⁵⁸⁵

*“Her kim (hayat sahibi) bir suret resmederse, 'Hadi buna can ver bakalım' denilerek azab edilir...”*⁵⁸⁶

İbni Abbâs, (r.a.) (kendisinden fetvâ isteyen ve tek işi resim yapmak olan kişiye) şöyle dedi:

*“Eğer mutlaka resim yapman gerekiyorsa, ağaçların ve cansız şeylerin resimlerini yap!”*⁵⁸⁷

⁵⁷⁹ Buhârî, İydeyn 2, 3, 25, Cihâd 81, Menâkıb 15, Menâkıbu'l-Ensâr 46, Nikâh 82, 114; Müslim, İydeyn 19; Nesâî, İydeyn 35-36.

⁵⁸⁰ Buhârî, Nikâh 63; Tirmizî, Nikâh 6.

⁵⁸¹ Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 31; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirin 236.

⁵⁸² Ebu Dâvud, Salât 355; Nesâî, Salât 83; Ibn Mâce, İkâmet 176.

⁵⁸³ Ebu Dâvud, Edeb 86.

⁵⁸⁴ Çam, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, s.15.

⁵⁸⁵ Buhârî, Libâs 89; Müslim, Libâs 98.

⁵⁸⁶ Buhârî, Libâs 97, Ta'bîr 45; Müslim, Libâs 100.

⁵⁸⁷ Buhârî, Buyû' 104; Müslim, Libâs 99.

Hız Aişe (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir:

*“Resûlullah eve girdi; ben kapının önüne, üzerinde resim ve sûret bulunan ince bir perde koymuştum; Hz. Peygamber (s) onu görünce yırttı ve ‘Kıyâmet günü halktan azabı en şiddetli olan kimseler, Allah’ın hilkatini taklit edenlerdir’ dedi. Hz. Âişe diyor ki, ‘Ben o perdeden bir veya iki yastık yaptım.’”*⁵⁸⁸ Hadiste geçen “Allah’ın hilkatini taklit edenlerdir” ifâdesi, “Şiddetli azaba çarptırılacağı bildirilen kimselerin, Allah’ın yaratma gücüyle rekabete girişenler” olduğu şeklinde bir kanâat oluşturmaktadır. Eğer resmin kendisi mutlak haram olsaydı, Hz. Peygamber (s)’in, onun yastık halinde kalmasına da izin vermemesi gerekirdi.⁵⁸⁹

Hız. Peygamber (s) hadislerinde edebiyata da değinmiş, özellikle belâğat ve hitâbetin dorukta olduğu Arabistan yarımadasında Müslümanların da edebiyatta ve özellikle de şiirde eser kaydetmelerini teşvik etmiştir. Şiir ve şairleri öven hadislerine birkaç örnek şu şekildedir:

*“Şiirde hikmet vardır”*⁵⁹⁰

Bir defasında Resûlullah’a, bir bedevi geldi. (Dikkat çekici bir üslûpla) konuşmaya başladı. Efendimiz (s) : *“Şurası muhakkak ki beyânda sihir vardır, şurası da muhakkak ki şiirde de hikmetler vardır”*⁵⁹¹ buyurarak söz söyleme ve şiirin insanlar üzerindeki te’sirini beyân etmiştir. Gerek övgü gerekse hicvetmede, şiirin topluluklara hitâb ederken dinleyicileri etkileme ve dikkatleri söylenmek istenen konuya toplamada artıları vardır. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s) de kendisine şairler edinmiş, döneminin geleneği olan belâğat ve şiiri, tebliğ için üst düzeyde kullanmıştır. Bu maksadla Resûlullah (s), şair Hassan b. Sâbit (r.a.) için mescide husûsi bir minber koydurmuştur. Hassan, orada kurulup mufâhara yapar veya Resûlullah (s)’i hasımlarına karşı müdâfaa ederdi. Hz. Peygamber (s): *“Allah (cc) Hassan’ı, Resûlullah (s)’i müdâfaa ettiği veya onun adına mufâhara yaptığı müddetçe Rûhu’l-Kudüs ile takviye etmektedir”*⁵⁹² derdi.

Resûlullah (s), Kureyza günü, (şairi) Hassan b. Sâbit’e: *“Müşrikleri hicvet, zîra Cebrâil seninle beraberdir!”* dedi.⁵⁹³

Hadislerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber (s) yalnızca Arab kültürünün

⁵⁸⁸ Buhârî, Libâs 91; Müslim, Libâs 92.

⁵⁸⁹ Çam, *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, s. 21-25.

⁵⁹⁰ Buhârî, Edeb 90; Ebu Dâvud, Edeb 95; Tirmizî, Edeb 69; İbn Mâce, Edeb 41.

⁵⁹¹ Ebu Dâvud, Edeb 95; Tirmizî, Edeb, 63.

⁵⁹² Buhârî, Edeb 91; Ebu Dâvud, Edeb 95; Tirmizî, Edeb 70.

⁵⁹³ Buhârî, Edeb 91, Bed’u’l-Halk 6, Megâzi 30; Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe 153.

gereği olarak veya İslâm'ı övmek, gerektiğinde de bazıları hicvetmek maksadıyla değil; edebiyata olan sevgi ve ilgisi nedeniyle insanları şiire ve nesire teşvik etmiştir. Amr İbnü's-Şerrid (r.a.), babasından (Şerrid'den naklen) şöyle anlatıyor: “Bir gün ben Resûlullah (s)'in bineğinin arkasına binmişim. Bir ara bana: “*Hâfızanda Ümeyye b. Ebi's'Salt'ın şiirinden birşeyler var mı?*” diye sordu. Ben: “Evet!” deyince: “*Söyle!*” dedi. Ben kendisine bir beyit okudum. O yine: “*Devam et!*” dedi. Ben bir beyit daha okudum. O yine, “*Söyle!*” emretti. Böylece kendisine yüz beyit okudum.”⁵⁹⁴

Câbir b. Semûre (r.a.) da Resûlullah (s)'in edebiyata olan ilgisini ve teşvikini şöyle anlatmaktadır: Ben, Resûlullah'la yüz defadan fazla birlikte oturdum. Ashâbı ona şiirler okuyor, câhiliye devriyle ilgili hâdiseleri zikrediyorlardı. Resûlullah da sâkitâne onları dinliyordu. Bazen (anlatılanlara) onlarla birlikte tebessüm buyuruyordu.”⁵⁹⁵

Şairlerin eserlerini dinlemenin yanısıra kendisi de söz söylerken güzel ve kimseyi rahatsız etmeyecek şekilde, sanatlı ve teşbihli konuşurdu. Resûlullah (s)'in (kafilenin yürüyüş temposunu ezgileriyle) canlı tutan bir kölesi vardı, adı Enceşe idi. Bu zât güzel sesli birisiydi. Resûlullah ona: “*Ey Enceşe ağır ol! Şişeleri kırma -veya şişeleri sevkederken ağır ol-* dedi. Şişe ile nârin kadınları kastediyordu.”⁵⁹⁶

Burada hızlı giderek hanımların incinmesine sebep olmasını engellemek için Enceşe'yi ince bir dille uyarmıştır. Bu isteğin söyleniş şekli ise hem ince düşüncenin hem de edebî bir üslûbun neticesidir. Diğer bir hadiste ise Hz. Peygamber (s)'in kendi âzâsına dahi sanatsal bir üslûbla seslendiğini görmekteyiz. Cündeb b. Abdullah (r.a.) şöyle anlatmıştır: “Biz Resûlullah ile beraber olduğumuz bir anda kendilerine bir taş isâbet etti, kaydı ve parmağı kanadı. Bunun üzerine: “*(Parmağım ne sizlersin?) Sen ancak kanayan bir parmak değil misin? (Bu kazaya da, boşa değil) Allah yolunda uğradın*”⁵⁹⁷ buyurdu.

Hz. Peygamber (s) arapçanın birçok lehçesini bildiği gibi ileri derecede fesâhat ve belâgatine de sahipti. Bu sebeple belâgatin üstün sanatlarını hadislerinde her zaman görmek mümkündür. Sözlerinin manasını daha geniş çerçevede anlatabilmek gâyesiyle Arab dilinin farklı lehçelerine de hâkim olan Hz. Peygamber

⁵⁹⁴ Müslim, Şi'r 1.

⁵⁹⁵ Tirmizî, Edeb 70.

⁵⁹⁶ Buhârî, Edeb 90, 96, 111, 116; Müslim, Fezâil 70.

⁵⁹⁷ Buhârî, Edeb 90, Cihâd 9; Müslim, Cihâd 112.

(s), hadislerinde garîb kelimeler de telaffûz etmiştir. Bu garîb kelimeler hem farklı lehçelerde konuşanlara hitâb etmek açısından hem de dile hâkim olarak konuşmanın, muhâtabı daha derinden te'sir altına alması açısından önemlidir. Bir defasında çölden bir heyet gelmiş ve Hz. Peygamber (s)'le bir takım garîb kelimeleri kullanarak konuşmuşlardır. Bu durum, orada bulunan Hz. Ali'nin dahi taaccûbunu celbetmiş ve Hz. Peygamber (s)'e "*Sana bu lehçeleri kim öğretti*" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) "*Rabbim beni terbiye etti ve edebimi güzel yaptı*"⁵⁹⁸ demiştir. Bu hadisin farklı lafızları göz önünde tutulduğu takdirde edebî manasının, edebiyat ve ahlâk manasına geldiği de görülmüş olacaktır.^{599,600}

Hz. Peygamber (s) diğer Arab ediblerinin nazm ve nesirlerde, takibettikleri ifâde tarzlarından farklı bir ifâde tarzına sahipti. Onun üslûbu sözlerinin veciz, bununla beraber manasının anlaşılır, tasvirlerinin mükemmel olmasıdır. Ayrıca kendine mahsus bir teşbih tarzı, lafızlarında kulağa hoş gelen bir mûsikî, zorlama olmadan yapılan edebî husûsiyetlere sahiptir. Özellikle sözlerinde edebî sanatları kullanması, hadislerdeki güzelliği ve mânâyı daha da artırmıştır. Teşbih sanatı yaptığı hadislerden biri şöyledir:

Hz. Peygamber (s), İbn Ömer'e "*Dünyada garîb ve yolcu gibi ol...*"⁶⁰¹ buyurmuştur. Bu hadiste zühd sahibi, yolcuya benzetilmiştir. Nasıl ki yolcu götüremeyeceği ağır eşyaları bırakır. Öyle de zâhid zarûrî ihtiyaçlarının dışındaki dünyalık şeylerden yüz çevirir ve âhirete yönelir. Bu hadiste Hz. Peygamber (s), zâhid kişiyi yolcuya benzeterek teşbih sanatı yapmıştır. Teşbih ve temsil ise mânâyı zihinde daha mükemmel bir şekilde tasvir ve îzah etmek için yapılır.⁶⁰²

Birçok hadiste de mecâz-ı mürsel sanatının örnekleri mevcuttur. Nitekim Hz. Peygamber (s) bir hadislerinde, hanımlarına "*Sizden bana ilk kavuşacak olanınız, kolu en uzun olanınızdır*"⁶⁰³ buyurmuştur. Hadisin zâhirine takılan hanımlar kollarını birbirlerine mukâyese ederek ölçmüşlerdir. Ne zaman ki Hz. Peygamber (s)'den sonra ilk olarak, Zeyneb bintu Cahş (r.a.) ölmüş, o zaman kol uzunluğundan maksadın uzvun uzunluğu değil, mecâzî manası olan cömertliğin kastedildiği

⁵⁹⁸ Abdür-rauf el-Münâvi, *Fezvu'l-Kadîr Şerhü'l-Cami'is-Sağîr*, Kâhire 1356/1938, c. I, s. 224.

⁵⁹⁹ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ' ve müzilü'l-ilbâs amme'stehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, nşr. Ahmed el-Kalaş, Beyrut, H. 1351, c. I, s. 70.

⁶⁰⁰ İbrahim Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadis*, İzmir, Işık Yay., 1993, s.18-20.

⁶⁰¹ Buhârî, Rikak 3.

⁶⁰² Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadis*, s.51-52.

⁶⁰³ Buhârî, Zekât 11; Nesâî, Zekât 59.

anlaşlmıştır.⁶⁰⁴

Bütün bu hadislerden anlaşldığı üzere Hz. Peygamber (s) sahip olduğu edebî gücü ve fitrî güzellik duygusunu yansıtmış; bu yansıma ise sanat ve edebiyat alanlarında yol gösterici ve teşvik edici olmuştur. Bu hadisler de sahâbilerin ve günümüz insanının güzellik duygularını sanat ve edebiyat yoluyla göstermelerini sağlamıştır.

⁶⁰⁴ Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açıldan Hadis*, s.58.

İKİNCİ BÖLÜM

1. MEDENİYET KAYNAĞI OLARAK HADİS

1.1. Hadis ve Medeniyet Arasındaki İlişki

İslâmîyet'in doğuşundan kısa bir müddet sonra dünyaya yayılmasında, yerleştiği bölgelerde sürekliliğinin sağlanmasında, farklı kültür ve coğrafyalarda yaşayan mensupları arasında ortak bir kültürün oluşmasında sünnet ve hadisin büyük rolü olmuştur. İslâm'ın dünyaya yayılışı, bir ümmet meydana getirmesi ve bu ümmetin fertleri arasında ortak bir kültür ve yaşama biçimi oluşturması hadisler sayesinde gerçekleşmiştir.

Batılı araştırmacılar hadis ve İslâm Medeniyeti arasındaki etkileşim ve bağ hakkında şöyle fikirler beyân etmişlerdir: Margoliouth, İslâm'ın köklü bir gelenek oluşturmasını hadislere borçlu olduğunu belirtirken, Arnold hem İslâm'ın nasıl yayıldığını hem de etkin politik bir güce nasıl dönüştüğünü anlamak için hadisi bilmek gerektiğine dikkat çekmiştir. Wensinck ise taşralı küçük bir topluluğa gelen İslâm'ın kısa bir süre içinde evrensel bir dine dönüşmesinin ve hemen arkasından da medenî dünyanın yarısına hükmeden siyâsî bir organizasyon haline gelişinin sırrının, hadis tahlillerinde yattığını ifâde etmiştir. Wensinck'e göre hadis, Hz. Peygamber (s)'in söz ve davranışlarının gelişigüzel kaydedilmesinden ibâret değildir; hadis külliyyâtı tamamıyla bir kompozisyon arz etmektedir. Hadis, sadece tarihi bir veri değil aynı zamanda Müslümanların bütün hayatını kuşatan bir olgudur. Müslümanların ibâdet, muâmelât, hudûd ve ahkâm, nikâh ve talâk hükümleri hadislere dayanır. Kaldı ki İslâm fihkî, kendisini sadece bu dört alanda sınırlandırırken hadis, yemek içmek gibi günlük işlerden her türlü sosyal ilişkiye varan bütün sahaları içine alır. Cennet, cehennem, haşr, kıyâmet, Mehdi, Deccal vs. gibi her konuyu hadislerde bulabiliriz. Hatta bazı hadisler (fiten) dünyanın kaderini âdetâ önceden belirlemiştir. Kısaca hadis Wensinck'e göre yaklaşık olarak Müslümanların her konudaki görüşlerinin bir deposu ve Müslüman zihniyetin bir

aynasıdır.⁶⁰⁵

Sünnet ve hadis çöküş ve çözülme zamanlarında kurtuluş ideolojilerinin ana malzemesi olmuştur. Her çöküş anında yeniden yükselbilmek, Asr-ı Saâdete dönüşe bağlanmış; bu da Asr-ı Saâdetin yaşayan belgeleri olan hadisin önemini arttırmıştır. Hadis, Asr-ı Saâdeti sürekli şimdiki zamana taşıma gayretini ifâde etmiş ve başlangıç döneminden uzaklaşan ümmeti kaynaştıran bir araç vazifesi görmüştür. Böylece ümmet, hadis sayesinde sürekli idealleştirilen ilk döneme olan mesafeyi kapatmaya çalışmıştır. Burada hadis sadece her türlü değişime karşı mukâvemet vazîfesi görerek İslâm'ın sürekliliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda dünyanın her tarafında yaşayan Müslümanlar arasında bir inanç ve kültür birliği oluşturmuştur. Bu birliğin sadece inanç ve ibâdete değil; yemek içmek, giyim kuşam gibi temel ihtiyaçlardan hayatın en ince teferruâtına kadar yansımış olması pek çok oryantalistin dikkatini çekmiş ve hadisi, İslâm toplumlarını tahlil edecek sosyal ve kültürel antropolojinin en temel kaynağı olarak görmelerine vesîle olmuştur.

Farklı zamanlarda ve coğrafyalarda, kadîm din ve kültürlerin etkisi sürmeye devam ederken, yerli hayatın alışkanlıkları, örf, âdet ve geleneklerine rağmen homojen, kendine özgü bir İslâm kültürü ve medeniyeti yalnız bir unsurla açıklanamaz. Hayatın sivil, resmî, bireysel ve toplumsal bütün alanlarını kuşatan ortak zihnî bir tutum ve hayat tarzı olarak görülen bu birliği, sadece Kur'ân'la da îzah edilemez. Gerek tarihte ve gerekse günümüzde farklı şartlarda ve coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar arasındaki kültür birliğini, ortak tutum ve hayat tarzını sağlayan yegâne olay Hz. Peygamber (s)'in sünneti ve hadisleri olmuştur. İslâm'ın sîmâsına damgasını vuran ve İslâm dünyasında bugün her yerde gördüğümüz görüntüyü veren sünnettir. İslâm'ın görülmemiş başarısı sadece Hz. Peygamber (s)'in şahsiyetinin mükemmelliği ile îzah edilebilir. Çünkü İslâm'ın özünde kök salan onun örnek hayatıdır. İslâm toplumunun kendine özgü karakteri ise Kur'ân ile beraber daha çok Hz. Peygamber (s)'in şahsiyetinden dolayısıyla hadislerden özümlemişdir.⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ Mehmet Görmez, “Hz. Peygamber’i Örnek Almak ve Sünnete Tâbi Olmanın Anlamı Üzerine”, *Üçüncü Bine Girerken İslâm (Kutlu Doğum Sempozyumu)*, Ankara, TDV Yay., 2005, s.94-95.

⁶⁰⁶ Görmez, “Hz. Peygamber’i Örnek Almak ve Sünnete Tâbi Olmanın Anlamı Üzerine”, *Üçüncü Bine Girerken İslâm (Kutlu Doğum Sempozyumu)*, s.95-96.

1.2. İnsanın Medenî Oluşu

İslâm dinine göre insan, yaratılış olarak medenî bir varlıktır. Bu medenîlik vasfı, onun ahlâkî bir varlık olarak yaratılmasından kaynaklanır.

Ahlâk, insana özgü temel bir değerdir. Her insanın yapısında ve doğasında mutlaka şöyle veya böyle bir ahlâk bilinci veya ahlâk duygusu vardır. Ahlâk, insanların tavır, tutum ve davranışlarıyla ilgili olduğundan, hayvanların hareketleri ahlâklı veya ahlâk dışı diye nitelendirilemez. Ahlâk, uyulması gereken belli kurallardan ve ölçütlerden ibâret olup bu kurallara uygun olan eylem ve davranışlar ahlâkî; aykırı olanlar ise, ahlâk dışı olarak nitelenir.⁶⁰⁷

İslâm'a göre ahlâkın kaynağı yüce Allah'tır. Ahlâkın kaynağı iki şekilde Allah'a bağlanır.

a) Allah Teâlâ, insanı ahlâk şuûruna ve hissine sahip olarak yaratmıştır. Bu tür yaratmanın zorunlu bir neticesi olmak üzere, her insanın yapısında ve doğasında ahlâk şuûru ve hissi vardır. Bir insan dıştan hiç bir telkin ve bilgi almasa bile, az çok ahlâkî hareket eder. Bir insanın ahlâk bilincinden ve duygusundan büsbütün yoksun olması düşünülemez. Böyle bir varlık düşünülse, artık o insan olamaz. Çünkü ahlâk insana, insanlık kazandıran ve onu hayvandan farklı kılan temel bir niteliktir.

b) Doğuştan insanın yapısında, doğasında ve benliğinde ahlâk şuûrunun ve hissini mevcut olmasına “fitrat” denir. Hak Teâlâ, insanları bu fitrat üzerine yaratmıştır. Bunda bir değişme bahis konusu değildir.⁶⁰⁸ Bir hadiste, “*Doğan her bebek fitrat üzere doğar*”⁶⁰⁹ buyrulmuştur.

a) Bu âyet ve hadis insanın ahlâken temiz olarak yaratıldığını göstermektedir.

b) Allah Teâlâ, çeşitli sebeplerle, fitrattan uzaklaşan, kirlenen ve ahlâkları bozulan toplumları, gönderdiği peygamberler aracılığıyla fitrata dönmeye çağırılmış, gözetmeleri gereken ahlâk kurallarını onlara hatırlatmıştır. Böylece yüce Allah, kutsal kitaplarda, ahlâk kurallarını belli emirler ve yasaklar şeklinde ortaya koymuştur.⁶¹⁰

İnsan; en güzel, en üstün, tam kıvamında yaratılmış bir varlıktır. Mümtaz, şerefli, medenî, nâzik ve nâzenin ve aynı zamanda sosyal varlık olduğundan

⁶⁰⁷ Süleyman Uludağ, “Ahlâk ve Değişim”, *Köprü Dergisi*, sy. 75, (2001), s. 27.

⁶⁰⁸ bkz. Rum 30/30.

⁶⁰⁹ Buhârî, Cenâiz 92; Müslim, Kader 22, 25.

⁶¹⁰ Uludağ, “Ahlâk ve Değişim”, *Köprü Dergisi*, s. 28.

insâniyete lâıyk bir şerefle yaşamak ister.⁶¹¹

İnsanın fitratında yer alan özellikleri, Kur'ân-ı Kerîm'de "Ahsen-i takvîm/en güzel kıvam"⁶¹² sözüyle ifâde edilmiştir.

İnsanın en güzel biçimde olması ise duygusuz olan şekil ve sûretinde değil, duygusunda ve özellikle "güzellik" denilen mânâyı anlamasında ve o duygudan, en güzel yaratıcıyı ve onun mutlak güzellikle en güzel olan kemâl sıfatlarını tanıyıp onun ahlâkıyla ahlâklanmış olmasındadır. İnsan yaratılışının kıvamı ve aday olduğu olgunlaşma budur. İnsan ilk doğuşunda bu olgunlukta olarak değil, fakat bu kıvama, bu olgunluğa, bu güzelliğe doğru ilerleme kabiliyeti verilmek mânâsına en güzel biçimde yaratılmıştır.⁶¹³

İşte insanda bulunan bu vasıflar, kişiyi medenî olmaya yönlendirir. Diyebiliriz ki insan, medenî olarak yaratılmış, fitratı gereği medenî davranışlarla mücehhez kılınmıştır. Ancak bu fitrattan uzaklaşan insan için yahut insanın bu fitrattan ayrılmasını engellemek için Allah Teâlâ peygamberleri bir irşatçı olarak göndermiştir. Hz. Peygamber (s) ise güzel ahlâkın ve dolayısıyla medenî insan portresinin ve medenî davranış modellerinin tam anlamıyla tezahür ettiği yegâne örneğimize dir.

1.3. Medeniyetin İnşasında Hz. Peygamber'in Hadisleri

Kur'ân ve hadis dînî hükümlerin, günlük hayata dâir bilgilerin ilkelerini oluşturduğu gibi medenî insan ve medenî toplumun ilkelerini de bildirmiştir. Bir medeniyetin mensupları ibâdetle, ilimle, çalışmayla, erdemle, dayanışmayla, tekniği kullanmakla ilerleyip yücelir. Ancak bu medeniyet belli esaslar ve ilkeler üzerinde yükselir ki bunlar medenî davranışlardır.⁶¹⁴

Hz. Peygamber (s) medeniyetin ve dolayısıyla medenî toplumun temellerini Medine'de atmış; beşerî ilişkilerde gözetilmesi gereken değerleri, kuralları ve medenî davranış modellerini de ilk olarak bizlere sahâbe topluluğu sunmuştur. Bu medenî davranış ölçüleri yalnız İslâmiyet'in öngördüğü insan modelini değil, genel insanlık ölçütünü sergilemiştir. Aynı zamanda İslâm'ın erdemli insan karakterinin

⁶¹¹ Ali Ferşadoğlu, "Sırât-ı Müstakîm Ahlâkı", *Köprü Dergisi*, sayı 95, 2006, s. 263.

⁶¹² Tîn 95/4.

⁶¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 9, s. 313.

⁶¹⁴ Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sunnet*, s.353-354.

oluşmasını da sağlamıştır. Bu davranış ölçüleri İslâm geleneğinin ölçütleri olmuştur. Şüphesiz bu geleneğin belkemiğini de Hz. Peygamber (s)'in hadisleri oluşturmuştur.

1.3.1. Güzel Ahlâk

İslâm dininin gâyelerinden birisi, insanı güzel ahlâk sahibi kılmaktır. Güzel ahlâklı insanın ayırd edici vasfı, kötülüklerden kaçınıp, iyilikleri istemesi ve hayatta onları uygulamasıdır.

Hz. Peygamber (s), Allah'ın buyruklarını insanlara ulaştırmakla kalmaz, o buyrukları en iyi şekilde uygulayarak başka insanlara da örnek olur. Allah'ın emirleri davranışa dönüştürüldüğünde, nasıl bir insan ortaya çıkacağı konusunda, insanlar Hz. Peygamber (s)'in şahsında açık, somut bir model bulur.

Medenî olmanın ve medenî davranış ortaya koymanın ilk esası, Müslümanın, güzel ahlâk sahibi olmaya çalışması, kötü ve çirkin huylar ile insanı alçaltan davranışlardan kaçınmasıdır. Her şeyde ölçüyü en güzel ve dengeli olarak belirleyen dinimiz ve bu ölçüleri uygulama alanlarında insanlara beyân eden Hz. Peygamber (s), ahlâkın da asıl kaynağı olmuştur.

Hz. Peygamber (s) kendi gönderiliş gâyesini, “*ahlâkî güzelliği tamamlamak*”⁶¹⁵ olarak belirtmiş, böylece risâlet görevini ahlâka dayandırarak, İslâm'ın ahlâkî prensiplere ne derece ehemmiyet verdiğini ortaya koymuştur.⁶¹⁶ Bu itibarla O'nun hayatının her safhasında güzel ahlâk numûnelerini görmek mümkündür.⁶¹⁷

Güzel ahlâk, dinimiz, dünyamız ve âhiretimizin mâmur olmasına yol açan davranışlardır. Yani güzel ahlâk sahibi olmanın, çok yönlü getirisi vardır. Hem kul olarak, hem birey olarak hem de toplumsal olarak kazançları mevcuttur. Bu nedenle de Hz. Peygamber (s) şöyle dua etmiştir: “*Allahım beni kötü işlerden ve kötü huylardan koru.*”⁶¹⁸

Hz. Peygamber (s)'in hadislerinden anlıyoruz ki, o ahlâkça insanların en güzeliydi. Buna rağmen daha güzel ahlâka sahip olmak için de çabalıyor, bunun için de Allah'dan yardım istiyordu. Aynı zamanda kötü ahlâk ve kötü davranışlardan da Allah'a sığınıyordu. Bu manada da ümmetine örnek teşkil etmiştir.

⁶¹⁵ Mâlik, Muvatta', Hüsnü'l-huluk 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381.

⁶¹⁶ Önkal, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu* s. 38-39.

⁶¹⁷ Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s.355.

⁶¹⁸ Nesâî, İftitah 16.

Yine iyiliğin ve kötülüğün ne olduğunu soran kişiye Hz. Peygamber (s) şöyle cevap vermiştir:

*“İyilik güzel ahlâktır. Kötülük ise seni içten içe rahatsız eden ve insanların fark etmesinden hoşlanmadığın şeydir.”*⁶¹⁹

Sünnetin devamlı sûrette bizi teşvik ettiği âdâb-ı muâşeret de, güzel ahlâk içerisinde mütâlaa edilir. Adâb-ı muâşeret konusunda pek çok hadis bulunmaktadır.

Güzel ahlâk aynı zamanda kişideki îmanın olgun olup olmadığının da bir göstergesi durumundadır. Hadiste şöyle buyrulur:

*“Müminlerin îman bakımından en mükemmeli, ahlâkı en güzel olanlarıdır.”*⁶²⁰

*“İman açısından en olgun mü'min, güzel ahlâk sahibi olan ve ailesine iyi davranandır”*⁶²¹

“Resûlullah (s) ‘a soruldu: “Mü'minlerden hangisi efdal (en faziletli)dir?”

“Ahlâkça en güzelleridir!” cevabını verdi. Tekrar soruldu:

“Peki, mü'minlerden hangisi en akıllıdır?”

“Ölümü en çok zikreden ve kendilerine gelmezden önce onun için en iyi hazırlığı yapanlardır. İşte akıllılar bunlardır.”⁶²²

“Nerede olursan ol Allah'tan kork; bir kötülük yaptığınızda onun ardından bir iyilik yap ki, onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâk ile muamelede bulunun.”⁶²³

Abdullah b. Amr (r.a.) da şöyle naklediyor:

*“Peygamber (s), ne çirkin bir söz söyler, ne de kötü bir eylemde bulunurdu. O bu konuda şöyle buyururdu: En iyileriniz, ahlâk bakımından en güzel olanlarınızdır”*⁶²⁴

İbâdet kulun Allah'a karşı sorumluluğudur, güzel ahlâk ise bireyin kendisine ve topluma karşı sorumluluğudur. İbâdet ve ahlâk birbirini etkileyen unsurlardır. Ahlâklı kişi bu güzel karakterinden dolayı Hz. Peygamber (s)'in ifâdesiyle, ibâdet sevabı kazanmaktadır. Bu hususta şöyle buyrulur:

“Şüphesiz insan, güzel ahlâkı ile geceyi ibâdetle geçiren insanın derecesine

⁶¹⁹ Müslim, Birr 14, 15.

⁶²⁰ Ebû Dâvûd, Sünnet 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 250, 472; IV, 47, 99.

⁶²¹ Tirmizî, Radâ 11; Ebu Dâvud, Sünnet 16.

⁶²² İbn Mâce, Zühd 31.

⁶²³ Tirmizî, Birr 55; Dârimî, Rikâk. 74; Ahmed b. Manbel, *Müsned*, V, 153, 158, 169, 228.

⁶²⁴ Buhârî, Edeb 39.

ulaşır”⁶²⁵

“Bana en sevgili olanınız, kıyâmet günü de bana mevkîce en yakın bulunacak olanınız, ahlâkça en güzel olanlarınızdır. Bana en menfûr olanınız, kıyâmet günü de mevkîce benden en uzak bulunacak olanınız, gevezeler, boşboğazlar ve yüksekten atanlardır.” (Cemâatte bulunan bazıları): “Ey Allah’ın Resûlü! Yüksekten atanlar kimlerdir?” diye sordular. “Onlar mütekebbir (büyüklük taslayan) kimselerdir!” cevabını verdi.”⁶²⁶

“Müminin (kıyâmet günü) mizanındaki en ağır şey, güzel ahlâktır. Muhakkak Allah, kötü ve çirkin ahlâklı kimselere buğzeder.”⁶²⁷

Görüldüğü gibi îman ve ahlâk arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Güzel ahlâk, kemâl seviyesindeki olgun bir îmanın göstergesi durumundadır. Kötü ahlâk da îmandaki zaâfa işâret eder. Çünkü İslâmda dinamik harekete geçirici bir îman anlayışı vardır. İnsanların sadece îman etmeleri değil, aynı zamanda güzel eylemlerde bulunmaları da istenir.

Hiz. Peygamber (s) bu hadislerindeki özlü ve kapsamlı sözleriyle, Rabbi, kendisi ve insanlarla olan ilişkisinin ölçüsünü ortaya koymuştur.

1.3.2. Merhamet, Müsâmaha ve Tevâzû

İnsanlara sertlikle değil, şefkatle; tahammülsüz bir şekilde değil müsâmahakâr ve yumuşaklıkla davranmak, haklı olduğu bir durumda bile muhâtabını affedip ona anlayışlı davranmak, şiddet ve zorluklar karşısında yumuşaklık göstermek, hadislerden öğrendiğimiz güzel ahlâk örnekleridir.

Hiz. Peygamber (s) merhametli, hoşgörülü ve mütevâzû bir insandı. O en azılı düşmanlarına karşı bile hoşgörülü davranmış, bu müsâmaha nedeniyle birçok kişinin kalplerini yumuşatarak îman etmelerini sağlamıştır. Günlük hayatın her alanında da yumuşak huyluluğu, tevâzû ve müsâmahayı öğütlemiştir.

“Kimin payına rıfkdan bir nasip düşerse, ona hayırdan bir nasip verilmiştir. Her kim de rıfkdan mahrum bırakılırsa, payına düşen hayırdan mahrûm kalmıştır”⁶²⁸ buyurarak yumuşak huylu olmanın, insana Allah’dan hayır olarak kişiye verilen bir nimet olduğunu belitmiştir. Bazı hadislerinde de tevâzûnun Allah katında

⁶²⁵ Ebu Dâvud, Edeb 8; Tirmizî, Birr 61.

⁶²⁶ Tirmizî, Birr 77.

⁶²⁷ Tirmizî, Birr 61.

⁶²⁸ Tirmizî, Birr 67; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 159, 451.

yükselmeye vesîle olduğu; aksine kibirli olmanın, kendini büyük görerek zulmetmeninse cennete girmeye engel olan huylar olduğunu dile getirmişlerdir.

*“Bir kul, Allah rızası için mütevâzı olur, alçalırsa Allah onu mutlaka yüceltir.”*⁶²⁹

*“Allah Teâlâ Hazretleri, bana: “Mütevâzı olun, öyle ki, kimse kimseye zulmetmesin, kimse kimseye karşı böbürlenmesin” diye vahyetti.”*⁶³⁰

*“Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.”*⁶³¹

*“Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye kötülük olarak yeter.”*⁶³²

Benzeri hadislerinde de insanlara karşı nasıl davranmamız gerektiği hususuna dikkatlerimizi çeker.

*“Hoşgörü ile davrananın hoşgörü ile mukabele göreceğini”*⁶³³; *“Dünyada Allah’ın kullarına hoşgörülü davrananlara Allah’ın kıyâmette görevli meleklerine hoşgörülü davranmalarını emredeceğini”*⁶³⁴ haber vermektedir.

*“Kim bu dünyada bir kulun ayıbını örterse Allah da onun ayıbını kıyâmette örter”*⁶³⁵ buyurarak, hata yapan kişinin dahi hatasını kapatıp, gün yüzüne çıkmasını engellemeyi tavsiye buyurmuş, âhirete müteallik mükâfatını bildirmiştir.

Kendisine karşı kaba ve sert davranışta bulunanlara dahi incelik ve yumuşak huyla yaklaşmış, affedicilik vasfını terk etmemiştir. Bu husûsa şu örnekleri verebiliriz:

Biz, Resûlullah (s) ile birlikte mescidde otururken bir bedevî çıkageldi. Durup mescidin içine bevletmeye başladı. Resûlullah (s)‘in Ashâbı kalkıp: “Dur! dur!” diyerek [üzerine yürümeye] kalktılar ki Resûlullah (s) müdâhale etti: *“Kestirmeyin, bırakın tamamlasın.”* Ashâb müdâhale etmedi, adam da ihtiyacını tamamladı. Sonra Resûlullah (s), adamı yanına çağırdı ve: *“Bu mescidler, idrar ve pislik bırakma yeri değildir. Allah’ın zikredildiği yerlerdir. Buralarda namaz kılınır. Kur’ân okunur” dedi. Sonra cemâatten birine bir kova su getirmesini emretti. Kova gelince sidiğin üzerine boşalttı ve “Muhakkak siz, zorlaştıracı değil, kolaylaştıracı olarak*

⁶²⁹ Tirmizî, Zühd 17; İbn Mâce, Zühd 21.

⁶³⁰ Ebu Dâvud, Edeb 48.

⁶³¹ Buhârî, Tevhîd 36; Müslim, İman 147.

⁶³² Müslim, Birr 32.

⁶³³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 248.

⁶³⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 5.

⁶³⁵ Müslim, Birr 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 145.

*gönderildiniz” buyurdu.*⁶³⁶

Enes (r.a.) da şöyle rivâyet ediyor:

Resûlullah (s) ile beraber yürüyordum. Üzerinde Necran kumaşından yapılmış, kenarları sert ve kalın bir hırka vardı. Bir bedevî Resûl-i Ekrem’e yetişerek hırkasını sertçe çekti. Hırkanın boynuna gelen kısmına baktım, bedevînin sertçe çekmesinden dolayı hırkanın kenarı boynunu kızartmıştı. Daha sonra bedevî:

“Ey Muhammed! Elinde bulunan Allah’a âit mallardan bana da verilmesini söyle” dedi.

Resûlullah (s) bedevîye dönüp tebessüm etti. Sonra da ona bir şeyler verilmesini emretti.⁶³⁷

Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber (s)’e hakkı tanımak istememişler, Onunla görüşen ve Müslüman olanları da tehdit etmişlerdir. Üç yıla yakın bir süre Müslümanları aç ve susuz bırakmışlar, onlarla alışveriş yapmamışlar hatta kız alıp vermemişlerdir. Ancak Hz. Peygamber (s) o esnada bile Allah’ın onları affetmesi için dua etmiş ve gözyaşı dökmüştür. Kavmi ise bu kadarıyla da kalmayıp, O’nu hicret etmeye, Mekke’yi terk etmeye zorlamıştır. Kendisine her türlü kötülük ve eziyetin yapılmasına rağmen Hz. Peygamber (s), *“Allahım! Kavmimi affet. Onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar”*⁶³⁸ diye dua etmiştir.⁶³⁹

Bir başka rivâyette şöyle anlatılmaktadır: Resûlullah (s) Necid taraflarına bir süvârî birliği gönderdi. (Bu birlik) Hanifeoğullarından olan ve Sümâme b. Usal diye anılan Yemâme halkının başkanını (yakalayıp) getirdi. Onu mescidin direklerinden birine bağladılar. Resûlullah (s) onun karşısına geçti ve *“Ey Sümâme içinde taşıdığın (gerçek düşünce) nedir?”* dedi. O da: “Ey Muhammed, içimdeki hayırdır. Eğer öldürürsen kan sahibi birini öldürmüş olursun. Eğer bir iyilikte bulunursan (iyiliğe) şükreden bir kimseye iyilik etmiş olursun. Eğer mal istiyorsan. İşte ondan sana istediğin kadar verilir” cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s) onu öylece bıraktı. Ertesi gün olunca Hz. Peygamber ona: *“Ey Sümâme içinde taşıdığın (gerçek düşünce) nedir?”* diye (tekrar) sordu. O da (bir gün önceki) sözün aynısını tekrarladı. Hz. Peygamber (s) onu tekrar bırakıp gitti, ertesi gün olunca aynı soruyu sordu ve

⁶³⁶ Buhârî; Vudû’ 58, Edeb 80; Müslim, Tahâret 98-100; Ebû Dâvud, Tahâret 136.

⁶³⁷ Buhârî, Humûs 19, Libâs 18, Edeb 68; Müslim, Zekât 128.

⁶³⁸ Buhârî, Bed’ül Halk 51.

⁶³⁹ Mustafa Karataş, *Hz. Peygamber’in Beden Dili ve Davranış Modelleri*, İstanbul, İşaret Yay., 2007, s. 253, 254.

aynı cevabı aldı. Bunun üzerine Resûlullah (s): "*Sümâme'yi serbest bırakınız*" dedi. Sümâme, mescide yakın bir hurmalığa gitti. Orada yıkandı sonra mescide girip "Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve rasûluhu" diyerek şehâdet getirdi.⁶⁴⁰

Hz. Peygamber (s), tüm insanlara ne olursa olsun güzel muâmelede bulunmuş, affetmiş ve müsâmahalı davranmıştır. Mekke'nin fethinde, Hz. Peygamber (s)'in ilk yaptığı iş, Kâbe'yi putlardan temizlemek olmuştur. Namaz vakti geldiğinde Bilâl-i Habeşî, Kâbe'nin damına çıkarak ezan okumaya başladığı zaman, bazı Mekkeliler gibi Attab b. Esid de hiddetle söyleniyordu. "Allah'a şükür ki babam hayatta değil! Hiç olmazsa şu bayağılığı görmüyor." Namazı müteâkip yaptıkları bunca eziyet ve muhârebelerden başları yere eğik hemşehrilerine Hz. Peygamber (s): "Bugün siz muâheze edilecek değilsiniz. Gidiniz, hepiniz hürsünüz!" dediği zaman kalabalık, heyecan, sevinç, aşk ve bağlılıkla coşuyor ve biraz önce hiddetinden patlayan Attab, herkesten evvel atılarak îmanını haykırıyordu. O, öylesine İslâm'a bağlanmıştı ki Mekke'den ayrılırken Hz. Peygamber (s), onu Mekke valiliğine layık görmüştür.⁶⁴¹

Hz. Peygamber (s) istemeyerek ayrıldığı Mekke'yi fethedip, şehre girdiğinde "Ebû Süfyan'ın evine ve Kâbe'ye sığınanlara dokunulmayacak" denilmiştir. Kendisine yapılanları affetmiş, pek çok insanı bağışlamıştır. Onun bu affi karşısında ise Mekkeliler bölük bölük İslâm'a girmiştir.⁶⁴²

Hz. Peygamber (s) kendisinden düşmanlarına beddua ve lânet, kin ve adâveti izhâr talep edenlere, kendisinin bunlar için değil, "*rahmet ve merhamet peygamberi olarak gönderildiğini*"⁶⁴³ beyân etmiştir. Hz. Peygamber (s) bütün insanlara, küçüklere, büyüklere ve yaşlılara karşı şefkât ve merhamet ile muâmele etmiştir.⁶⁴⁴

Birgün torunları Hasan'ı (veya Hüseyin'i) öperken Hz. Peygamber (s)'i, gören Akra' b. Hâbis bunu yadırgayarak: "Benim on çocuğum var hiçbirini de öpmedim" dedi. Hz. Peygamber (s) ona yönelerek şu cevabı verir: "*Allah kalplerinizden merhameti çıkardı ise ben ne yapabilirim?*" buyurmuş ve ilâve etmiştir: "*Merhamet*

⁶⁴⁰ Buhârî, Salât 76; Husûmât 7; Müslim, Cihâd 59, 60.

⁶⁴¹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, c. I, s. 269.

⁶⁴² Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili ve Davranış Modelleri*, s. 254.

⁶⁴³ Müslim, Birr 87.

⁶⁴⁴ Önkal, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, s. 262.

etmeyene merhamet edilmez."⁶⁴⁵ Bu rivâyet, bir yandan Resûlullah (s)'in çocuk sevgisine verdiği ehemmiyeti ifâde ederken, diğer yandan da çocuklara karşı beslenmesi gereken sevgi, şefkât ve merhametin en iyi ifâde vasıtasının onları öpmek olduğunu belirtmekte ve buna teşvik etmektedir.

Bir defasında da ashâb-ı kirâm Hz. Peygamber (s)'in vaazını dinlerken, O'nunla görüşmek isteyen yaşlıca bir zât kalabalık ashâb arasından Resûlullah'a yaklaşmaya çalışıyordu. Sohbetini bölen bu ihtiyara yol açmada biraz ağır davranan ashâbın bu tavrı gözünden kaçmayan Hz. Peygamber (s), hemen onları uyardı ve "*Küçüklerimize şefkât, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.*" buyurmuştur.⁶⁴⁶

Şu rivâyet de Hz. Peygamber (s)'in şefkâtine önemli bir örnek arzeder.

"(Bir gün) Resûlullah (s)'e bir adam gelmişti. (Bir müddet) Efendimiz'le konuştu. Bu sırada adamcağız (duyduğu korkudan) omuzları titremeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) adama: "*Sakin ol! Ben bir kral değilim, ben kadîd (güneşte kurutulmuş et) yiyen bir kadının oğluyum*" buyurdular."⁶⁴⁷

Başka bir olayı Muâviye İbnu'l-Hakem es-Sülemî (r.a.) şöyle anlatıyor: "Ben Resûlullah (s) ile birlikte namaz kılıyordum. Derken cemâatten bir şahıs hапşırdı. Ben: "Yerhamükâllah" dedim. Cemâattakiler bana bed bed baktılar. Bunun üzerine (kızıp): "Vay başıma gelen, niye bana böyle bakıyorsunuz?" dedim. Bu sefer ellerini dizlerine vurarak beni susturmak istediler. Resûlullah (s) namazı bitirince (bana iyi davrandı), annem babam O'na fedâ olsun, ben Ondan, ne önce ne de sonra, Ondan daha iyi öğreten bir muallim görmedim. Allah'a yemin olsun O beni ne azarladı, ne dövdü, ne de betimi yıktı; sadece "*Namazda insan kelâmından (dünyevî) bir söz münâsib değildir, ona uygun olan söz, tesbîh, tekbîr ve Kur'ân kırâatıdır!*" dedi."⁶⁴⁸

İbadetlerde dahi kolaylık sağlayacak şekilde ve müsâmahalı olmayı öğütlemiş, hayatın her sahasına ahlâkı yaymıştır. Bu meyanda da şöyle buyurmuştur:

"*Sizden kim halka namaz kıldırırsa namazı hafif (kısa) tutsun. Zîra cemâatte zayıf, sakat hasta ve ihtiyaç sahibi vardır. Ferdî kılarken dilediği kadar uzatsın.*"⁶⁴⁹

Ticaret hayatında da müsâmahayı tavsiye ederek; "*Allah, alıp sattığında ve*

⁶⁴⁵ Buhârî, Edeb 18; Müslim, Fedâil 65.

⁶⁴⁶ Tirmizî, Birr 15.

⁶⁴⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XVII, s. 419.

⁶⁴⁸ Müslim, Mesâcid 33; Ebû Dâvud, Salât 171; Nesâî, Sehv 20.

⁶⁴⁹ Buhârî, Ezân 62; Müslim, Salât 186; Mâlik, Muvatta', Cemâat 13; Ebû Dâvud, Salât 127; Nesâî, İmâmet 35; Tirmizî, Salât 175.

muamelesinde müsâmaha (hoşgörü) gösteren kişiye merhamet etsin” buyurdu.⁶⁵⁰

On yıl kadar onun hizmetinde bulunan Enes (r.a.)’in: “*Beni yaptığım ve yapmadığım şeyler sebebiyle hiç azarlamadı*”⁶⁵¹ sözü, onun hoşgörüsünü ve insan gönlüne verdiği değeri gösterir.

O (s), inanmayanlara karşı da hoşgörülü ve merhametliydi. Kendisine yapılan haksızlıkları affederdi. Nitekim Necid gazvesinden dönerken bir ağacın altında istirâhata çekilmiş ve kılıcını da ağacın dalına asmıştı. Allah Rasûlü’nü yalnız başına gören bir müşrik ağaçta asılı kılıcı kaparak: “*Şimdi seni benim elimden kim kurtarır?*” diye ona doğru hamle yapmıştı. Allah Rasûlü öyle bir “*Allah!*” dedi ki müşrikin elinden kılıç düştü. Bu sefer hamle sırası kılıcı eline alan şanlı Nebî’ye gelmişti. Müşrik hemen afv dileyince Allah Rasûlü onu bağışladı.⁶⁵²

Hz. Âişe (r.anha)’dan rivâyete göre O şöyle demiştir: “*Yahûdilerden bir grup Resûlullah’ın huzuruna girdi ve Ona (s), ‘es-Sâmü aleyküm-Ölüm ve helak sizin üzerinize olsun’ diye selâm verdiler. Bunu derhal anladım ve onlara, ‘es-Sâm-ölüm ve lânet sizin üzerinize olsun’ dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s), ‘Ağır ol yâ Aişe! Muhakkak Allah her hususta rıfk ve yumuşaklıkla muâmele edilmesini sever!’* buyurdu. Ben: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Dediklerini işitmedin mi?’ dediğimde, ben de onlara ‘*Ve aleyküm*’ (*Sizin üzerinize de*) diyerek mukâbelede bulundum.⁶⁵³

Bir defasında da Resûlullah’ın yanından bir cenâze geçmiş ve bu cenâzeden dolayı ayağa kalkmıştı. Ona, “*Yâ Resûlullah! Bu bir Yahûdi cenâzesidir!*” denildiğinde şöyle buyurdu: “*O da bir insan değil mi?*”⁶⁵⁴

Zikrettiğimiz olaylardan da anlaşıldığı üzere ve “*Ben lânet edici olarak gönderilmedim. Rahmet olarak gönderildim*”⁶⁵⁵ buyurmasıyla Hz. Peygamber (s), insanlara kuşatıcı olmayı ve geniş hoşgörüyle davranmayı göstermiştir. Ebetteki bunun yanında hoşgörü ve müsâmahada da belli sınırlar ve kriterler hadislerde belirlenmektedir. Buna göre hoşgörü; dinî esaslardan, adâletten fedakârlık anlamına asla gelmez. Bu mevzûda şu olay oldukça mânidardır.

Fâtıma-i Mahzûme hırsızlık yapmış ve Allah Rasûlü, elinin kesilmesine karar vermişti. Fâtıma, Kureyş kabilesinden soylu bir kadın olduğu için elinin kesilmesine

⁶⁵⁰ Buhârî, Buyû’ 16; Tirmizî Buyû’ 75.

⁶⁵¹ Ebû Dâvûd, Edeb 1.

⁶⁵² Buhârî, Cihâd 84, 87; Müslim, Fedâil 13.

⁶⁵³ Buhârî, İsti’zân 22.

⁶⁵⁴ Buhârî, Cenâiz 50.

⁶⁵⁵ Müslüm, Birr 87.

razı olmayan bazıları, Peygamber Efendimizin çok sevdiği Üsâme (r.a)'ı aracı yaparak affedilmesini istemişlerdi. Allah Rasûlü, kendi kabilesi için de olsa adâletten ayrılmadı. Hemen bir hutbe îrad ederek şöyle seslendi: *“Ey insanlar! Geçmiş milletlerin ne yüzden yollarını sapıtıp (helak olduklarını) biliyor musunuz? Onlar, asilzâdeleri (soyluları) birşey çalarsa, onu bırakırlar, zayıfları çalarsa, onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki, kızım Fâtıma da hırsızlık yapmış olsaydı, muhakkak onun elini keserdim”*⁶⁵⁶ buyurarak adâlet, hakkı teybin etme, helâl ve haramın sınırlarını bozmamak şartlarını her zaman îfa etmiştir.

1.3.3. Davranış Eğitimi

Hz. Peygamber (s)'in hadislerinin ekser çoğunluğu davranış eğitimi husûsundadır. Bu başlık altında yer alacak hadisleri edeb yahut âdâb-ı muâşeret ile ilgili hadisler olarak değerlendirmemiz mümkündür.

Peygamberlerin ümmetlerine tebliğde buldukları ve kazandırdıkları davranışların çoğu davranış eğitiminin alanına girmektedir. Aslen dinin bir diğer boyutu da insanın davranışlarını eğitmek, yönlendirmek; gerek dînî gerek ahlâkî işâretlerle insan-ı kâmile ulaştırmaktır. Davranış eğitimi hakkındaki hadisler, toplumsal sorumluluklardan bireysel tutumlara, ailevî yükümlülüklerden günlük alışkanlıklara kadar oldukça kapsamlı hadisleri içermektedir. Dolayısıyla bu başlık oldukça geniş içeriğe sahip olduğu için, çalışmamızın bu bölümünde belli başlı hadisleri örnek vermeye çalışacağız.

1) İnsanlarla iyi ilişkiler kurmak: Bir hadiste şöyle buyrulur: *“Musâfaha edin ki, kalblerdeki kin gitsin, hediyeleşin ki birbirinize sevgi doğsun ve aradaki düşmanlık bitsin.”*⁶⁵⁷

2) Anne babaya iyilik etmek: Sahâbeden Abdullah b. Mes'ud (r.a) demiştir ki: Hz. Peygamber'e, amellerin hangisi şanı aziz ve yüce olan Allah'a daha sevgilidir? diye sordum. *“Vaktinde namaz kılmak.”* buyurdular. Ben, *“Sonra hangisidir?”* dedim. *“Ana-babaya iyilik etmek”* buyurdular. Ben yine, *“Sonra hangisidir?”* dedim. *“Allah yolunda cihâd etmektir”* buyurdular.⁶⁵⁸

3) Müslümana ezâ vermemek: *“Kim (bir Müslümana) zarar verirse Allah da ona zarar verir. Kim de (bir Müslüman) ile nizâyâ, husûmete girerse Allah da onunla*

⁶⁵⁶ Buhârî, Hudûd 11, 12, 14; Müslim, Hudûd 8.

⁶⁵⁷ Mâlik, Muvatta', Hüsnü'l-Huluk 16.

⁶⁵⁸ Müslim, İman 13, 138, 139, 140.

husûmete girer. ”⁶⁵⁹

4) Yetime iyi muâmele etmek: Bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: *“Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içerisinde yetim olan ve yetime de iyi muâmele yapılan evdir. En kötü ev de, içinde yetim bulunup da ona kötü muâmele yapılan evdir.”*⁶⁶⁰

5) Allah’ın takdirine razı olmak: *“Kuvvetli mü’min, Allah nazarında zayıf mü’minden daha sevgili ve daha hayırlıdır. Aslında her ikisinde de bir hayır vardır. Sana faydalı olan şeye karşı gayret göster. Allah’tan yardım dile, acz izhâr etme. Bir musîbet başına gelirse: “Eğer şöyle yapsaydım bu başıma gelmezdi!” deme. “Allah takdir etmiştir. Onun dilediği olur!” de! Zîra “eğer” kelimesi şeytan işine kapı açar.*”⁶⁶¹

6) Arkadaşlık ölçüsü: Bir hadis-i şerifte, *“Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.”*⁶⁶² buyrulmuştur.

7) Hasta ziyâreti âdâbı: İbn Abbâs (r.a) anlatıyor: *“Hastayı ziyâret ederken az oturmak ve az gürültü yapmak sünnettendir.”*⁶⁶³

8) Kötü alışkanlıkları terk etmenin fazîleti: Bir hadiste, *“Ben, haklı bile olsa münâkaşayı terkeden kimseye cennetin kenarında bir köşkü garanti ediyorum. Şaka bile olsa yalanı terkedene de cennetin ortasında bir köşkü, ahlâkı güzel olana da cennetin en üstünde bir köşkü garanti ediyorum.”*⁶⁶⁴ buyrulmuştur.

9) Sıla-i rahîm yapmanın önemi: *“Fakirlere yapılan tasadduk bir sadakadır ama akrabaya yapılan ikidir: Biri sila-i rahîm, diğeri sadaka ecri.”*⁶⁶⁵

10) Mecliste oturma âdâbı: *“Bir kimsenin, izin almadan iki kişinin arasına oturması helâl olmaz.”*⁶⁶⁶

11) Musâfaha yapmak: Hadiste, *“İki Müslüman karşılaşır musâfahada bulununca, ayrılmalarından önce (küçük günahları) mutlaka affedilir.”*⁶⁶⁷ buyurulmaktadır.

12) Cömertliğe teşvik: Hz. Peygamber (s) bir hadislerinde şöyle

⁶⁵⁹ Ebû Dâvud, Akdiye 31; Tirmizî, Birr 27; İbn Mâce, Ahkâm 17.

⁶⁶⁰ İbn Mâce, Edeb 6.

⁶⁶¹ Müslim, Kader 34.

⁶⁶² Ebû Dâvud, Edeb 19; Tirmizî, Zühd 45.

⁶⁶³ Buhârî, İlm 39, Cihâd 176, Cizye 6; Megazî 83, İtisâm 26, Mardâ 17.

⁶⁶⁴ Ebû Dâvud, Edeb 7.

⁶⁶⁵ Nesâî, Zekât 82; Tirmizî, Zekât 26; İbn Mâce, Zekât 28.

⁶⁶⁶ Ebû Dâvud, Edeb 24; Tirmizî, Edeb 11.

⁶⁶⁷ Ebû Dâvud, Edeb 153; Tirmizî, İsti'zân 31.

buyurur: “Cömert kimse, Allah’a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah’tan uzaktır, insanlardan uzaktır, cennetten uzaktır, cehenneme yakındır. Câhil cömert kimseyi Allah, cimri ibâdet düşkününden daha çok sever.”⁶⁶⁸

13) İşlere erken başlamanın önemi: Resûlullah (s) şöyle dua ederdi: “Allahım, ümmetime erkenciliği mübarek kıl!” Bu hadisi rivâyet eden sahâbi der ki: Nitekim Hz. Peygamber (s) bir seriyye veya bir ordu göndereceği zaman, onu günün erken saatinde yola çıkarırdı.”⁶⁶⁹

Bu hadislerin çeşidini ve sayısını çoğaltmak mümkündür. Ancak bütün hepsine yer vermek, çalışmamızın sınırını aşacağından bu hadislerle iktifâ ettik.

Netice olarak diyebiliriz ki, insanın davranışlarına yön vermek ve onu eğitmek bütün peygamberlerin gönderiliş gâyelerindedir. İbâdet hayatı ve helâl-haram mevzûları dışında, davranışların denetimi de kişinin sevap ya da günah kazanmasına neden olur. Davranış eğitimi de bu sebeple İslâm dininin kişiye kazandırdığı önemli bir eğitimidir. Hem görgülü olmak ve insanî davranış sahibi olmak için hem de hayırlı amellerde bulunmuş olmak için davranışlarımızın doğru şekilde yönlendirilmesi ve eğitilmesi gereklidir. Bu eğitimin öğreticisi ise öncelikli olarak Hz. Peygamber (s) ve dolayısıyla O’nun hadisleridir.

1.3.4. Hayır İşlerinde Çabalamak

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de “Hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”⁶⁷⁰ buyurarak, Müslümanın kurtuluş anahtarının hayırlı işleri yapması ve hayra koşuşturmasında olduğunu beyân etmiştir.

Medenî davranışın ölçülerinden biri de, kişinin hayır işlerinde zamanını değerlendirmesidir. İbâdet hayatının yanında Müslümanın, toplumdaki zayıfları koruyup kollaması, ihtiyaç sahiplerine yardımcı olması, destekleyip güçlendirmesi, insanlara hakkı ve doğruyu göstermek için uğraşması gibi tamamen kendi isteğiyle yaptığı çalışmalar, hayır işleridir. Açların doyurulması, susamışın susuzluğunun giderilmesi, yaralının tedâvi edilmesi, hastaların şifâ bulmalarına vesîle olunması, giyecek elbisesi olmayanların giydirilmesi gibi, Müslümandan yapılması istenen hayır işlerinin pek çok yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı, İslâm’ın

⁶⁶⁸ Tirmizî, Birr 40.

⁶⁶⁹ Ebû Dâvud, Cihâd 85; Tirmizî, Buyû’ 6.

⁶⁷⁰ Hacc 17/77.

rukûnlarından olan zekât gibi dinin farzlarından; bazıları da zekâtın dışında yerine getirilmesi gerekli olan bir hak; diğer bir kısmı ise, sadece yapması gerekenle yetinmeyip hayırda yarışan müminlerin ahlâkî özellik haline getirdikleri hayır işleridir.⁶⁷¹

Hız. Peygamber (s) fiilleri ve sözleriyle, kendi hayatının da ayrılmaz bir parçası olan hayır işlerine, özellikle sadaka vermek ve infakta bulunmaya teşvik etmiştir. Aşağıdaki hadisleri bu konuya dair örnek verebiliriz.

*“Sadaka verin. Kişinin eline parayı alıp sadaka olarak vermek üzere çıktığı fakat kendisine bağıştta bulunulan kimsenin “Bunu dün getirmiş olsaydın kabul ederdim, ama şu anda ona ihtiyacım yok” diye cevap vereceği ve böylece sadakasını kabul edecek bir kimseyi bulamadan sadakası elinde olduğu halde geri döneceği zaman yakındır.”*⁶⁷²

*“Sizden kim, bir yarım hurma ile de olsa ateşten korunabilirse, bunu yapsın”*⁶⁷³

“Bir adam gelerek: “Ey Allah’ın Rasûlü, annem vefât etti. Ben onun için tasaddukta bulunsam ona faydası olur mu?” diye sordu. Hız. Peygamber (s):

“Evet!” deyince, adam:

“Benim bir meyveliğim var. Sizi şâhid kılıyorum, onu annem için tasadduk ediyorum!” dedi.⁶⁷⁴

Sa’d İbn Ubâde (r.a.) anlatıyor: “Ey Allah’ın Rasûlü dedim, annem vefât etti, (onun adına) yapacağım sadakanın hangisi efdaldir?”

“Su!” buyurdular. Bu cevap üzerine Sa’d bir kuyu kazdı ve *“Bu kuyu Sa’d’ın annesi için”* dedi.⁶⁷⁵

Asıl manadaki sadakanın yanında, Müslümanın bazı davranış ve ahlâklarıyla da bu sevaplara nâil olabileceğini Hız. Peygamber (s) müjdelemiştir. Hayır yollarının sadece zekât, sadaka vs. yoluyla değil, birçok şekilde açık olduğunu da yine hadisler yoluyla öğrenmekteyiz. Bu hayırlar bir zarardan kardeşini korumak, bir iyiliğe sebep olmak gibi hususlara kadar geniştir. Bu konuda da bazı hadisler şöyledir:

⁶⁷¹ Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s.368.

⁶⁷² Buhârî, Fiten 24, Zekât 9; Müslim, Zekât 58; Nesâî, Zekât 64.

⁶⁷³ Buhârî, Zekât 10, 9, Menâkıb 25, Edeb 34, Rikâk 49, 51, Tevhîd 24, 36; Müslim, Zekât 66-67; Nesâî, 63

⁶⁷⁴ Buhârî, Vesâyâ 15, 20, 26, Ebu Dâvud, Vesâyâ 15; Tirmizî, Zekât 33; Nesâî, Vesâyâ 8.

⁶⁷⁵ Ebû Dâvud, Zekât 42; Nesâî, Vesâyâ 9.

*“Her iyilik (güzel iş) sadakadır.”*⁶⁷⁶

*“Kardeşini güler yüzle karşılayan ve yine kardeşinin kabına kendi kabından bir şeyler koymak suretiyle onu paylaşman da iyiliktir.”*⁶⁷⁷

*“Eğer bir parça hurma bulamazsanız, güzel bir sözle cehennemden korunmaya bakınız.”*⁶⁷⁸

Ebû Mûsa (r.a.)‘dan Nebî (s)’in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *“Her Müslümanın sadaka vermesi gereklidir”* buyurdu. Sahâbîlerden biri: *“Ya imkân bulamazsa ne tavsiye edersiniz?”* dedi. *“Elleriyle iş görür, kazanır, hem kendisine faydalı olur, hem de sadaka verir”* buyurdu. O sahâbî: *“Eğer elinden gelmezse ne dersiniz?”* dedi. *“Güç durumdaki bir zavallıya yardım eder”* buyurdu. Sahâbî: *“Buna da muktedir olmazsa neyi münâsib görürsünüz?”* dedi. *“İyiliği -veya hayrı-emreder”* buyurdu. Sahâbî: *“Şâyet bu kadarını da yapamasa ne buyurursunuz?”* dedi. Resûlullah (s) ona: *“Nefsini kötülükten alıkoyar, bu da bir sadakadır”* buyurdu.⁶⁷⁹

Bir başka rivâyette ise şöyle buyurmuştur: *“Sizden önceki ümmetlerden bir adamın ruhunu melekler karşıladı ve kendisine ‘Hayır olarak ne işledin?’ diye sordular. Adam, ‘Alacaklarımı toplayan memurlarıma (fakir olan borçluya) mühlet veriniz, zengin olan borçluya da müsâmaha ediniz diye emrederdim ‘ dedi. Allah, ‘Bu kulumdan vazgeçiniz onun kusurlarını bağışladım) buyurdu.”*⁶⁸⁰

Diğer bir hadiste ise *“Vücudumuzun her eklemi için ayrı ayrı sadaka gerekir. Her tesbih sadakadır. Her hamd cümlesi sadakadır. Her tehlîl, sadakadır. Her tekbir sadakadır. İyiliği emretmek sadakadır. Kötülükten sakındırmak sadakadır. Hiç olmazsa kişinin duhâ (kuşluk) vaktinde kılacağı iki rek’at namaz bunların yerini tutar”.*⁶⁸¹ buyurmuştur.

Benzer bir rivâyet ise şöyledir: *“Üzerine güneşin doğduğu her gün, her insanın bedenindeki bütün eklemlerine karşılık bir sadaka borcu vardır, iki kişi arasında adaletle hüküm vermen sadakadır. Hayvana binmek isteyen kimseye yardım edip onu hayvan üzerine kaldırıvermen de sadakadır. Tatlı bir söz sadakadır. Namaza gitmek için attığın her bir adım sadakadır. Yolda eziyet veren bir engeli*

⁶⁷⁶ Buhârî, Edeb 33; Müslim, Zekât 52; Ebû Dâvud, Edeb 68; Tirmizî, Birr 45.

⁶⁷⁷ Tirmizî, Birr 36, 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 344, 360. 483; IV, 65; V, 63, 64, 378.

⁶⁷⁸ Buhârî, Zekât 9; Rikâk, 49; Müslim Zekât, 67.

⁶⁷⁹ Buhârî, Zekât 30, Edeb 33; Müslim, Zekât 55.

⁶⁸⁰ Müslim, Müsâkât 26; Dârimî, Buyû’ 14.

⁶⁸¹ Müslim, Salâtu’l-Müsâfirîn 84; Ebû Dâvud, Salât 301.

kaldırman sadakadır”. ⁶⁸²

İşlenen bir iyiliğin basit ve küçük görülmemesini vurgulamış ve “*Yapılan hayırdan (ma’ruf) hiçbir şeyi küçük bulup hakir görme, kardeşini güler yüzle karşılayan bile olsa (bunu ehemmiyetsiz görüp ihmâl etme)*” ⁶⁸³ buyurmuştur.

Resûlullah (s), insanlara karşı yapılan iyilikler yanında hayvanâta karşı da iyi niyetli ve yardımsever olmayı öğütlemiştir. Ebû Hureyre (r.a.)’den Resûlullah (s)’in bu hususta şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “*Adamın biri yolda yürürken susuzluğu arttı. Bir kuyuya rastladı. Kuyuya inerek (sudan) içti, sonra yukarı çıktı. O şuada susuzluktan dilini çıkarıp soluyan bir köpek gördü, öyle susamıştı ki (yaş) toprağı yalıyordu. Adam kendi kendine “Bu köpek de biraz Önceki benim susuzluğum gibi susuz kalmış” diyerek kuyuya indi. Mestine su doldurdu, ağzıyla tutarak yukarı çıkardı. Köpeğı suladı. Allah da onun bu amelinden razı oldu ve onu bağışladı. “Yâ Resûlullah! Hayvanlarda bizim için sevab var mıdır?” dediler. Resûlullah (s) “Evet, her yaşayan ciğer sahibinde sevap vardır” buyurdu.* ⁶⁸⁴

İnsanın yaptığı hayırların, verdiği sadakaların ve yetiştirdiğı hayırlı evladın hem dünya hem âhiret sermâyesi olduğunu şu hadisleriyle belirtip, bunlar için gayret sarfedilmesini öğütlemiştir. “*Bir insan öldüğü zaman şu üç şey hariç (dünyadan) amel defteri kapanır: bunlar, kişinin yapmış olduğu hayır ve hasenât (sadaka-i câriye), kendisinden faydalanılan bir ilim ve kendisi için dua eden sâlih bir evlat yetiştirmek.*” ⁶⁸⁵

Medenî davranışın önemli unsurlarından biri olan hayır işleriyle meşgul olmak, gerek maddî anlamda yardımcı olmak gerek insanlara fayda verecek işler yapmak, sıkıntılarını gidermek, gerekse de iyi huylarla kendini donatmakla olsun birçok şekilde gerçekleştirilebilir. Hadisler hayır yollarını sadece mal mülkle yapılan zekât ve sadakalar olarak sınırlamamış, kişinin hayatındaki bazı huyları kendine kazandırması, bazı ibâdetleri yapması, güleryüzlü olması, kendi gücüyle insanlara yardımda bulunması, merhametli olması gibi birçok davranışı da hayırlı işler kapsamına almıştır. Bu davranışlarsa hadislerin yönlendirmesiyle değer kazanmıştır.

⁶⁸² Buhârî, Cihâd 72, 128, Sulh 33; Müslim, Salâtu’l-Müsâfirîn 84, Zekât 56.

⁶⁸³ Müslim, Birr 144.

⁶⁸⁴ Buhârî, Eşribe 9, Vudû’ 33, Mezâlim 23, Edeb 27; Müslim, Selâm 153; Mâlik, Muvatta’, Sıfatu’n-Nebi 23; Ebû Dâvud, Cihâd 47.

⁶⁸⁵ Müslim, Vasiyyet, 14; Ebû Dâvud, Vasâyâ, 14; Nesâî, Vasâyâ, 8.

1.3.5. Toplumsal Kurallara ve Genel Ahlâkî Kâidelere Riâyet Etmek

Her din belli kurallar ve düzenlemeler üzere inşâ edilmiştir. İslâm dini hem aile hayatına hem toplumsal hayata dair birçok kural getirmiştir. İnsanın her yer ve zamanda uyması gereken, düzen ve nizâmı sağlamaya yönelik uygulamalar mevcuttur. Bu kurallar ise hem kişinin hem de sosyal ortamların daha insanî ve ahlâkî ilkelere göre şekil almasını sağlamıştır. Hadisler mevcut kurallar ve âdetleri zaman zaman tamamen değiştirmiş, bazen de şekil ve mânâ olarak değişimine yönlendirmiştir. Hadislerdeki bu tür kurallar ise hem insanî hem de İslâmî bir hayat şekli oluşturmuştur.

Bu konudaki hadisler de oldukça geniş bir çerçeve oluşturur. Yeme içme âdâbı, selamlaşma, insan haklarına riâyet, bir topluluğa ve evlere giriş çıkış âdâbları, ibâdethanelerdeki kurallar gibi daha pek çok husus bu konunun çerçevesinde ele alınabilir. Toplumsal kural ve ahlâk kuralları hakkındaki hadislerden bazıları şöyledir:

“Sizden kim bir şey yerse ‘‘Bismillah (Allah’ın adıyla)’’ desin. Bidâyette söylemeyi unutmuşsa, sonunda şöyle söylesin: ‘‘Bismillahi fî evvelihî ve âhirihi (başında da sonunda da Bismillah).’’⁶⁸⁶

Ömer b. Ebî Seleme (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s) ‘in terbiyesinde bir çocuktum. Yemekte elim, tabağın her tarafında dolaşıyordu. Resûlullah (s) bana îkazda bulundu:

“Evlat! Allah’ın ismini an, sağınla ye, önünden ye!” Bundan sonra hep böyle yedim.”⁶⁸⁷

Bir başka hadiste herkesin hakkına saygı emredilmiştir. *“Resûlullah (s) kişinin arkadaşlarından izin almadan iki hurmayı birlikte yemesini yasaklamıştır.”⁶⁸⁸* buyurmuştur.

Benzeri bir rivâyette ise, *“Sizden biriniz üç defa izin ister ve kendisine (içeri girmek için) izin verilmezse, (kapıdan) geri dönsün”⁶⁸⁹* buyrulmuştur.

“Bir kimsenin, izin almadan iki kişinin arasına oturması helâl olmaz.”⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ Ebû Dâvud, Et’ime 16; Tirmizî, Et’ime 47.

⁶⁸⁷ Buhârî, Et’ime 2, 3, Müslim, Eşribe 108; Mâlik, Muvatta’, Sıfatu'n-Nebiy 32; Ebû Dâvud, Et’ime 20; Tirmizî, Et’ime 47.

⁶⁸⁸ Buhârî, Et’ime 44, Mezâlim 14, Şeriket 4; Müslim, Eşribe 151; Ebû Dâvud, Et’ime 44; Tirmizî, Et’ime 16

⁶⁸⁹ Buhârî, İsti’zân 13.

⁶⁹⁰ Ebû Dâvud, Edeb 24; Tirmizî, Edeb 11.

buyurarak oturup kalkma âdâbını öğretmiştir.

Diğer bir rivâyette şöyle buyrulur: “*Resûlullah (s) oturdu mu, etrafına biz de otururduk. Kalkar, (fakat geri) dönmeyi arzu ederse ayakkabılarını veya üzerinde olan (ridâ, sarık gibi) bir şeyi çıkarır (yerine koyar)dı. Böylece ashâbı (geri geleceğini) bilir ve yerlerinde otururlardı.*”⁶⁹¹

Hz. Peygamber (s) toplumsal sevginin ve kaynaşmanın sağlanması için selâmın üzerinde çokça durmuş ve bu hususta da belli kural ve edebler belirlemiştir.

“*Nefsim yed-i kudretinde olan zâta yemin ederim ki, îman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe îman etmiş olmazsınız! Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi haber vereyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırın!*”⁶⁹²

“*Biriniz bir meclise gelince selâm versin. Kalkmak isteyince de selâm versin. Birinci selâm sonuncudan evlâ değildir (ikisi de aynı ölçüde ehemmiyetlidir).*”⁶⁹³

“*Binekte olan yürüyene, yürüyen oturana, az çok olana selâm verir.*”⁶⁹⁴

Yine bir topluluk oluşturulduğunda yâhut seyâhate çıkıldığında bir başkan olması gerektiğini belirtmiş ve şöyle buyurmuştur:

“*Üç kişi yolculuğa çıktığı zaman, aralarından birini emir tâyin etsinler*”⁶⁹⁵

Diğer bir hadiste ise “*Birlikte açık arâzîye çıkan üç kimsenin, aralarından birini başlarına emir tâyin etmemeleri helâl olmaz*”⁶⁹⁶

Mescidde veya cemâatle namaz kılındığı esnada cemâatin uyması gereken bazı esasları da şu hadislerden öğrenmekteyiz:

“*Benim hemen arkama sizden akıl ve dirâyet sahipleri dursun. Sonra onları tâkip edenler, sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenler dursun. Çarşıların karışıklığından sakının.*”⁶⁹⁷

Başka bir hadiste, “*Safları düz kılın, omuzları bir hizâyâ getirin, aradaki boşlukları kapatın, kardeşlerinizin (sizi düzeltmeye çalışan) ellerine karşı nezâketli olun. Arada şeytan gedikleri bırakmayın. Kim safa kavuşursa Allah ona kavuşur. Kim de saftan koparsa Allah da ondan kopar.*”⁶⁹⁸

İmama ittibâ hususunda da şöyle buyurmuştur: “*İmam, kendisine uyulmak*

⁶⁹¹ Ebû Dâvud, Edeb 30.

⁶⁹² Müslim, İman 93; Ebû Dâvud, Edeb 142; Tirmizî, İsti'zân 1.

⁶⁹³ Tirmizî, İsti'zân 15; Ebû Dâvud, Edeb 150.

⁶⁹⁴ Buhârî İsti'zân 4, 5, 6; Müslim, Selâm 1; Ebû Dâvud, Edeb 145; Tirmizî, İsti'zân 4.

⁶⁹⁵ Ebû Dâvud, Cihâd, 80.

⁶⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 177.

⁶⁹⁷ Müslim, Salât 123; Ebû Dâvud, Salât 96; Tirmizî, Salât 168.

⁶⁹⁸ Ebû Dâvud, Salât 94; Nesâî, İmâmet 31.

için meşrû kılınmıştır. Öyleyse o tekbir getirdi mi siz de tekbir getirin. Rükûya gidince siz de rükûya gidin.” “Semiallâhu limen hamideh” (Allah kendisine hamdedeni işitir) deyince “Allahümme Rabbenâ leke'lhamd” (Ey Rabbimiz hamdler sanadır) deyin. O ayakta namaz kılsa siz de ayakta kılın, oturarak kılsa siz de hepiniz oturarak namaz kılın.”⁶⁹⁹

Müslüman kişinin sözlerinde hayrı zikredip, kötü sözden uzak durması gerektiğini de şu sözleriyle nasihat etmiştir:

“Mü'min ne ta'n edici, ne lânet edici, ne kaba ve çirkin sözlü, ne de hayâsızdır.”⁷⁰⁰

Dinler insanların her zaman ve mekândaki davranışlarını sorgular ve bunlardan insanı sorumlu tutar. Zikrettiğimiz hadislerden de anlaşıldığı üzere bireysel sorumluluklar yanında toplum içindeyken de uymamız gereken kurallar ve kâideler mevcuttur. Dinimiz bu hususlara yalnızca toplumsal ve ahlâkî kural olarak bakmamış, aynı zamanda mübah işler olarak konumlandırmıştır. Bu kurallar aynı zamanda Müslüman kişinin davranış özellikleri arasına girmiştir. Müslümanın bu vasfı ise hadislerin ayrıntılı şekilde iletildiği bilgilerin yönlendirmesiyle oluşmuştur.

1.3.6. Temizlik

Medenî davranışın önemli kriterlerinden biri de temizlik ve nezâfettir. İslâm dini temizliğe diğer dinlerden çok daha fazla önem verir. Temizliğe verilen bu önem, diğer dinlerle İslâm arasındaki önemli farklardandır. İslâm temizliği, inanç ve ibâdet ilkeleri içerisine yerleştirmiş, Müslümanın günlük hayatının bir parçası olarak görmüştür. Zîra ibâdet yapabilmenin ön şartı maddî kirlilerden arınmaktır. Abdestin yanı sıra elbisenin, bulunulan mekânın temizliği, hem giysi hem eşyalarının nezâfeti ve tertipli olması Hz. Peygamber (s)'in önemli sünnetlerindedir. Temizlik hakkındaki Hz. Peygamber (s)'in hadislerine şu örnekleri gösterebiliriz:

“Allah Teâlâ Hazretleri münezzehdir, (halde ve sözde) nezîh olanı sever; nazîftir, nezâfeti sever; kerîmdir, keremi sever; cömerttir, cömertliği sever. Öyle ise avlularınızı temizleyin ve Yahûdilere benzemeyin.”⁷⁰¹

⁶⁹⁹ Buhârî, Ezân 74, 82; Müslim, Salât 86-89; Ebû Dâvud, Salât 69; Nesâî, İftitâh 30.

⁷⁰⁰ Tirmizî, Birr 48.

⁷⁰¹ Tirmizî, Edeb 41.

“Temizlik, îmanın yarısıdır”⁷⁰²

“Mü'min -veya Müslüman- bir kul abdest aldı mı yüzünü yıkayınca, gözüyle bakarak işlediği bütün günahlar su ile -veya suyun son damlasıyla- yüzünden dökülür iner. Ellerini yıkayınca elleriyle işlediği hatalar su ile birlikte- veya suyun son damlasıyla- ellerinden dökülür iner. Ayaklarını yıkayınca da ayaklarıyla giderek işlediği bütün günahları su ile- veya suyun son damlasıyla- dökülür iner. (Öyle ki abdest tamamlanınca) günahlardan arınmış olarak tertemiz çıkar.”⁷⁰³

“Kim abdestli olduğu halde abdest tazelerse, Allah bu sebeple kendisine on (misli) sevab yazar.”⁷⁰⁴

Hız. Peygamber (s) ağız bakımı ve diş sağlığına da ayrı bir duyarlılık göstermiş ve özellikle misvak kullanmaya teşvik etmiştir.

“Eğer ümmetim üzerine zahmet vermeyecek olsaydım, her namazda misvak kullanmalarını emrederdim.”⁷⁰⁵

“Resûlullah (s) gece ve gündüz yattığında ve kalktığında mutlaka abdest almazdan önce misvaklanırdı.”⁷⁰⁶

Abdest almak dışında ellerin yemekten önce, sonra ve uykudan uyanınca yıkanmasını tavsiye etmiştir.

“Uykudan uyanınca, sizden hiç kimse, üç sefer yıkamadıkça ellerini kaba banmasın. Çünkü o, ellerin geceyi (vücudunun neresinde) geçirdiğini bilemez.”⁷⁰⁷

Hız. Peygamber (s)'in hayatı incelendiğinde Onun, hayatının her anında temizliğe, nezâfete ve düzenli olmaya özen gösterdiği görülmektedir. Hatta O, mescidde itikâfa girdiğinde dahi hanımlarına saçlarını yıkatır, taranır ve aynaya bakardı.⁷⁰⁸

Bir rivâyette Enes (r.a.) şöyle bildirmiştir: “Resûlullah (s), bize bıyığın makaslanıp, turnağın kesilmesini, koltuk altının yolunup, eteğin traş edilmesini kırk gün aşmayacak şekilde vakitledi.”⁷⁰⁹

⁷⁰² Müslim, Tahâret 1; Tirmizî, Deavât 86; Dârimî, Vudû' 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 260; V, 342, 343, 344, 363, 370.

⁷⁰³ Müslim, Tahâret 32; Mâlik, Muvatta', Tahâret 31; Tirmizî, Tahâret 2.

⁷⁰⁴ Tirmizî, Tahâret 44.

⁷⁰⁵ Buhârî, Cum'a 8, Temenni 9; Müslim, Tahâret 42; Mâlik, Muvatta', Tahâret 115; Ebû Dâvud, Tahâret 115; Tirmizî, Tahâret 18; Nesâî, Tahâret 7.

⁷⁰⁶ Ebû Dâvud, Tahâret 27, 30; Müslim, Tahâret 45; Nesâî, Tahâret 8.

⁷⁰⁷ Buhârî, Vudû' 26; Müslim, Tahâret 87; Mâlik, Muvatta', Tahâret 9; Ebû Dâvud, Tahâret 49; Tirmizî, Tahâret 19; Nesâî, Tahâret 1.

⁷⁰⁸ Buhârî, Libâs 74, 77.

⁷⁰⁹ Müslim, Tahâret 51; Ebû Dâvud, Tereccül 16; Tirmizî, Edeb 15; Nesâî, Tahâret 13, 14.

Başka bir rivâyette ise “Resûlullah (s) saç bakımını gün aşırı yapmayı emredip, fazlasını yasakladı.”⁷¹⁰ buyrulmuştur.

Diğer bir rivâyette ise şöyle anlatılmaktadır: Resûlullah (s) bir adam gördü, saçları darmadağınaktı.

“Bu adam saçlarını düzeltip tertibe sokacak bir şeyi bulamadı mı?” diye memnuniyetsizlik izhâr etti. Derken, o sırada bir diğer adam gördü, bunun da üstü başı kirliydi. Bunun hakkında da: “Şu adam elbisesini yıkayacak bir şey bulamıyor mu?” diye söylendi.”⁷¹¹

Hz. Peygamber (s) bir savaşta burnu kesilen bir sahâbîye, gümüşten taktırdığı burundan şikâyeti üzerine, altın taktırmasına müsâade etmesi⁷¹², nezâfet ve sağlık açısından açıklanabileceği gibi, estetik yönü de göz ardı edilemeyecek bir olaydır.⁷¹³

Yine hem sağlık hem de temizlik açısından önem arzeden konulara da şöyle dikkat çekmiştir:

“Lânete sebep olan (şu) üç şeyden sakının: Su kaynak ve mecrâlarına, gölgeliklere ve yol üstüne abdest bozmak.”⁷¹⁴

“Sizden hiç biri yıkanıp banyo yaptığı yere bevletmesin.”⁷¹⁵

Temizlik hususunda özellikle yıkanmak ve güzel koku sürünmek Hz. Peygamber (s)’in tavsiyeleri arasındadır.

“Her Müslüman yedi günde bir kere yıkanmalıdır, bu gün de cuma günü olmalıdır.”⁷¹⁶

“Sizler, günlük iş takımınızdan hariç bir de cuma takımınız olsa ne kaybedersiniz?”⁷¹⁷

“Cuma guslü her muhtelime (bülüğa erene) vâcibtir. Misvaklanması, bulduğu takdirde koku sürünmesi de öyle.”⁷¹⁸

“Kime güzel koku ikrâm edilirse onu reddetmesin. Çünkü o güzel koku verir

⁷¹⁰ Ebû Dâvud, Tereccül 1; Tirmizî, Libâs 22; Nesâî, Zînet 7.

⁷¹¹ Ebû Dâvud, Libâs 17.

⁷¹² Nesâî, Zînet 41.

⁷¹³ Karataş, Hz. Peygamber’in Beden Dili ve Davranış Modelleri s. 285.

⁷¹⁴ Ebû Dâvud, Tahâret 14; İbn Mâce, Tahâret 21.

⁷¹⁵ Ebû Dâvud, Tahâret 15; Tirmizî, Tahâret 17; Nesâî, Tahâret 31; İbn Mâce, Tahâret 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 56.

⁷¹⁶ Nesâî, Cum’a 8.

⁷¹⁷ Mâlik, Muvatta’, Cum’a 17; Ebû Dâvud, Salât 219; İbn Mâce, İkrâmü's-Salât 83.

⁷¹⁸ Buhârî, Cum’a 2, 3, 12, Ezan 161; Şehâdât 18; Müslim, Cum’a 5; Mâlik, Muvatta’, Cum’a 4; Ebû Dâvud, Tahâret 129; Nesâî, Cum’a 6, 8.

ve taşıması da kolaydır.”⁷¹⁹

“Şu yeşillikten, -sarımsağı kastederek- yiyen kişi, (bu haliyle) mescidimize yaklaşmasın “⁷²⁰

Medenî hayatın en önemli göstergelerinden olan temizlik, bir hayat tarzı olarak Müslümanların yaşamlarında kendini göstermektedir. Beden temizliği yanında giysi, çevre, mekân temizliği ile düzenli tertipli olmak da Hz. Peygamber (s)’den öğrendiğimiz medeniyet ölçülerindedir.

⁷¹⁹ Müslim, Elfâz 20; Ebû Dâvud, Tereccül 6; Nesâî, Zînet 75.

⁷²⁰ Müslim. Mesâcid 68, 72.

SONUÇ

Hz. Peygamber (s)'in hadis-i şerifleri, çok geniş bir bilgi birikimidir. Elbette ki bu birikim derinlemesine inceleme ve araştırmalara imkân tanır. Bu araştırmalar sonucu İslâm âlemi ve tüm insanlık için gerekli dînî ve dünyevî ilim hazinesine ulaşılacaktır. Zîra hadislerde başka dinlerde ve düşünce sistemlerinde bulunmayan derinlemesine ifâdeler, dünya ve âhirette doğruyu bulmayı sağlayan esaslar ve bilgiler mevcuttur.

Şüphesiz hadisler, İslâm teşriinin ikinci kaynağıdır. Dînî bilginin edinilmesi için Kur'an'dan sonra başvuru kaynağı, hadisler olmuştur. Tezimizde ileri sürdüğümüz gibi hadisler, yalnız dînî hükümlerin değil, bilginin ve medeniyetin de kaynağıdır.

Dînî çerçevede hadisler ubûdiyetin, ahlâkın, İslâm hukûkunun temellerini oluşturur. İbâdetler hakkındaki ayrıntılı bilgiler, helâl ve harama ait bilgiler, inanç esasları, hukûkî mevzûlar ve daha nice mevzûlar hadislerin muhtevâsında yer alır. Hadisler görülmeyen gayb âlemi, geçmiş ve geleceğe âit bilgileri de vermektedir.

Hadislerden çıkarmış olduğumuz diğer bir fikir ise İslâm'ın pozitif ilimler hakkında negatif bir düşüncenin oluşmasını engelleyip; insanları bu alanlarda çalışma yapmaya yönlendirdiğidir. Zîra birçok ilmî mevzûda Hz. Peygamber (s)'in uygulama ve sözleri mesned olacak konumdadır.

Hadisler dînî bir birikim olmanın yanında, aynı zamanda bilimsel ve kültürel bir birikim ve mirastır. Bilginin ve teknolojinin son derece ileri düzeyde olduğu çağımızda, dînî bilgi kaynakları bu ilerlemelerin gerisinde kalmamış; aksine bu ilerlemelere gerek teşvik gerekse bilgi olarak menbâ konumunu almıştır. Bu çerçevede hadislerin güncel bir boyutu ve değeri de mevcut bulunmaktadır.

Hadisler eğitim, tarih, edebiyat, tıp, psikoloji gibi ilim dallarının konusuna giren geniş bilgilere menbâ olmuştur. Elbette ki bahsettiğimiz ilim dallarına ait tüm bilginin hadis menşe'li olduğunu iddiâ etmek doğru değildir. Ancak hadisler temel bilgileri ve bu ilim dallarına ait oldukları sonraki dönemlerde anlaşılmış metodları da içermektedir. Dolayısıyla henüz Hz. Peygamber (s)'in yaşadığı dönemde sistemleşmemiş olan birçok ilme ait bilgiler, metodlar, örnekler ve değerlendirmeler hadislerde gün yüzüne çıkmaktadır. Elbette ki günümüzde keşfedilmiş ve ileride keşfedilecek birçok bilgi hadis külliyyatının içerisinde yer almaktadır. Fakat bu bilgilerin ortaya

çıkması çok geniş ve derinlemesine çalışmaların sonucu tesbit edilebilir.

Bu doğrultuda Hz. Peygamber (s) ve hadislerini yalnız dinî bir otorite olarak görmenin ve değerlendirmenin yanında, hadislere daha geniş bir pencereden bakarak, bir muallimin, tarihçinin, tıpçının, psikoloğun, sosyoloğun, idârecinin, komutanın, edebiyatçının vb.nin sözleri gözüyle bakmak ve değerlendirmek, hadislerin farklı vechelerinin ortaya çıkmasına vesile olacaktır. Bu tutum ise hadislerdeki derinliğin ve ileri görüşlülüğün daha çok anlaşılmasına ve hadislerin çağlarüstü bir kaynak olduğunun tekrar tekrar ispatlanmasına vesile olacaktır.

Hz. Peygamber (s) hayat tarzı ile tam bir medenî davranış örneği olmuştur. Aynı zamanda sahâbîler de İslâmı müşerref olduktan sonraki davranış şekilleri ile İslâm Medeniyeti'nin ahlâkî boyutunu en güzel şekilde temsil etmişlerdir. Hz. Peygamber (s) ve Medine'deki Müslüman topluluk, İslâm Medeniyeti'nin ve medenî toplumun ilk temelleri olmuştur. Elbette ki bu temeller Kur'ân'ın ölçülerinden sonra, hadislerin ölçüleriyle şekillenmiştir. Medenîlik ölçüleri olarak kabul ettiğimiz tüm vasıflar, Kur'ân ahlâkıyla ahlâklanan Hz. Peygamber (s)'de cem olmuş; Hz. Peygamber (s) ise hadisleri ve sünnetlerinde kendisini ve medenîliği yansıtmıştır.

Bu meyanda Hz. Peygamber (s) ve hadisleri zaman içerisinde İslâm Medeniyeti'nin tesisini sağlamıştır. Elbette ki İslâm Medeniyeti'ni önceki peygamberlerin -özellikle Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in- katkılarının üzerine, son Peygamber'in tebliğ ve beyânı bu büyük medeniyetin inşâsına sebep olmuş; sonraki İslâm topluluklarının yaşam tarzları ve kültürleri bu unsurlar üzerine binâ edilmiştir. Müslümanların bilim ve tekniğe yönelmeleri ve önem vermeleri sayesinde İslâm Medeniyeti hem kültür hem uygarlık bakımından yükselişe geçmiştir.

Hadisler aynı zamanda Müslüman şahsiyetini de oluşturmuştur. İslâmı şereflenen kişide olması gereken özellikler, yansıtması gereken davranışlar, bireysel ve toplumsal ahlâk kâideleri, Kur'ân'dan sonra hadis menşe'li oluşmuştur. Dolayısıyla Müslüman insan vasfının gerekleri hadislerde kendini bulmuştur.

Bütün bunlar ise hadislerin hayata ne kadar etki ettiğini, insanı ve insanlığı en üst seviyelere taşıyan büyük bir sebep olduğunu açıkça göstermektedir. Bu meyanda hadisler yalnız Müslümanlar ve İslâm toplumu için değil, aynı zamanda İslâmı müşerref olamayan insanlar ve toplumlar için de bilgi ve medeniyet kaynağı olmuş bir mefhumdur. Hadis ve sünnetin bu özelliği ile Hz. Peygamber (s) de gönderiliş gâyesini dinî ve dünyevî manada yerine getirmiş; insanlık ise bu sayede sonsuz bir

nîmete ve ikrâma nâil olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdülfettah Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, trc. Enbiya Yıldırım, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2011.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, nşr. Ahmed el-Kalaş, Beyrut, H. 1351.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, I-VI, İstanbul, Çağrı Yay. , 1981.
- Albayrak, Halis, *Kur'ân'da İnsan- Gayb İlişkisi*, İstanbul, Şule Yay. , 1993.
- Armağan, Mustafa, *İslâm ve Bilim Tartışmaları*, İstanbul, Etkileşim Yay., 2007.
- Askalanî, İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut, Dâr'ul-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995.
- Ayvalli, Ramazan, *Esbâbu Vürûdi'l-Hadis -İslâm Teşriindeki Yeri ve Önemi-*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. İlahiyat Fak., Ankara, 1979.
- Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa, Esra Fakülte Kitabevi, 1998.
- Bayraktar, İbrahim, *Edebî ve İlmî Açısından Hadis*, İzmir, Işık Yay., 1993.
- Bayraktar, Zeki, *Kur'ân'ın Nebvî Tatbikâtı Sünnet*, İstanbul, Çıra Yay., 2010.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *Delâilü'n-Nübüvve*, I-VII, Kahire, Dâru'r-reyyan li't-türas, 1988.
- Bilgen, Osman, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivâyetleri –Benî Kureyza Örneği-*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Boz, Aydın, “Öğle Uykusu (Kaylûle)”, *Sızıntı Dergisi*, sy.148, (1991), 159-160.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, nşr. M. Zihni Efendi, İstanbul, Çağrı Yay., 1981.
- Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik*, İstanbul, Cihan Yay., 1984.

-, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Ankara, Akçağ Yay., 1995.
- Coşan, Mahmud Es'ad, *Dilimiz ve Kültürümüz*, İstanbul, Server İletişim, 2010.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitâbu't-tarifât*, Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1985.
- Çakan, İ. Lütfi, "Siyâsetli, İnâyetli Muhammed" (Hz. Peygamber'in İnsanları Değerlendirmesi), *Diyanet İlmi Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı, Ankara, 2000.
- Çam, Nusret, *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, Ankara, Akçağ Yay., 1997.
- Çelebi, İlyas, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, İstanbul, İFAV Yay., 1996.
- Çelik, Celâleddin, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İstanbul, İnsan Yay., 1996.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sunenu'd-Dârimî*, İstanbul, Çağrı Yay., 1981.
- Demiryürek, Erol, <http://www.siyerinebi.com>, Siyer-i Nebi Eğitim ve Araştırma Derneği, <http://www.siyerinebi.com/2010/08>, 20 Nisan 2013.
- Dölek, Adem, "Bazı Hadîslerin Psikoterapi Açısından Yorumlanması", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. II, sy. 4, (2002), 21-38.
-, "Hadîsler Işığında Temizlik ve İbâdet Konularındaki Vesveseler Ve Tedâvî Yolları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. IV, sy. 4, (2004), 47-71.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kûfî, *Kitâb el-Külliyât Mu'cemun fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, Thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısırî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Er, İzzet, *Sosyalleşme, Sosyal Gelişme ve İslâm*, Bursa, Furkan Kitabevi Yay., 1988.
- Erul, Bünyamin, "Sünnet", *İslâm'a Giriş, Evrensel Mesajlar*, Ankara, DİB Yay., 2008.
-, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, TDV Yay., 1999.
- Farûkî, İ. Racî, L. Lamiâ, *İslâm Kültür Atlası*, terc. M. O. Kibaroglu, Z. Kibaroglu, İstanbul, İnkılab Yay., 2000.
- Ferşadoğlu, Ali, "Sırât-ı Müstakîm Ahlâkı", *Köprü Dergisi*, sayı:95, 2006.
- Gölcük, Şerâfeddin; Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya, Tekin Kitabevi, 1998.

- Görmez, Mehmet, “Hz. Peygamber’i Örnek Almak Ve Sünnete Tâbi Olmanın Anlamı Üzerine”, *Üçüncü Bine Girerken İslâm (Kutlu Doğum Sempozyumu)*, Ankara, TDV Yay., 2005.
- Gülen, M. Fethullah, *Sonsuz Nur*, I-II, İstanbul, Feza Yay., 1994.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, İnsan Yay., 2003.
- Güneş, Abdülbaki, *Kur’ân Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*, İstanbul, Gündönümü Yay., 2005.
- Hâkim en-Nisâburî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Zehebî'nin *Telhis*'i ile birlikte, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Hamîdullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi Yay., 1997.
-, *İslâm Peygamberi*, I-II, trc. Salih Tuğ, Ankara, İmaj İç ve Dış Ticaret, 2003.
- Hatîb, Muhammed Accâc, *es-Sünne kable't-tedvîn, Sünnetin Tesbiti*, trc. Mehmet Aydemir, İstanbul, Yeni Akademi Yay., 2006.
- Hatiboğlu, İbrahim, “Dini Bilgi ve Hükümlerin Kaynağı”, *İslâm'a Giriş Temel Esaslar*, Ankara, DİB Yay., 2008.
- Heyet, Hayreddin Karaman, vd., *İlmihal*, I-II, Ankara, DİB Yay., 2006.
- Heyet, Hekimoğlu İsmail, vd., *Dinî İlmî Yeni Ansiklopedi*, I-II, İstanbul, Timaş Yay., 1989.
- Hıdr Hüseyin, Muhammed, *ed-Da'vetu ile'l-ıslâh*, Kahire 1346.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, I-VI, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, Mektebetu'r-risale, 1998.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed Abdullah b. Müslim İbni Kuteybe, *es-Sünen*, I-II, nşr. M. Zihni Efendi, İstanbul, Çağrı Yay., 1981.
- İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî, *Lîsânu'l Arab*, Daru Sâder, Beyrut, ts.
- İsfahânî, Rağîb, *el-Müfredât fi Garîbil Kur'ân*, trc. Abdülbâki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, Çıra Yay., 2010.
- İspirlioğlu, Hamid, “Su Ayakta mı İçilmeli?”, *Sızıntı Dergisi*, sy. 1, (1979), 17-19.

- Kandemir, M. Yaşar, “Hadis”, *DİA*, İstanbul, TDV yay., 2002.
-, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, İstanbul, Nesil Yay., 2008.
- Kapar, M. Ali, *H. Muhammed’in Müşriklerle Münâsebetleri*, Konya, Esra Yay., 1993.
-,”Hz. Peygamber’in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı, Ankara 2000.
- Kaplan, Mehmet, *Büyük Türkiye Rüyası*, İstanbul, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları, 1969.
- Karaköse, Şaban, *Hatıra, Hikaye ve Nüktelerle Din ve Eğitim*, İstanbul, TİDEF Yay., 2012.
- Karataş, Mustafa, *H. Peygamber’in Beden Dili ve Davranış Modelleri*, İstanbul, İşaret Yay., 2007.
- Kardâvî, Yusuf, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, trc. Özcan Hıdır, İstanbul, Yörünge Yay., 2001.
-, *Keyfe Neteamel Maa’s-Sunne, Sünneti Anlamada Yöntem*, trc. Bünyamin Erul, İstanbul, Nida Yay., 2011.
- Kastallânî, Ebu’l-Abbas Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu’s-sarî li-şerhi Sahîhi’l Buhârî*, I-X, Beyrut (Bulak 1323 H, 7. Basımdan ofset).
- Kettânî, Muhammed Abdulhay, *et-Terâtibu’l-idâriyye, H. Peygamber’in Yönetimi*, I-II, trc. Ahmet Özel, İstanbul, İz Yay., 2003.
- Kindî, Yakub b. İshak, *Resâilü’l-Kindî el-felsefiyye*, nşr. M. Abdulhadi Ebu Ride, Kahire, 1950.
- Köse, Ali, “İnsan Hakları”, *İslâm’a Giriş, Evrensel Mesajlar*, Ankara, DİB Yay., 2008.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta’*, I-II, nşr. M. Zihni Efendi, İst., Çağrı Yay., 1981.
- Malik b.Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, trc. Veysel Uysal, İstanbul, Bir Yay., ts.
- Münâvî, Abdürrauf, *Feyzu’l-Kadîr Şerhü’l-Cami’is-Sağîr*, I-VI, Kahire 1356/1938.
- Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâburî, *Sahîhu Müslim*, I-III, nşr. M. Zihni Efendi, İst., Çağrı Yay., 1981

- Necati, Mustafa Osman, *Hadis ve Psikoloji*, trc. Mustafa Işık, Ankara, Fecr Yay., 2008.
- Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sünen*, I-VIII, nşr. M. Zihni Efendi, İstanbul , Çağrı Yay., 1981.
- Neseî, Ömer, *İslâm İnancının Temelleri - Akâid*, nşr. M. S. Ahsen, İstanbul, Bayrak Yay., 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Riyâzu's-sâlihîn-Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, I-VIII, trc. ve şerh: Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, İstanbul, Erkam Yay., 2004.
- Nursî, Bedüzzaman Saîd, *Lem'alar*, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2004.
- Önkal, Ahmet, *Resûlullah'ın İslâm'a Dâvet Metodu*, Konya, Kitap Dünyası Yay., 2011.
- Özafşar, Mehmet Emin, "Hadis", *İslâm'a Giriş, Temel Esaslar*, DİB Yay., Ankara 2008.
- Özakpınar, Yılmaz, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed(s)*, Konya, Selam Yay., 1988.
- Özel, Ahmet, *Hz. Muhammed'in Devlet Yönetiminde Liderlik Sırları*, İstanbul, Karakutu Yay., 2005.
- Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'ân ve Medeniyet*, İstanbul, Pınar Yay., 1996.
- Polat, Selahattin, "Hz. Peygamber'in Sünnetini Anlama ve Sünnete Uyuma", *Ebedi Risalet 2 (Sempozyum)*, İzmir, Işık Yay., 1993.
- Râzî, Muhammed b. Ebu Bekr, *Muhtâru's-Sihah*, İstanbul, 1980.
- Sâbunî, Muhammed Ali, *Nebevî Sünnet*, trc. Muammer Bayraktutar, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2012.
- Sancaklı, Saffet, "İstikbâle Yönelik Hadislerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmi Dergi*, DİB Yay., c. 37, sy. 3, (2001).
-, "Hz. Peygamber (s) ve İnsan Hakları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* , c. III, sy. 2, (2003).
-, *Hz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, İstanbul, Nun Yay., 2009.

- Sariçam, İbrahim, *Hz. Peygamber (s)'in Çağımıza Mesajları*, Ankara, TDV Yay., 2000.
- Sehavî, *el-İ'lân bi't-tevbih limen zemme't-târîh*, nşr. Franz Rosenthal, Beyrut, ts.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I-XXV, Thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Silefî, Musul, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983.
- Taylan, Necip, “Bilgi”, *DİA*, İstanbul, TDV Yay., 2002.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenu't-Tirmizî*, I-V, nşr. M. Zihni Efendi, İstanbul, Çağrı Yay. , 1981.
- Tokaç, Mahmut, <http://www.sdplatform.com>, Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu, <http://www.sdplatform.com/Yazilar/Kose-Yazilari/291/Tibb-i-Nebevyyi-yeniden-konu.landirmek.aspx>, 20 Mart 2013.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDV Yay., 1992.
- Uludağ, Süleyman, “Ahlâk ve Değişim”, *Köprü Dergisi*, sy. 75, (2001).
- Usmanî, Muhammed Taqî, *Sünnetin Bağlayıcılığı*, trc. İbrahim Kutluay, İstanbul, Rağbet Yay., 2010.
- Ünal, İsmail Hakkı, “Sünnet: Çağlarüstü Örneklik”, *İslâm'a Giriş, Ana Konularıyla Yeni Yaklaşımlar*, Ankara, DİB Yay., 2008.
- Üzüm, İlyas, “İslâm'da Devlet Yönetiminin Yeri”, *Köprü Dergisi*, Bahar 1997, sy. 58.
- Yazıcı, Mahmud, *Hadislerde Toplumların Çöküşü*, İstanbul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü, 2007.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul, Azim Dağıtım, ts.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-belâğa*, I-II, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.